

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADİSLERDE İLİM TALİBİNİN ÖZELLİKLERİ

Hikmet GÜMÜŞLÜ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali ÇALGAN

ADİYAMAN-2020

BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Hadislerde İlim Talibinin Özellikleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15.07.2020

Tarih

Hikmet GÜMÜŞLÜ

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Hadislerde İlim Talibinin Özellikleri
Hikmet GÜMÜŞLÜ
Adıyaman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Programı
Haziran, 2020

İslâm öğrenilen ilmin faydalı olmasını istemiş, ilim ehline çeşitli görevler yüklemiş ve onlardan bazı vasıflara sahip olmalarını istemiştir. Hem Kur'an hem hadisler bu anlamda çeşitli anlatım ve emirler barındırmaktadır. Bu anlatım ve emirleri genel olarak “iman, ahlâk ve davet” şeklinde üç kategoride incelemek mümkündür. Bu anlatımlara göre ilim ehli iman, ahlâk ve davetçilik yönüyle çeşitli özelliklere sahip olmalıdır. İlim ehlinin imanî özellikleri arasında ihlas, takva ve tevekkül sayılabilir. Onların sahip olması gereken ahlâkî özellikler ise daha çoktur. Bunların tamamına özetle, ilmiyle amel etmek diyebiliriz. İlim ehlinin davetçilikle ilgili özellikleri ise nasihat etmek, iyiliğe çağırıp kötülükten men etmek, ilimlerini yaymak ve yalnızca güzel şeyleri öğretmek olarak sayılabilir. İslâm'ın ilim ehlinin sahip olmalarını istediği bu vasıflar, sahip oldukları ilmi hem bireysel hem de toplumsal açıdan faydalı kılmaktadır. Zira ilim ehli bu vasıflara sahip olarak hem kendilerini düzeltmiş hem de topluma doğru bir şekilde rehberlik etmiş olurlar. İlim yolunun başında olan öğrenciler için de bu vasıfları bilmek ve bunlarla donanmaya çalışmak önem arz etmektedir. İşte bu çalışma ilimden ve ilim ehlinin beklenen bu hususları, hadislerden hareketle “iman, ahlâk ve davet” kategorileri altında incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: hadis, ilim, âlim, ahlâk, davet.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Characteristics of a Student According to Hadith
Hikmet GÜMÜŞLÜ
Adiyaman University
Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Hadith Program
June, 2020

Islam wanted the learned knowledge to be useful, assigned various tasks for people of the knowledge and asked them to have some qualifications. Both the Qur'an and hadiths contain various narrations and orders in this sense. It is possible to examine generally these narrations and orders in three categories as "faith, morality and invitation." According to these narrations, the people of the knowledge should have various characteristics in terms of faith, morality and invitation. Among the features of the people of the knowledge's faith include sincere commitment, piety and resignation. The moral characteristics that they should have are more. In sum up all of them, we can say advice, calling for good, forbidding evil, spreading they knowledge and teaching only good things. These qualities which Islam wants the people of the knowledge to have, make the knowledge they possess useful both individually and socially. Because people of the knowledge have these qualifications, they both correct themselves and guide the society correctly. It is also important for students who are at the beginning of the scholarship path to know these qualifications and to work with them. This study examines these issues that are expected from knowledge and people of the knowledge under the categories of "faith, morality and invitation" based on hadiths.

Keywords: hadith, knowledge, scholar, morality, invitation.

ÖN SÖZ

Allah’a hamd, Hidayet Rehberi Resul’üne salat ve selam olsun.

İslâm dininde ilme büyük önem verilmiş ve ilim ehline çeşitli mükâfatlar vadedilmiştir. Fakat ilme verilen önem ve âlime vadedilen mükâfat çeşitli şartlara bağlanmıştır. Bu bağlamda ilmin faydalı olması; âlimin ise ilmiyle âmil olması ve öğrendiklerini başkalarına aktarması istenmiştir. Ayrıca ilim ehlinen birtakım ahlâkî özelliklere sahip olmaları da istenmiştir. İslâm’ın ilim ve âlim kavramlarına getirdiği bu yeni anlayış İslâm âlimlerinin dikkatini çekmiş ve onları bu alanda eserler telif etmeye sevk etmiştir. İbn Sahnûn, daha İslâm’ın ilk dönemleri denilebilecek H. 3. asırda konuyla ilgili ilk eseri telif etmiştir. Ondan sonra gelen birçok âlim aynı yolu takip etmiş ve İslâm eğitimi konusunda çeşitli eserler telif etmişlerdir. Biz de bu çalışmada İslâm’ın ilme ve âlime bakışını hadislerden hareketle işlemeye çalıştık.

Çalışmanın konusu, hakkında daha önce çokça eser telif edilen bir konudur. Bu durum, konuyla ilgili kaynaklara ve veriye ulaşmamızı kolaylaştırdı. Bu konudaki teliflerin sayısının fazlalığı, İslâm ulemasının eğitim konusuna verdiği ehemmiyeti göstermesi açısından önemlidir. İslâm ulemasının eğitime dair telif ettikleri eserlere bakıldığında bunların önemli bir bölümünün ilim talebelerinin âdâp ve ahlâkıyla ilgili olduğu görülür. Bu durumun birçok sebebi vardır. Bunlardan ilki İslâm’ın ilim ehline bu yönde emirlerde bulunmasıdır. Bir diğer sebep ise İslâm’ın ilim ehline yüklediği rehberlik görevidir. Bu rehberlik görevi, ilim ehlinin Allah’ın emirlerine uygun bir şekilde yaşamalarını gerektirmektedir. Bu gereklilik ise hem Kur’an’da hem de hadislerde söz-amel bütünlüğünün emredilmesinden kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde ilim ehline yüklenen bu rehberlik görevi hakkıyla ifa edilemeyecek ve toplum kötü rehberlik sonucunda felakete sürüklenecektir. Bu sebeple ilim ehlinin ahlâkî yönünün güçlü olması gerekmektedir. Biz de bu çalışmayla ilim talebelerinden sahip olması istenen vasıfların neler olduğunu ortaya koymak istedik.

Çalışma boyunca bana her türlü desteği veren tez danışmanım ve hocam Mehmet Ali ÇALGAN’a teşekkür ederim. Ayrıca çalışmayı hazırlama sürecimde bana maddi ve

manevi her türlü desteği sunan kıymetli dostum Muharrem SAYHAR'a teşekkür ederim.
Allah'tan bu çalışmayla hem beni hem de ilim talebelerini faydalandırmasını diliyorum.

Şanlıurfa, Haziran, 2020

HİKMET GÜMÜŞLÜ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

İlim, toplumların hayrı ve salâhı için en temel gerekliliklerden biridir. Bu durum, toplumları ilme ve âlime önem vermeye sevk etmiştir. İslâm dini de ilme gereken önemi vermiş ve ilimle uğraşanlara çeşitli mükâfatlar vadetmiştir. İslâm'ın ilim için vadettiği bu mükâfat, İslâm medeniyetinin yapıtaşlarından birinin ilim olmasını sağlamıştır. Fakat bununla beraber İslâm dini, ilme farklı bir anlam yüklemiştir. Bu anlam özetle “ilmin faydalı kılınması” olarak söylenebilir. İlmin faydalı kılınmasının anlamı, kişinin elde ettiği ilimle faydalanmasıdır. Dolayısıyla İslâm kuru bilgiden öte sahibine ve topluma fayda sağlayan “işlevsel ilme” kıymet atfetmiştir.

Bu çalışma sahip olunan ilmin faydalı olarak nitelenebilmesi için sahip olunması gereken özellikleri incelemesi ve işlemesi açısından önem kazanmaktadır. Bu vasıfların doğru bir şekilde tespiti, sahip olunan ilmin “faydalı” olarak nitelenip nitelenemeyeceğini ortaya koyması açısından önemlidir. İlim talebeleri bu çalışmada işlenen özelliklere sahip olmak için çabalarsa Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerde önemle vurguladığı “faydalı ilmi” elde etme yolunda büyük bir mesafe kat etmiş olacaktır.

İslâm literatüründe ilim taliplerinin sahip olmaları gereken ahlâkî özellikleri işleyen kadîm ve çağdaş birçok eser yazılmıştır. Çalışmamızın, daha önce yazılmış eserlerden farkı, yalnızca merfu hadislerden hareketle yapılmış bir çalışma olmasıdır. Ayrıca çalışmamızda çok zayıf yahut uydurma olan hadisleri kullanmama yönünde bir gaye de güttük. Bu şekilde bir yöntem takip etmemizin sebebi, merfu ve makbul hadislere dayanarak hadislerde “nasıl bir ilim talebesi portresi” çizildiğini ortaya koymaktır. Çalışmadan beklenen bir diğer katkı ise ilim talebeleri için bir rehber olmasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI.....	viii
KISALTMALAR	xiii

GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
ÇALIŞMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	2
KONU HAKKINDAKİ LİTERATÜR.....	3
İbn Sahnûn (ö. H. 256) ve Âdâbu'l-Mu'allimîn	4
El-Âcurrî (ö. H. 360) ve Ahlâku'l-Ulemâ	4
El-Hatîb el-Bağdâdî (ö. H. 463) ve El-Câmi' li' Ahlâki'r-Râvî	5
İbn Cemâ'a (ö. H. 733) ve Tezkiretu's-Sâmi'	6
Et-Tarnabâtî (ö. M. 1214) ve Büluğu Eksa'l-Merâm	7
Muhammed İbrâhîm el-Hisneyânî (ö. M. 2008) ve Tullâbu'l-'Ulûmi's-Şer'iyye	8

BİRİNCİ BÖLÜM

İLİM, İLMİN FAZİLETİ, İLMİN İMAN, AHLÂK VE DAVETLE İLİŞKİSİ

1.1. İLİM KELİMESİNİN ANLAMI	10
1.2. İLMİN FAZİLETİ.....	14
1.3. İLİM-İMAN İLİŞKİSİ	18
1.4. İLİM-AHLÂK İLİŞKİSİ.....	21

1.5. İLİM-DAVET İLİŞKİSİ	24
--------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE İLİM TALİBİNİN ÖZELLİKLERİ

2.1. İLİM TALİBİNİN İMANI	27
2.1.1. Sadece Allah Rızası için İlim Talep Etmelidir	27
2.1.2. Takvalı Olmalıdır	30
2.1.3. Kalbindeki Hissiyata Dikkat Etmelidir.....	31
2.1.4. Dünyaya Gönül Bağlamamalıdır.....	32
2.1.5. Ölümü düşünmeli ve Ölüm Sonrası için Hazırlık Yapmalıdır	33
2.1.6. İlim Hususunda Kendisini Muvaffak Kılması için Dua Etmelidir	34
2.2. İLİM TALİBİNİN AHLÂKİ	35
2.2.1. Güvenilir Olmalıdır	35
2.2.2. Kibirli Olmamalıdır.....	36
2.2.3. Sabırlı Olmalıdır	37
2.2.4. Hayâlı Olmalı Fakat Hayâsı İlim Öğrenmesine Engel Olmamalıdır	38
2.2.5. Soru Sorma Âdabına Uymalıdır	41
2.2.6. Bildikleriyle Amel Etmelidir	42
2.2.7. Zamanın Değerini Bilmelidir.....	46
2.2.8. Çalışkan Olmalıdır	47
2.2.9. Kur'an ile İlgilenmeli ve Düzenli Olarak Kur'an Okumalıdır	49
2.2.10. İlmi Sevmelidir.....	50

2.2.11. İlmin Bir Tür Cihat Olduğunu Bilmeli ve Buna Göre Hareket Etmelidir	52
2.2.12. Fetva Verirken Dikkatli Olmalıdır.....	54
2.2.13. Telif Yapmalıdır.....	55
2.2.14. Unutma Musibetine Karşı Dikkatli Olmalıdır.....	56
2.2.15. Faydasız Tartışma, Cedel ve Husumetlerden Uzak Durmalıdır ..	57
2.2.16. İlim Talebi İçin Yolculuğa Çıkabilmelidir	60
2.2.17. İlmin Kıymetini Bilmelidir	61
2.2.18. Faydalı İlim Öğrenmelidir.....	62
2.2.19. Öğrencileriyle İyi İlişki Kurmalı ve Onların Durumunu Gözetmelidir	64
2.2.20. Ailesiyle ve Sorumluluğu Altındaki Kişilerle İlgilenmelidir	67
2.2.21. Yöneticilerle İlişisine Dikkat Etmelidir.....	69
2.2.22. Ehil Hoca Seçmelidir	70
2.2.23. Hocasına Saygılı Olmalıdır.....	70
2.2.24. İlmi Âlimlerden Öğrenmelidir	72
2.3. İLİM TALİBİNİN DAVETÇİLİĞİ.....	73
2.3.1. İlim Ehli Birbirine İyiliği Tavsiye Etmelidir	73
2.3.2. Topluma Öncü ve Örnek Olmalıdır	74
2.3.3. İlmini Yaymalıdır	75
2.3.4. Eğitim Metotlarını İyi Bilip Bunları Etkin Biçimde Kullanmalıdır	77
2.3.5. Kendisinden İlim Öğrenmeye Gelenlere Kıymet Vermelidir.....	80
2.3.6. İnsanlara Yalnızca Güzel Şeyleri Öğretmelidir.....	80
SONUÇ.....	82

KAYNAKÇA.....	92
ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

b.	: İbn (Oğlu)
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
M.	: Miladî
M.Ü	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölüm tarihi
r.a	: Radıyallahu anhu
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik eden
trs.	: Basım tarihi bilgisi yok
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yayın yeri bilgisi yok

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Günümüz toplumunda dinî duygular açısından bir çözülme görülmektedir. Toplumdaki bu çözülmenin tarihî, sosyal, ekonomik vb. birçok sebebi vardır. Bu çözülmenin sebeplerinden biri de İslâmî ilim talebelerinde görülen genel ahlâkî çözülmedir. Bu talebeler, toplumun rehberleri olmaları sebebiyle durumlarına göre ya bu ahlâkî çözülmenin kaynaklarından biri yahut da bunun önündeki engellerden biri olabilmektedir. İlim talebelerinin ahlâklarıyla topluma örnek olması, toplumda görülen bu çözülmenin ortadan kaldırılmasında önemli bir rol arz etmektedir. Fakat ilim talebelerinde de ahlâkî çözülmenin var olması, toplumdaki çözülmenin katlanarak büyümesine sebep olacaktır. İşte bu sebeple, İslâmî ilim talebelerinin, ahlâkî yönlerine özellikle dikkat etmeleri gerekmektedir. Bu, uhrevî bir sorumluluktur. Bu sorumluluğa aykırı olan her davranış, ahirette hesabı sorulacak bir davranış demektir. Zira Kur'an-ı Kerîm, bir ayetinde toplumdaki dinî çözülmenin engellenmesinden ilim ehlini sorumlu tutmaktadır. Yahudilerle ilgili inmiş olan bu ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bâri din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür!”¹ Bu ayet, ilim ehline toplumun çözülmesine engel olma sorumluluğunu yüklemektedir. İşte bu çalışma, ilim ehlinin sahip olması gereken ahlâkî özelliklerini incelemesi sebebiyle önem kazanmaktadır. Dolayısıyla çalışmamız bu yönüyle ilim talebeleri için hazırlanmış küçük bir rehber niteliğindedir.

Bu çalışmanın temel amacı, “hadislerde nasıl bir ilim talebesi portresi” öngörüldüğünü ortaya koymaktır. Bu amaçla hadislerden hareketle ilim talebelerinin sahip olmaları gereken özellikleri incelemeye çalıştık. Bu özellikleri incelerken, bu özelliklere sahip olmanın, ilim talebelerine sağlayacağı faydalara da değinmeye çalıştık. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde ilim-iman, ilim-ahlâk ve ilim-davet ilişkisine değindik. İlimle iman, ahlâk ve davet arasındaki ilişkiyi incelememizin sebebi hadislerde zikredilen özelliklerin genel olarak bu üç kategoriye girmesidir. Her ne kadar “davet”, ahlâkî yapıya

¹ Mâide: 5/63.

dâhil edilebilecek bir kavram ise de ilim ehlinin davetçilik yönüne hem Kur'an'da hem de hadislerde önemle vurgu yapılması, daveti ayrı bir başlıkta incelememizin temel sebebi oldu. Dolayısıyla davet ve davetçilik her ne kadar ahlâkla ilgiliyse de çalışmamızda bunu ahlâktan bağımsız bir başlık olarak işledik. Çalışmanın ikinci bölümünde ise ilim talebelerinin sahip olması istenen; iman, ahlâk ve davetçilik ile ilgili özelliklere değinilmiştir. İkinci bölüm çalışmanın ana bölümü olup burada hadislerden hareketle “ilim talebelerinden” sahip olmaları doğrudan ya da dolaylı olarak istenen vasıfları işledik.

ÇALIŞMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Bu araştırma, hadislerden hareketle ilim talebelerinden sahip olmaları doğrudan yahut dolaylı olarak istenen özellikleri tespit etmeye çalışmaktadır. Bununla beraber konuyla ilişkili olan ayetlere de ilgili yerlerde değinilmiştir. Öte yandan yer yer sahâbe ve tâbiînden de nakiller yapılmıştır. Bu nakilleri tezimizin kapsamına almamızdaki amaçlarımızdan biri, hadislerden hareketle varılan sonuçları kuvvetlendirmek ve desteklemektir. Bu nakilleri sunarken gözettiğimiz bir diğer amaç ise konu kapsamında işlenen özelliğin, pratikte karşılığının var olduğunu göstermektir.

Çalışmamızda konuları işlerken çok zayıf yahut uydurma olan hadisleri kullanmamaya özel bir gayret gösterdik. Zayıf hadisleri işlememizin sebebi ise ulemanın faziletlerde, bir diğer tabirle güzel işlerde zayıf hadislerle amele cevaz vermesidir. Hadislerin sıhhat hükümleri konusunda ise ulemanın ve ilgili hadisi aldığımız eserin muhakkiklerinin hükümlerinden yararlandık. Hadislerin sıhhati hakkındaki hükümlerin yer yer sübjektiflik barındırması sebebiyle bazı hadislerin kapsam dışı kalmış olması yahut da kapsam dışında kalması gerektiği düşünülebilecek bazı hadislerin tezde işlenmiş olması da mümkündür. Bu konunun mutlak bir çözüme kavuşturulması maalesef mümkün değildir. Ayrıca hakkında sahih ya da hasen denmiş olan merfu rivayetlerin dipnotlarında hükümlerini belirtmedik. Yalnızca zayıf olan yahut da desteklenmek suretiyle “hasen ligayrihi” seviyesine çıkan rivayetlerin sıhhat durumunu belirttik. Mevkuf ve maktu' hadislerde ise senetleri hakkında bulabildiğimiz hükümleri sahih, hasen ya da zayıf ayrımını gözetmeksizin ifade ettik.

Çalışma boyunca, “ilim talibi, ilim talebesi, öğrenci, ilim ehli, âlim, öğretmen ve hoca” kelimeleri birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu şekilde bir kullanım yapmamızın sebebi, öğrenimin ömür boyu sürmesi gerektiğine dair kanaatimizdir. Dolayısıyla âlim/öğretmen/ilim ehli de bir yönüyle ilim talebesi olmaktadır.

Çalışmamızda kaynak açısından bir sınırlamaya gitmedik. Kütüb-i tis’a başta olmak üzere İbn Hibbân’ın es-Sahîh’i, el-Hâkim’in el-Müstedrek’i, Ebû Ya’lâ’nın el-Müsned’i, el-Bezzâr’ın el-Müsned’i ve daha birçok hadis kaynağından yararlandık. Bununla beraber konu başlıklarının temelini teşkil eden hadislerin tamamı merfudur. Dolayısıyla çalışmamızın sınırlandırılması, konuların temeline yalnızca merfu hadislerin kabul edilmesi yönüyle olmuştur. Konuyla ilişkisi olması şartıyla yer yer ayetlerden, mevkuf ve maktu’ hadislerden de faydalandık. Ayrıca ihtiyaç duyulan yerlerde tefsirlere ve hadis şerhlerine de başvurduk. Hadis şerhi olarak İbn Hacer’in Fethu’l-Bârî’si, en-Nevevî’nin el-Minhâc’ı, el-Hattâbî’nin Me’alimu’s-Sünen’i ve El-Mübârekpûrî’nin Tuhfetu’l-Ahvezî’si ve daha başka şerhlerden yararlandık. Tefsir alanında ise Fahreddin er-Razî’nin Mefâtîhu’l-Ğayb’ı, el-Beydâvî’nin Envâru’t-Tenzîl’i, ez-Zemahşerî’nin el-Keşşâf’ı ve daha başka tefsirlerden yararlandık. Öte yandan çalışmamızda bu konuda daha önce yazılmış olan eserlerden ve eğitim ahlâkıyla ilgili yazılmış kitap ve makalelerden de faydalandık. Bu eserlerden faydalanma metodumuz, çalışmamızla ilgili hadisleri tespit etmek ve tespit ettiğimiz hadisleri incelerken bu eserlerden yer yer alıntılar yapmak suretiyle olmuştur.

KONU HAKKINDAKİ LİTERATÜR

Çalışmamızın konusu, sahip olduğu önem sebebiyle, hakkında daha önce birçok eser yazılmış bir konudur. Biz bu başlık altında, çalışmamızı hazırlarken faydalandığımız eserleri ve müelliflerini kısaca tanıtmayı uygun bulduk. Bununla birlikte burada tanıtmadığımız; Mustafa Fatih Yar’ın “Kitâbu’l-İlim ve Hadis Kaynaklarındaki Yeri” isimli yüksek lisans tezinden, Prof. Dr. Muhammed Şevki Aydın’ın “Eğitim Ahlâkı” isimli kitabından, Doç. Dr. Mustafa Canlı’nın “Rivâyetlerde Âlim Portresi” isimli makalesinden ve daha birçok çağdaş eser ve çalışmadan yararlandık.

İbn Sahnûn (ö. H. 256) ve Âdâbu'l-Mu'allimîn

202 yılında Kayrevan'da doğmuş olup tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sahnûn Abdisselâm b. Saîd et-Tenûhî el-Kayrevânî'dir.² Mâlikî mezhebine mensup olup döneminde çok değer gören ve sevilen bir âlimdi. 256 yılında vefat eden İbn Sahnûn kendi döneminde Mâlikî fıkında adeta otorite sayılmaktadır. Hadis, fıkıh, kelim, tarih ve edebiyat gibi alanlarda derin bilgi sahibidir. Ancak eserlerinin çoğu günümüze ulaşmamıştır. İbn Sahnûn'un İslâm'ın eğitime dair hükümlerini tespiti çalışan ilk eseri yazmış olması ve diğer eserlerinin günümüze ulaşmaması onun daha çok eğitimci yönüyle tanınmasına sebep olmuştur.³

İbn Sahnûn'un Âdâbu'l-Muallimîn isimli eseri İslâm'ın eğitime dair hükümlerini konu edinen ilk eserdir.⁴ Eser M. Faruk Bayraktar tarafından "Eğitim ve Öğretimin Esasları" ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. Mütercim esere "Âdâbu'l-Mute'allimîn" ya da "Âdâbu'l-Mu'alimmîn ve'l-Mute'allimîn" isminin de verildiğini ifade etmektedir.⁵ Mütercim çevirinin başında İbn Sahnûn'un hayatı, çevresi ve kendisinden sonrakilere etkisi hakkında kapsamlı bilgi vermektedir. İbn Sahnûn bu eserinde eğitime dair çeşitli meselelere değinmektedir. Bunlar arasında eğitim için ücret alınıp alınamayacağı, öğrencinin dövölüp dövöllemeyeceği, öğretmenin görevleri gibi konular bulunmaktadır. İbn Sahnûn bu meselelerde konunun fıkhi yönüne değinmekte ve yer yer babasından ve diğer âlimlerden nakiller yapmaktadır.

El-Âcurrî (ö. H. 360) ve Ahlâku'l-Ulemâ

Tam adı, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin el-Âcurrî olup, H. 265 ile 270 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir.⁶ El-Âcurrî, Bağdat'ta doğmuş olup devrinin büyük âlimlerinden dersler almıştır. Birçok alanda eser vermiş olan el-Âcurrî özellikle hadis ilmi

² Ali Bakkal, "İbn Sahnûn", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, XX, 300.

³ Ali Bakkal, "İbn Sahnûn", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, XX, 301.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sahnûn, Eğitim ve Öğretimin Esasları, 4. Baskı, çev. M. Faruk Bayraktar, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, 24; Bu bilgiyi mütercim Prof. Dr. M. Faruk Bayraktar vermektedir.

⁵ İbn Sahnûn, Eğitim ve Öğretimin Esasları, s. 23.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî el-Bağdâdî, Âlimlerin Ahlâkı, 5. Baskı, çev. Mehmet Emin Akın, Medarik Yayınları, Ankara, 2019, s. 43. Bu bilgileri mütercim Mehmet Emin Akın vermektedir.

konusundaki bilgisiyle öne çıkmaktadır. Hilyetu'l-Evliyâ isimli eserin sahibi olan Ebû Nu'aym el-İsfahânî onun talebeleri arasındadır.⁷ El-Âcurrî, 360 yılında Mekke'de vefat etmiştir.⁸

İmam el-Âcurrî'nin Ahlâku'l-Ulemâ isimli eseri çalışmamız esnasında faydalandığımız bir diğer kaynaktır. Bu eser Mehmet Emin Akın tarafından “Âlimlerin Ahlâkı” ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. Mütercim çevirinin başında ilim, âlim ve ilmin gayesine dair bir mukaddime yazmıştır. Ardından da İmam el-Âcurrî'nin hayatı ve ilmî kişiliğine dair bilgi vermiştir. El-Âcurrî bu eserinde ilim talebelerinin sahip olması gereken vasıfları anlatmakta, ilgili ayet ve hadisleri zikrederek konuyu işlemektedir. El-Âcurrî bu eserinde ilim talebelerinin sahip olması gereken vasıfları bölümler halinde işlemekte olup bu bölümler maddeler halinde şöyledir:

- 1- Âlimlerin Dünya ve Ahiretteki Faziletlerine “Sünnet ve Eserden” Misaller
- 2- Allah'ın, İlimleriyle Hem Dünyada Hem Ahirette Yararlı Kıldığı Âlimlerin Vasıfları
- 3- Âlimin Ahlâkı ve İnsanlarla İlişkisi
- 4- Âlimin Allah Azze ve Celle'ye Karşı Sahip Olması Gereken Vasıfları ve Ahlâkı
- 5- Allah'ın, Âlimlere İlimlerinden ve İlimleriyle Nasıl Amel Ettikleri Hakkında Hesap Sorması
- 6- İlmiyle Fitneye Kapılan Cahil Âlimin Ahlâkı
- 7- Allah'ın Kendilerine İlim Verdiği Halde İlimlerinin kendilerine Fayda Vermediği Âlimlerin Vasıfları

El-Hatîb el-Bağdâdî (ö. H. 463) ve El-Câmi' li'Ahlâki'r-Râvî

Tam adı, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî olup 392 yılında doğmuştur.⁹ Birçok ilim dalında tahsili bulunmaktadır. Tarîhu Bağdâd isimli eserini yirmi yıldan fazla vaktini bu kitaba hasrederek yazmıştır.¹⁰ Özellikle hadis ilmindeki eserleriyle şöhret

⁷ Orhan Çeker, “Âcurrî”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, I, 329.

⁸ Orhan Çeker, “Âcurrî”, s. 329.

⁹ M. Yaşar Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, 452.

¹⁰ M. Yaşar Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, XVI, 453.

bulmuştur. Müttekaddim dönem usul eserlerinden olan El-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye, onun hadis ilmindeki eserlerinden biridir. El-Hatîb el-Bağdâdî'nin yazdığı eserlerden, onun, ilim talebelerinin eğitime özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır. El-Câmi' Li' Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi' isimli kitabıyla “İktizâu'l-İlmi el-Amele” isimli eseri bu bağlamda önemlidir. “İktizâu'l-İlmi el-Amele” isimli eserini ilim sahiplerini amele yönlendirmek maksadıyla yazmıştır. Yine “Nasîhatu Ehli'l-Hadîs”¹¹ isimli kitabını da hadis talebelerini, hadislerin fıkhiyla da uğraşmalarına teşvik maksadıyla yazmıştır. Yaklaşık 100 kitap telif eden el-Hatîb el-Bağdâdî 463 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹²

El-Hatîb el-Bağdâdî'nin, “El-Câmi' Li' Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'” isimli eseri, çalışmamızda yararlandığımız diğer bir eserdir. Bu eser Türkçeye çevrilmemiştir. İsmail Lütü Çakan “Hadis Öğrenimi” isimli kitabında eseri tanıtmış ve “hadis öğrencisi ile ilgili kısmını” özetleyerek tercüme etmiştir.¹³ El-Hatîb bu kitabını hadis talebelerinin sahip olması gereken ahlâkî özellikleri tanıtmak maksadıyla yazmıştır. Böylece bu kitabıyla ilim talebelerini ahlâklı olmaya teşvik etmiştir. El-Hatîb, kitabında çeşitli konu başlıkları açmakta ve açtığı başlık hakkında vârid olan merfu hadislerle birlikte sahâbeden ve diğer İslâm büyüklerinden nakledilen sözleri orada nakletmektedir. O, bu başlıklar altında çoğunlukla yorum yapmamakta, yalnızca rivayetleri vererek konuları işlemektedir. Fakat kitap, hadis talebelerine yönelik yazıldığı için başlıkların bir bölümü, artık eskiden var olan hadis meclislerinin olmaması vb. sebeplerle, güncelliğini yitirmiştir.

İbn Cemâ'a (ö. H. 733) ve Tezkiretu's-Sâmi'

Tam adı, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâ'a el-Kinânî el-Hamevî olup 639 yılında Hama'da doğmuştur.¹⁴ Birçok ilim dalında tahsil yapmış olup Kur'an, fıkıh, hadis, kelam, tarih, siyaset ve askerlik ile eğitim ve öğretim gibi birçok ilim dalında çeşitli eserler telif etmiştir.¹⁵ İbn Cemâ'a'nın ediplik ve şairlik yönü de

¹¹ Prof. Dr. İsmail Lütü Çakan bu eseri, “Hadis Öğrenimi” adlı kitabında özetleyerek çevirmiştir. İsmail Lütü Çakan, Hadis Öğrenimi, 5. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, 73-81.

¹² M. Yaşar Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, XVI, 452.

¹³ İsmail Lütü Çakan, Hadis Öğrenimi, 23-71.

¹⁴ Cemil Akpınar, “İbn Cemâa, Bedreddin”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, XIX, 388.

¹⁵ Eserleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Cemil Akpınar, “İbn Cemâa, Bedreddin”, XIX, s. 390-392.

bulunmaktadır.¹⁶ Hatiplik, müderrislik ve Kâdıkudâtılık gibi birçok görevi yerine getiren İbn Cemâ'a 733 yılında Kahire'de vefat etmiştir.¹⁷

İbn Cemâ'a'nın çalışmamızda yararlandığımız eserinin tam adı "Tezkiretu's-Sâmi' ve'l-Mütekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müte'allim"dir.¹⁸ Bu eser Muhammet Şevki Aydın tarafından "İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı" ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. Mütercim, çeviriden önce bir giriş yazısı yazmış ve burada eğitim ve öğretimin önemine ve meselelerine dair bilgi vermiştir. Ardından yine aynı bölümde İbn Cemâ'a'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermiştir. İbn Cemâ'a bu eserinde, öğretmen ve öğrencilerin sahip olmaları gereken vasıfları ayet ve hadisler ile sahâbe ve ulema sözleriyle işlemektedir. O, bu eserinde öğretmen ve öğrencilere; öğrenme-öğretme metodu, öğretim/öğrenim esnasında takınılması gereken tavır ve başka pek çok meselede nasihatler vermektedir. Eserin ana başlıkları maddeler halinde şöyledir:

- 1- İlim, Âlim, Öğrenme ve Öğretmenin Fazileti
- 2- Öğretmenin Tutum ve Davranışları
- 3- Öğrencinin Tutum ve Davranışları
- 4- Kitaplara ilişkin Tutum ve Davranışlar
- 5- Medreselerin Yurtlarına İlişkin Tutum ve Davranışlar

Et-Tarnabâtî (ö. M. 1214) ve Büluğu Eksa'l-Merâm

Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Mes'ûd b. Ahmed b. Muhammed et-Tarnabâtî el-Fâsî olup doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat tahminlere göre hicrî on ikinci asrın ikinci yarısında doğduğu ifade edilmektedir.¹⁹ Et-Tarnabâtî birçok ilim

¹⁶ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâ'a el-Kinânî el-Hamevî, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı, 2. Baskı, çev. Prof. Dr. Muhammet Şevki Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015, s. 37.

¹⁷ İbn Cemâ'a, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı, s. 37.

¹⁸ Mütercim, Kâtip Çelebi'nin eserini adını "Tezkiretu's-Sâmi' ve'l-Mütekellim fî Âdâbi'l-Âlim ve'l-Müte'allim" şeklinde kaydettiğini ifade etmektedir. İbn Cemâ'a, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı, s. 39.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Mes'ûd b. Ahmed b. Muhammed et-Tarnabâtî el-Fâsî, Büluğu Eksa'l-Merâm Fî Şerefi'l-İlmi Ve Mâ Yete'allaku Bihî Mine'l-Ahkâm, 1. Baskı, çev. Muhammet Şevki Aydın, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 16. Bu bilgiyi mütercim Prof. Dr. M. Şevki Aydın vermektedir.

dalında tahsil görmüş olup tevhid, fıkıh, eğitim ve öğretim ile dil alanlarında eserler telif etmiştir. Veba hastalığı sebebiyle 1214 yılında Fas'ta vefat etmiştir.²⁰

Et-Tarnabâtî'nin bu eserinin tam adı, Büluğu Eksa'l-Merâm Fî Şerefi'l-İlmi ve Mâ Yete'allaku Bihî Mine'l-Ahkâm'dır. Bu eser Muhammet Şevki Aydın tarafından "İlim ve Eğitim Ahlâkî" ismiyle Türkçeye kazandırılmıştır. Mütercim kitabın tam adının Türkçeye çevirisinin "İlimin şerefi ve ilimle ilgili hükümler konusunda en uzak hedefe ulaşma" şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Mütercim çevirinin öncesinde Et-Tarnabâtî ve bu eseri hakkında bilgi vermiştir. Et-Tarnabâtî bu eserinde öğretmen ve öğrencilerin sahip olması gereken ahlâkî özellikleri işlemektedir. O, konuyu işlerken öncelikle ayet ve hadislerden yararlanmaktadır. Ardından sahâbe ve İslâm büyüklerinden de alıntılar yapmaktadır. İlgili konunun en sonunda ise o konuyla ilgili yazılmış şiir ve beyitleri aktararak bahsi sonlandırmaktadır. Et-Tarnabâtî'nin bu eseri sahip olduğu zengin içerik açısından önemlidir. Zira o, kendinden önce yazılan eserleri âdeta derlemiş ve oradaki bilgileri seçici bir tavırla alıp kendi kitabında işlemiştir.²¹ Eserin ana bölümleri maddeler halinde şöyledir:

- 1- İlim/Bilginin Fazileti
- 2- Âlimlerin Üstünlüğü ve Onlara Saygının Gerekliği
- 3- Sadece Allah'ın Rızası için İlim Tahsil Etmek
- 4- Öğretmenin Ahlâkî Değerleri (Âdâbı)
- 5- Öğrencinin Ahlâkî Değerleri (Âdâbı)

Muhammed İbrâhîm el-Hisneyânî (ö. M. 2008) ve Tullâbu'l-'Ulûmi's-Şer'iyye

Tam adı Muhammed İbrâhîm Şa'bân el-Hisneyânî olup 1964 yılında Irak'ta doğmuştur.²² Yedi yaşında hafızlık yapmaya başlamış olup birçok ilim dalında tahsili bulunmaktadır. İlim talebi maksadıyla her ay Bağdâd'a gidip geldiği ifade edilmektedir.²³

²⁰ Et-Tarnabâtî, İlim ve Eğitim Ahlâkî, s. 28. Bu bilgiyi Mütercim Prof. Dr. M. Şevki Aydın vermektedir.

²¹ Et-Tarnabâtî, İlim ve Eğitim Ahlâkî, s. 23. Bu bilgiyi Mütercim Prof. Dr. M. Şevki Aydın vermektedir.

²² Ahmed Beşîr Muhammed, Dirâsetun Havle Aşîreti'l-Hisneyân, <https://issuu.com/alhasinyany/docs/>, (18.05.2020), s. 134.

²³ Ahmed Beşîr Muhammed, Dirâsetun Havle Aşîreti'l-Hisneyân, <https://issuu.com/alhasinyany/docs/>, (18.05.2020), s. 136.

Birçok ilim dalında çeşitli eserler telif eden el-Hisneyânî 2008 yılında Ürdün'den Musul'a dönerken trafik kazasında vefat etmiştir.²⁴

El-Hisneyânî'nin bu kitabının tam adı “Tullâbu'l-'Ulûmi'-ş-Şer'iyye beyne'l-Mazhari ve'l-Cevher”dir. Kitap Türkçeye Murat Oral tarafından “İlim Talebesinin Yol Haritası” ismiyle çevrilmiştir. El-Hisneyânî kitaba yazdığı mukaddimede ilim talebelerinin ciddiyetsizliğinden, azimetsizliğinden ve tembelliğinden şikâyet etmekte ve bu kitabı yazmasının maksadını, “ilim talebelerinin, zikrettiği vasıf ve şer'î yönlendirmeleri uzunca düşünmeleri” olarak açıklamaktadır. El-Hisneyânî bu mukaddimeden sonra çeşitli başlıklar altında ilim talebelerinin sahip olmaları gereken ahlâkî özellikleri işlemektedir. Bu vasıfları işlerken ayet ve hadisler ile sahâbe ve İslâm büyüklerinin sözlerinden yararlanmaktadır. Ayrıca her konuyu işledikten sonra konunun sonunda “bölümün sonuçları” şeklinde bir başlık açmakta ve burada konuyu maddeler halinde özetlemektedir.

²⁴ Ahmed Beşîr Muhammed, Dirâsetun Havle Aşîreti'l-Hisneyân, <https://issuu.com/alhasinyany/docs/>_____, (18.05.2020), s. 137.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLİM, İLMİN FAZİLETİ, İLMİN İMAN, AHLÂK VE DAVETLE İLİŞKİSİ

1.1. İLİM KELİMESİNİN ANLAMI

İlim kelimesi, Arapçada “alime” (علم) fiilinin mastarı olup bu fiil sözlüklerde “tanımak ve bilmek,²⁵ bir şeyin iç yüzüne vâkıf olma ve onu iyice bilmek,²⁶ hissetmek²⁷ ve bir şeyin hakikatini idrak etmek²⁸” gibi anlamlara gelmektedir. İlim, Türkçede yaygın kullanımda “bilgi” anlamındadır. İlim kelimesi, “cehl” (cehalet) kelimesinin zıddıdır.²⁹ Er-Râgıb el-İsfahânî (ö. ?)³⁰ ilmin bir açıdan “nazarî ve amelî” şeklinde iki kategoriye ayrılabilirliğini ifade etmektedir. Buna göre “nazarî ilim”, bilinmekle tamam olan; “amelî ilim” ise amel edilmedikçe tamam olmayan ilimdir.³¹ Er-Râgıb El-İsfahânî’nin bu ayrımı, konumuz açısından oldukça önemlidir. Sonraki başlıklarda detaylı açıklanacağı üzere, İslâm dininde öğrenilen ilimle amel edilmesi, ilim talebinin olmazsa olmazıdır. Zira İslâm’da ilimleriyle amel etmeyenler yerilmiş ve bunların kötü akıbetle karşılaşacakları haber verilmiştir.³²

İlim ehli arasında “ilmin” tanımıyla ilgili bir ittifak yoktur. Hatta onların bir kısmı “ilmin” tanımının yapılamayacağını ve insanın kendiliğinden bildiği bir kavram olduğunu söyler.³³ Geçmişten bugüne yapılan ilim tanımlarına bakıldığında; her tanımlayanın, “ilmi”,

²⁵ Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (İbn Manzûr), Lisânu’l-Arab, 3. Baskı, Dâru Sâdir, Beyrut, 1414, XII, 417.

²⁶ İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, XII, 418.

²⁷ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed, Kitâbu’l-Ayn, thk. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâî, Dâru ve Mektebetu’l-Hilâl, y.y., trs., II, 152.

²⁸ Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru’l-Kalem ve ed-Dâru’ş-Şâmiyye, Beyrut - Lübnan, 1412, s. 580.

²⁹ İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, XII, 417.

³⁰ Er-Râgıb el-İsfahânî’nin ölüm tarihi konusunda ihtilaf vardır. TDV İslâm Ansiklopedisi’ndeki “RÂGİB el-İSFAHÂNÎ” maddesinin iki müellifinden biri olan Ömer KARA’ya göre ölümü H. 5. asrın ilk çeyreğine denk gelmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Ömer Kara ve Anar Gafarov, “RÂGİB el-İSFAHÂNÎ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV, 398.

³¹ Er-Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, s. 580.

³² Bakınız: Âl-i İmrân: 3/79 ve Cumâ: 62/5; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, es-Sünen, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1996, Sıfatu’l-kıyâme I.

³³ Fahreddîn er-Râzî’den aktaran Bekir Topaloğlu, Kelam İlmine Giriş, Damla Yayınevi, Ankara, 2014, s. 73.

baktığı açıdan tanımladığı görülmektedir. Bu bağlamda “ilim” kavramının tanımının ilim dallarına hatta onu tanımlayan âlime göre değiştiği söylenebilir.³⁴

İlim kavramı için yapılan tariflere bakıldığında ilim, Mu'tezilî kelamcılar tarafından “tereddüdün zihinde yol açtığı istikrarsızlıktan insanı kurtarıp teskin eden inanma (itikad)”;³⁵ Kindî tarafından “varlığın hakikatini aklen idrak (vicdan)”;³⁶ İbn Sîna tarafından “soyut kavramlara tekabül eden zihni formlar”³⁷ olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca İmam Şafii için ilmin, “fıkıh veya fıkıh ilkelerinin tesisi” anlamına geldiği ifade edilmektedir.³⁸ Yapılan tanımlara bakıldığında, tanımların ilim dallarına göre değiştiği açıkça görülmektedir.

İlim kavramının İslâmî ilimlerdeki tarihî seyri incelendiğinde, başlarda birçok ilim dalını kapsadığı ancak sonraları daha çok hadis ilmini ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.³⁹ Abdurrahman b. Mehdî'nin⁴⁰ (ö. H. 198), meclisinde gülen bir adama “İlim talep ederken gülüyorsun (öyle mi?), bir ay size hadis rivayet etmeyeceğim” demesi bu hususu açıkça göstermektedir.⁴¹ Şerîk'in⁴² (ö. H. 177), Abbâsî Halifesi Mehdî'nin oğlunun ilme yakışmayan bir tavırla bir hadis hakkında soru sorduğu zaman ona nasıl davranacağını gösterip “İşte ilim böyle talep edilir.”⁴³ demesi bu durumu teyit eden bir diğer örnektir. İlim kavramı bir dönem bu anlamda kullanıldıktan sonra tekrar genel bir anlam kazanmaya başlamış ve bugünkü anlam dünyasına kavuşmuştur.

“Âlim” kelimesi, Arapçadaki “alime” (علم) fiilinin ism-i faili olup “bilen, idrak eden, tanıyan, eşyanın iç yüzüne vâkıf olan” anlamlarına gelmektedir. Âlim kelimesinin İslâmî ilimlerdeki anlam dünyasına bakıldığında ise “bilme”nin, âlim vasfına sahip olmak için

³⁴ İlhan Kutluer, “İlim”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, XXII, 111.

³⁵ Kutluer, “İlim”, s. 112.

³⁶ Kutluer, “İlim”, s. 113.

³⁷ Kutluer, “İlim”, s. 113.

³⁸ Kutluer, “İlim”, s. 111.

³⁹ Kutluer, “İlim”, s. 111.

⁴⁰ Tebeu't-Tâbiî'nden neslinden olup meşhur bir hadis ve fıkıh âlimidir. Detaylı bilgi için bakınız: Mücteba Uğur, “ABDURRAHMAN b. MEHDÎ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, I, s. 167, 168.

⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, El-Câmi' Li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi' (el-Câmi'), thk. Mahmûd Tahhân, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, trs., I, 193.

⁴² Buhârî meşhur bir hadis âlimidir. Detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Ali Sönmez, “ŞERÎK b. ABDULLAH”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXIX, s. 5, 6.

⁴³ El-Hatîb el-Bağdâdî, el-Câmi', I, 198.

yeterli görülmediği anlaşılmaktadır.⁴⁴ Hem sahâbîler (r.a) hem de ümmetin tanınmış âlimleri, “âlim” sıfatının bir kişiye verilebilmesi için onun “ilmiyle amel etmesini ve ilminin gereklerini yerine getirmesini” şart olarak görmüşler ve ilim sahibi olmasına rağmen ilminin gereklerini yerine getirmeyen kişiyi kınamışlardır. İmam Ahmed ve Ebû Dâvûd, Abdullah b. Mes’ud’dan “İlim rivayetin çokluğu değildir, ilim haşıyettir.” dediğini rivayet etmişlerdir.⁴⁵ Bu rivayetin manası, Fâtır suresinin 28. ayetiyle desteklenmektedir. Yüce Allah şöyle buyurur: “Allah’tan kulları içerisinde ancak âlimler haşyet⁴⁶ duyar.”⁴⁷ Ebu’d-Derdâ (r.a) da, kişinin öğrendikleriyle amel etmeden âlim olamayacağını söylemiştir.⁴⁸ Resulullah’ın (s.a.v) insanlara hayrı öğretip de kendisini unutan âlimi, kendisini yakarak çevresini aydınlatan kandile benzetmesi,⁴⁹ bu bağlamda ibret dolu bir benzetmedir. Kişinin “kendisini unutmaması” demek, ilminin gereklerini yerine getirmemesi anlamındadır. Zira kişinin zaten bildiğini, “kendisine tekrar öğretmesi” söz konusu olamaz. Hiç şüphesiz sahip olunan bilgiyle amel etme hususu, daha çok İslâmî ilimlerin talebelerini ilgilendirmektedir. Zira her ilim amele dökülmeye müsait değildir. Bu rivayetlerdeki amelden maksat, ahiretle ilgili amellerdir. Yine burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta bu rivayetlerin, ilim-amel bütünlüğünü vurgulamaya yönelik sözler olduğudur. Dolayısıyla bu ve buna benzer nakillerden, ilmiyle amel etmeyene âlim denemeyeceğinden öte âlim olanın ilmiyle amel etmesinin gerekliliği anlaşılmalıdır. Zira İslâmî literatürde “fâcir âlim” tabiri çokça kullanılmaktadır.

⁴⁴ Mustafa Canlı, “Rivâyetlerde Âlim Portresi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, 2013, s. 58, 59; Örneğin Gazzâlî ve Ebû Tâlib el-Mekkî’nin “bir kişiye âlim denilebilmesi için sahip olması gereken şartlar” a dair görüşlerine dair detaylı bilgi için bakınız: Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün, “Âlim Kime Denir? Kûtu’l-Îşfâhânî ve İhyâü Ulûmi’l-Dîn Üzerinden Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, 2020, s. 536-558.

⁴⁵ Ebu’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr (el-Kebîr), 2. Baskı, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, trs., IX, 102; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, ez-Zühed, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut - Lübnan, H. 1420 (M. 1999), s. 131; Senetteki “Avn”, Abdullah b. Mes’ud’dan (r.a) mürsel rivayetlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla sened zayıftır. Detaylı bilgi için bakınız: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ, 3. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Müessesetü’r-Risâle, y.y., H. 1405 (M. 1985), V, 104.

⁴⁶ Er-Râgıb el-İşfahânî haşıyetin, tâzimin eşlik ettiği korku olduğunu ve bu hâlin ekseriyetle korkulan şey hakkında bilgi sahibi olunması durumunda bulunduğunu söyler. Detaylı bilgi için bakınız: Er-Râgıb El-İşfahânî, el-Müfredât, s. 283.

⁴⁷ Fâtır: 35/28.

⁴⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, es-Sünen, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru’l-Muğnî li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Suudi Arabistan, H. 1412 (M. 2000), Mukaddime 29; Muhakkik Hüseyin Selim Esed senedin hasen olduğunu söylemiştir.

⁴⁹ Taberânî, el-Kebîr, II, 165. El-Albânî, el-Münzirî’nin hasen dediğini belirterek isnadının ceyyid olduğunu söylemiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Nâsiruddîn El-Albânî, Silsiletü’l-Ehâdisi’s-Sahîha ve Şey’un min Fıkhiha ve Fevâidiha (es-Sahîha), 1. Baskı, Mektebetu’l-Me’ârif li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, Riyad, H. 1415-1422 (M. 1995-2002), VII, 1133.

İlim kelimesinin geçtiği hadislerle bakıldığında dikkat çeken bir diğer husus ise “faydalı ilmin” istenip faydasız ilimden Allah’a sığınılmasıdır. Bu durum, İslâm’ın ilim hususunda seçici bir tavır ortaya koyduğunu göstermektedir. Öğrenilen bilgi, ancak sahip olduğu bir işlev sebebiyle faydalı olabilmektedir. Dolayısıyla kişinin, herhangi bir işlevsellik kazandıramadığı bilgileri onun için faydalı değildir. İslâmî ilimler özelinde ise bu işlevselliğe, ilmin kişiyi haşyete sevk etmesinin gerekliliği eklenmelidir. Zira İslâmî ilimler, uhrevi hayata yönelik hazırlığın doğru şekilde yapılabilmesi için öğrenilip öğretilmesi yönüyle diğer ilimlerden farklılaşmaktadır. Dolayısıyla faydalı ilim tabiri İslâmî ilimler açısından daha farklı bir anlam dünyasına sahiptir. Faydasız ilmin ne olduğuyla ilgili bir araştırmada ulemanın, “faydasız ilmin” ne olduğuna ilişkin sözlerinin üç seçenekte toplanabileceği söylenmektedir. Bunlar şöyledir:

1- Bizâtihi zararlı dolayısıyla fayda hâsıl etmesi mümkün olmayan bilgi. Bunun örneği sihir ve büyü gibi ilimlerdir.

2- Bizâtihi faydalı iken kişinin kendisinden kaynaklanan bir durum sebebiyle fayda hâsıl edemeyen bilgi. Bunun örneği, inanmayışı sebebiyle evrendeki düzene dair bilgisini bir yaratıcıya bağlamayan kimsenin bilgisidir.

3- Kişinin, öğrense dahi faydalanması mümkün olmayan bilgi. Bunun örneği ise kendisi için daha ehemmiyetli mevzular varken kendisine faydalı olacak bilgiyi bırakıp başka şeyler öğrenmeye çalışan kimsenin bilgisidir.⁵⁰

Bu taksim, iki seçeneğe de indirgenebilir. Buna göre faydasız ilim ya bizatihi faydasız olmakta yahut da sahibindeki bir kusur sebebiyle faydasız olmaktadır. Her türlü ihtimalde biz bu taksime İslâmî ilimler özelinde katılmaktayız. Bununla birlikte diğer ilimlerle alakalı olarak onların da işlevsel müddetçe “faydalı” olarak addedilebileceğini düşünmekteyiz. Buna göre inançsız birinin evrenin düzeni hakkındaki bilgisi ve uzmanlığı işlevi açısından faydalı olmaktadır. Fakat aynı bilgi, inanmayışı sebebiyle uhrevi boyutuyla faydasız olarak da nitelenebilmektedir. Dolayısıyla bir bilginin faydalı yahut da faydasız oluşu, sübjektif bir hüküm arz etmektedir. Bu konuda ortaya nesnel bir hüküm koymak mümkün değildir.

⁵⁰ Ebubekir Sifil, Hikemiyât, 2. Baskı, Rihle Kitap, İstanbul, 2015, s. 39.

1.2. İLMİN FAZİLETİ

İlim, toplumların varlıklarını idame ettirebilmeleri için sahip olmaları gereken temel unsurlardan biridir. Toplumlar, ilme değer verdiği ölçüde ilim ehli yetiştirir ve ilimde gelişir.⁵¹ İlme önem vermeyen toplumlarda, ilim ehli yetişmez ve ilim gelişmez. Toplumlar, ilim sayesinde hem içtimai boyutta hem de bireysel boyutta dengeye ulaşır. Zira ilmin ve ilim ehlinin öncülük ettiği toplumlar, zihin gücü sebebiyle sorunlarına daha gerçekçi çözümler bulabilir.⁵² Cehaletin hâkim olduğu toplumlar ise sorunlarına uygun çözümü geliştirmelerine vesile olacak ilmî gelişmişliğe sahip olmadıkları için sorunlarına çözüm üretemeyecek ve daima sorunlarla boğuşacaktır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilmin âlimlerin vefatı suretiyle kaldırılacağını ve böylece liderliğin cahillere kalacağını, cahillerin de kendilerine gelen sorulara verdikleri cevaplarla hem sapıtacağını hem de saptıracağını söylemesi⁵³ bu bağlamda önemlidir. Zira bu hadise göre, soru sorulanlar âlim olduğu müddetçe sorun yoktur. Fakat ne zaman ki soru sorulanlar cahil zümresi olursa işte o zaman cahiller verdikleri cevaplarla hem kendileri sapacak hem de insanları saptıracaklardır. Bu hadis ilmin, toplumların istikameti için ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İlmin sahip olduğu üstün konum akla göre de müsellemdir. Zira insanlık var olduğu günden bu yana ilmî anlamda sürekli bir gelişim çabası içerisinde olmuştur. İnsanlığın, dünyaya ilk geldiği andan şu ana kadar çalışarak edindiği kazanımlar günümüzde açıkça görülmektedir. Fahreddîn er-Râzî ilmin faziletine ilişkin aklî delilleri serdederken şöyle söyler: “İlmin kemâl sıfatı, cehaletin ise noksanlık sıfatı olduğunun akıllılarca zorunlu olarak bilinmesi, ilmin faziletine ilişkin akli delillerden biridir.” der ve şöyle devam eder: “Bu sebeple âlime “ey cahil” dense söyleyenin yalan söylediğini bilse dahi buna üzülür. Cahile de “ey âlim” dense söyleyenin yalan söylediğini bilse dahi sevinir. Hayvanların tabiatına, insanlar onlardan daha bilgili olduğu için insanlara boyun eğme özelliği yerleştirilmiştir. Yine her topluluğun kendisinden daha bilgili olana uyması ve ona saygı

⁵¹ Mustafa Canlı, “Rivâyetlerde Âlim Portresi”, s. 44.

⁵² Mustafa Canlı, “Rivâyetlerde Âlim Portresi”, s. 50.

⁵³ Muhammed b. İsmail El-Buhârî, es-Sahîh, 1. Baskı, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir, Dâru Tavki'n-Necât, y.y., 1422, İlim 34; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, es-Sahîh, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs., İlim 13.

göstermesi, insanın tabiatına yerleştirilmiştir.”⁵⁴ Gerçekten de durum Fahreddîn er-Râzî’nin söylediği gibidir. İnsanlar, kendilerinden daha bilgili biriyle karşılaştıklarında hemen ona saygı duyar ve onu kendilerine rehber edinirler. Hiç şüphesiz bu durum, ilmin üstünlüğünün aklen sabit olması sebebiyledir.

Kur’an-ı Kerîm’de “ilim” kökünden türeyen kelimelerin yaklaşık 750 yerde geçmesi Kur’an’ın ilme verdiği kıymetin fazlalığını gösterir niteliktedir. Yine Kur’an-ı Kerîm’in insanları sürekli “akletmeye, düşünmeye, öğüt almaya”⁵⁵ davet etmesi de onun ilme verdiği kıymetin fazlalığını açıkça ortaya koymaktadır. Zira bu fiiller, ilim edinme süreçleridir. Kur’an-ı Kerîm ilim sahibi olan kişiyle ilim sahibi olmayanın bir olmadığını şöyle ifade eder: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁵⁶ Öte yandan meleklerin, halife yaratılacağını öğrenmeleri üzerine “Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek bir tür mü yaratacaksın?” şeklindeki sorularına Allah’ın, Hz. Âdem’in (a.s) isimleri bilişi ve söyleyişiyle cevap vermesi⁵⁷ de bu bağlamda önemlidir. Zira meleklerin sorularına Hz. Âdem’in (a.s) ilmiyle cevap verilmiştir. Kur’an-ı Kerîm’de Resulullah’tan (s.a.v) artırılması istenen tek şeyin ilim olması⁵⁸ da Kur’an’ın ilme verdiği önemi ortaya koyan bir başka delildir. Âl-i İmrân suresinde ilim ehli, “Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler.”⁵⁹ ayetinde tevhidin şahitlerinden biri olarak ifade edilmiştir. Bu ayet, dinin temel geliş sebeplerinden biri olan tevhidin ancak “ilim sayesinde” anlaşılabilirliğini göstermektedir. Yine Kur’an’da yalnızca meleklerle ilgili bağlamlarda zikredilen “haşyet” kavramının, insanlar arasında yalnızca âlimlere nispet edilmesi⁶⁰ ilmin önemini ortaya koyan bir başka ayettir. Fâtır suresinde geçen bu ayette,⁶¹ Allah’tan ancak âlimlerin haşyet duyacağı ifade edilmiştir. Hiç şüphesiz haşyetin insanlar

⁵⁴ Ebû Abdillâh (Ebu’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, Mefâtihu’l-Ğayb, 3. Baskı, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1420, II, 416.

⁵⁵ Örneğin Nahl: 16/12, En’âm: 6/50, Âl-i İmrân: 3/138.

⁵⁶ Zümer: 39/9.

⁵⁷ Bakara: 2/30-33.

⁵⁸ Ebu’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb ve Abdulazîz b. Abdullâh b. Bâz, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1379, I, 141.

⁵⁹ Âl-i İmrân: 3/18.

⁶⁰ Sifil, Hikemiyât, s. 28.

⁶¹ Fâtır: 35/28.

arasında yalnızca âlimlere nispet edilmesinin sebebi ilimdir. Zira Allah'ın varlığını hakkıyla tanımak, yüceliğini bilmek ve ondan korkmak ancak ilimle mümkün olmaktadır.⁶²

İlmin değeri, Sünnet'te de önemle vurgulanmıştır. Bununla beraber Resulullah (s.a.v), ilmin önemini anlatmakla kalmamış, Kur'an-ı Kerîm'de de kısmen değinilen ilim talibinin (âlim/öğrenci) sahip olması gereken vasıfları da çeşitli vesilelerle bildirmiştir. Resulullah'ın (s.a.v) ilim talibinin vasıflarını çeşitli vesilelerle bildirmesi, onun (s.a.v) ilme verdiği önemi ortaya koyması açısından önemlidir. Zira söz konusu vasıfların çeşitli vesilelerle ve defaatle açıklanması, "ilim talebinin" gelişigüzel bir şekilde yapılamayacak kadar önemli olduğunu göstermektedir. Resulullah'tan (s.a.v) rivayet edilen bir hadiste ilmin yokluğunun ve cehaletin yayılışının kıyamet alametlerinden olduğu⁶³ bildirilmektedir. Bu durum, dünya hayatının sürdürülebilirliği ve toplumların selameti için ilmin önemini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Resulullah (s.a.v) ilim sahibinin âbide olan üstünlüğünün; kendisinin, ümmetinden en düşük mertebede olanına üstünlüğü gibi olduğunu⁶⁴ söylemektedir. İlim sahibinin, âbide olan üstünlüğü bu derecedeyse ibadet etmeyen cahile olan üstünlüğü evleviyetle kat kat yüksektir. Resulullah (s.a.v) bir hadisinde Allah'ın, kendisi için hayır dilediği kişiyi dinde fakih kılacağını haber vermiştir.⁶⁵ Allah'ın, kendisi için hayır dilediği kişiyi, dinde derin kavrayış sahibi olmaya muvaffak kılması, ilmin Allah katındaki önemini ortaya koymaktadır. Zira bu hadise göre dinde derin kavrayış sahibi olmak, Allah'ın kuluna verdiği hayır olmaktadır. İlim talebinin üstünlüğünü gösteren nebevî bir olay şöyledir: Resulullah (s.a.v) bir gün mescide gelmiş ve mescitte iki grup görmüştü. Bunlardan biri Kur'an okuyup, Allah'a dua edip ondan bir şeyler istemekteyken diğer grup ise ilim talebiyle meşguldü. Bunu gören Resulullah (s.a.v) dua edenlere Allah'ın dilerse vereceğini dilerse vermeyeceğini söyledikten sonra ilim talep edenlerin daha üstün olduğunu ifade etmiş ve "Ben ancak muallim olarak gönderildim." demiştir.⁶⁶ Ancak iki

⁶² Lutfi Doğan, "İslâm'da İlim Anlayışı", Diyanet Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 82-83, 1969, s. 109.

⁶³ Buhârî, Eşribe 1; Müslim, İlim 9.

⁶⁴ Tirmizî, İlim 19; Taberânî, Kebîr, VIII, 233; Tirmizî hadisi tahric ettikten sonra şöyle der: Bu, hasen sahih garîb bir hadistir. Ebû Ammâr el-Hüseyn b. Hureys el-Huzâî'yi şöyle derken işittim: "Fudayl b. İyaz'ı şöyle derken işittim: 'İlmiyle âmil olup ilmini öğreten âlim semânın melekûtunda 'büyük' olarak çağırılır.'"

⁶⁵ Buhârî, İlim 13; Müslim, Zekât 98.

⁶⁶ Dârimî, Mukkaddime 32; Ebû Abdullah Muhammed b. Mâce, es-Sünen, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, Muhammed Kâmil Karabelli ve Abdullatîf Hirzullah, Daru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, y.y., 2009, Sünnet 17; Her iki eserin muhakkikleri de hadisin zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Dârimî'nin muhakkikinin dipnotunda senedinde iki zayıf ravi olduğu ifade edilmiştir. İbn Mâce'ye atılan dipnotta, buradaki senedin cidden zayıf olduğu belirtilmiştir. Hadisin iki

kişiyi gıpta edilebileceğini anlatan hadisteki iki kişiden birinin, Allah'ın kendisine ilim verdiği ve onun da bu ilimle hükmedip bu ilmi başkalarına öğreten kimse olduğunun belirtilmesi⁶⁷ de ilmin üstünlüğünü ortaya koyan bir başka nebevî delildir. Zikrullah ve zikrullaha yardımcı olanlarla âlim ve ilim öğrenenler hariç olmak üzere dünya ve içindekilerin değersiz⁶⁸ olduğunu belirten hadis⁶⁹ de ilim talebinin önemi açısından dikkat çekicidir. Zira dünya ve içindekilerinin değersizliğinden, âlim ve ilim talebesi açıkça zikredilerek hariç tutulmuştur. İlim talebi işi o kadar yüce bir iştir ki bir hadiste denizdeki balıklar da dâhil olmak üzere bütün varlıkların ilim talebesi için istiğfar ettiği haber verilmiştir.⁷⁰ Bu hadisten elde edilebilecek sonuçlardan biri de faydalı ilim elde etmek için çabalayan kişilerin -inşaaallah- ahirette affolunacaklarıdır. Çünkü balıklar dâhil olmak üzere varlıkları onlar için istiğfar ettiren Allah'tır. Hadislerde ilim talebesinin üstünlüğünü anlatan daha birçok hadis vardır. Konuyla ilgili hadisleri, hadis kitaplarının “kitabu'l-ilm” bölümlerinde fazlaca görmek mümkündür.

Sahâbe (r.a) ve İslâm uleması da ilim talebinin üstünlüğüne dikkat çekmiştir. Cabir b. Abdullah'tan (r.a) “Allah'a itaat ediniz, Resul'e de itaat edin (sonra da) sizden olan emir sahiplerine...” ayetindeki⁷¹ “emir sahiplerine” anlamına gelen “ulu'l-emr” tamlamasında kastedilenlerin “fıkıh ve hayır” ehli olduğu nakledilmiştir.⁷² Abdullah b. Abbas hadis öğrenmek için kapısına gittiği sahâbînin dinlenmekte olduğunu öğrenmesi üzerine ridasını oraya sermiş ve hadis öğreneceği sahâbîyi beklemiştir. Bu sahâbînin evden çıktığında Abdullah b. Abbas'ı görünce “Haber verseydin ben gelirdim.” demesi üzerine Abdullah b.

kitaptaki metinleri arasında kısmi farklılıklar vardır. Hadisin “Ben ancak muallim olarak gönderildim.” cümlesinin Müslim'den bir şahidi vardır. Müslim'deki şahit şöyledir: “... Allah beni kolaylaştırıcı bir muallim olarak göndermiştir.” Müslim, Talâk 29.

⁶⁷ Buhârî, İlim 15; Müslim, Salâtu'l-Musâfirîn 268.

⁶⁸ Burada Arapça metinde geçen “mel'un” kelimesi “değersiz” olarak çevrilmiştir. Bu çeviri, Riyazu's-Salihîn'in Türkçe tercüme ve şerhinde âlimlerin açıklamalarına dayanılarak yapılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Raşit Küçük, İsmail Lütfi Çakan ve Mehmet Yaşar Kandemir, Riyazu's-Salihîn (Tercüme ve Şerh), Erkam Yayınevi, İstanbul, H. 1425 (M. 2004), III, 220.

⁶⁹ Tirmizî, Zühd 14; İbn Mâce, Zühd 3.

⁷⁰ Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Sünnet 17. Şuayb el-Arnaût şahitleriyle birlikte hasen olduğunu söylemektedir.

⁷¹ Nisâ: 4/59.

⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, El-Müstedrek Ala's-Sahihayn, I. Baskı, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, H. 1411 (M. 1990), I, 211; Hâkim, rivayeti tahrîc ettikten sonra şöyle demiştir: “Bu, sahih bir hadistir. Bir şahidi de vardır.” Ez-Zehebî de bu hükme Telhîsu'l-Habîr'de muvafakat etmiştir.

Abbas “Benim sana gelmem daha doğrudur.” demiştir.⁷³ Bu olay Resulullah’ın amcası oğlu olan Abdullah b. Abbas’ın ilme ve ilim sahibine verdiği önemi göstermektedir. İmam Şafii (ö. H. 204) bir sözünde farzlardan sonra ilim talebinden daha üstün bir şeyin olmadığını ifade etmektedir.⁷⁴ Zührî’nin şöyle dediği nakledilmiştir: “İlmin/fıkhın benzeri hiçbir şeyle Allah’a kulluk edilmemiştir.”⁷⁵ Süfyan b. Uyeyne’nin de şöyle dediği nakledilmiştir: “Allah katında makamı en yüce olan insan, Allah ile kulları arasında bulunan kimsedir. Onlar da peygamberler ve âlimlerdir.”⁷⁶

1.3. İLİM-İMAN İLİŞKİSİ

İlim-iman ilişkisinden kastımız; ilmin, imana sebep olması yahut onu desteklemesidir. İmana sebep olan bilgi türünün, evrene dair bilgiler olduğu söylenebilir. İmanı destekleyen bilgi türü ise hem evrene dair ilimler hem de İslâmî ilimler olabilmektedir. Kur’an-ı Kerîm’de ilim ile iman arasında sıkı bir ilişki olduğunu gösteren deliller vardır. Sünnet ise bu ilişkiye zımnen değinmiştir.⁷⁷ Kur’an-ı Kerîm’in iman etmeyenleri düşünmemekle kınaması⁷⁸, Kur’an’ın ilme, imanın sebebi olarak baktığını göstermektedir. Zira düşünmek, “bilme süreci”dir. Dolayısıyla kişinin iman etmeyişi, “bilgisizlikle” açıklanmış olmaktadır. Burada akla, evren hakkında detaylı malumata sahip olup iman etmeyen kişilerin mevcudiyeti gelebilir. Fakat bilginin imana sebep oluşu, mutlak değildir. Zira kişinin bilgi sahibi olmasına rağmen bu bilgilerini doğru bir metotla yoğurmaması da bilginin kişiyi imana sevk etmesine engel olabilmektedir. Dolayısıyla burada imana sebep olan bilginin, kendisinden ibret alınan bilgi olduğu söylenmelidir. İlim-iman arasındaki ilişkiyi gösteren bir diğer delil ise Fâtır suresinde geçen şu ayettir:

⁷³ Hâkim, el-Müstedrek, I, 188. Hâkim hadisi rivayet ettikten sonra şöyle demektedir: “Buhârî’nin şartına göre sahih bir hadistir. Ayrıca bu rivayet, hadis öğrenimi ve muhaddise (hocaya) saygı duyma hususlarında (kendisine dayanan bir) asıldır.” Ebi’l-Eşbâl ez-Züheyrî de isnadının sahih olduğunu söylemiştir. Detaylı bilgi için bakınız: İbn Abdilberr, el-Câmi’, I, 365.

⁷⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, El-Medhal İla’s-Süneni’l-Kübrâ (el-Medhal), thk. Muhammed Diyaurrehman el-A’zamî, Dâru’l-Hulefâ li’l-Kutubi’l-İslâmî, Kuveyt, trs., s. 310.

⁷⁵ Ebû Urve Ma’mer b. Râşid el-Basrî es-San’ânî, El-Câmi’ (Abdurrezâk es-San’ânî’nin Musannef’iyle birlikte), 2. Baskı, thk. Habîburrahman el-A’zamî, el-Meclisu’l-İlmî ve Tevzi’u’l-Mektebi’l-İslâmî, y.y., 1403, XI, 256.

⁷⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, el-Fakîh ve’l-Mütefakkih(el-Fakîh), 2. Baskı, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Ğarâzî, Dâru İbnu’l-Cevzî, Suudi Arabistan, 1421, I, 148.

⁷⁷ İlim-iman ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyan hadisler vardır. Fakat bu hadisler sahih olmadığından ve konuyla ilgili sahih hadislerde bu ilişki açıkça yer almadığı için burada “zımnen” ifadesini kullanmayı uygun gördük.

⁷⁸ Örneğin Neml: 27/62, Gâfir: 40/58, Hâkka: 69/42.

“Allah’tan ancak âlimler haşyet duyar.”⁷⁹ Bu ayette haşyetin âlimlere hasredilmesinin sebebi, “haşyet”in genellikle korkulan hakkında bilgi sahibi olunması durumunda gerçekleşmesidir.⁸⁰ Dolayısıyla kişideki Allah korkusunu, haşyet derecesine yükselten şey ilim olmaktadır. Bu da ilmin, imanı destekleyici boyutunu ortaya koymaktadır. Zira kişi ilmi sayesinde yaratıcısını daha iyi tanımakta ve bu da onun, yaratıcısından, tâzim içeren bir korkuyla korkmasını sağlamaktadır. İlim-iman ilişkisini gösteren bir diğer ayet de şöyledir: “Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti. Melekler ve adaleti ayakta tutarak âlimler de buna şahitlik ettiler.”⁸¹ Ayetin “tevhid”in şahidi olarak ilim ehlini göstermesi, ilmin imana sebep olduğunu açıkça gösteren delillerden biridir. Buna göre ilim, kişinin tevhide ‘gözüyle görmüşçesine’ şهادet etmesine sebep olmaktadır. Zuhurûf suresindeki şu ayet de ilim-iman ilişkisini gösteren bir başka delildir: “Onların, onun dışında taptıkları, şefaâte güç yetiremezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaâat edebilirler.”⁸² Müfessirler, ayetteki “hakk” kelimesinden kastın tevhid olduğunu ifade etmektedir.⁸³ Ayette, tevhide “bilerek” şahitlik edenlerin şefaâat edebileceğinin ifade edilmesi; tevhide, “bilgiye dayalı” şahitlik etmenin önemini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu ayette de ilmin, tevhid hakikatinin bilinmesini sağladığı ifade edilmiş olmaktadır. Ayrıca Muhammed suresinde yer alan “Bil ki Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur.”⁸⁴ şeklindeki ayet de tevhidin ve dolayısıyla imanın, bir yönüyle bilginin konusu olduğunu göstermektedir.

Resulullah (s.a.v) Allah’tan faydalı ilim istemiş ve faydasız ilimden Allah’a sığınmıştır.⁸⁵ Elbette ki ilmin kişiye sağlayacağı en temel fayda onun imanına vesile olması yahut da imanını desteklemesidir. Zira insanın yaratılışının temel sebebi Allah’a ibadet ve dolayısıyla imandır.⁸⁶ İlimin; imana sebep olması, kişiye “evren kitabındaki” ayetleri okutması yoluyla. Kişinin imanını desteklemesi ise yine aynı yolla kişinin, Allah’a dair mârifetini artırmasıdır. Bu yoldan farklı olarak İslâmî ilimler de kişinin imanını

⁷⁹ Fâtır: 35/28.

⁸⁰ Er-Râgıb El-İsfahânî, el-Müfredât, s. 283.

⁸¹ Âl-i İmrân: 3/18.

⁸² Zuhurûf: 43/86.

⁸³ Ebu’s-Su’ûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ, İrşâdu’l-Aklî’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm, Dâru l-hyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, trs., VIII, 57; Fahrreddîn er-Râzî, Mefâtihu’l-Ğayb, XXVII, 648.

⁸⁴ Muhammed: 47/19.

⁸⁵ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, es-Sahîh, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1988, I, 283; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, es-Sünenü’l-Kübrâ (el-Kübrâ), 1. Baskı, thk. Hasan Abdulmun’im Şiblî, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, H. 1421 (M. 2001), VII, 205.

⁸⁶ Zâriyât: 51/56.

desteklemektedir. Bu bağlamda İbn Reslân'ın⁸⁷ (ö. H. 844) “İlmin neticesi, ihlas ile amel etmektir.”⁸⁸ şeklindeki sözü konumuz açısından önemlidir. Zira bu söze göre ilimden beklenen netice ihlaslı amele yöneltmesidir. İhlasın kalpteki iman ile alakalı olduğu ve amelden önce geldiği ise izahtan varestedir. İbn Receb El-Hanbelî'nin “Kendisiyle Allah'ın rızası aranan şeyler hariç dünya da mel'undur⁸⁹, içindekiler de mel'undur.”⁹⁰ hadisi üzerine konuşurken “Kendisiyle Allah'ın rızası aranan hariç” ibaresinin muhtemel anlamlarından birini “Allah'a, onu bilmeye, ona yaklaşmaya, onun rızasını elde etmeye yönlendiren ilim” olarak vermektedir. İbn Receb el-Hanbelî'nin; “ilmi”, Allah'ı bilmeye vesile olarak nitelemesi, faydalı ilmin mahiyetini ve ilim-iman arasındaki ilişkiyi göstermektedir. El-Kilşânî⁹¹ (ö. H. 863), Kur'an-ı Kerîm ve sünnette ilimden bahsedilen her yerde kastedilen ilmin kendisinden haşyet beklenen faydalı ilim olduğunu söylemektedir.⁹² Haşyet ise ilme dayalı bir korku durumunu ifade etmektedir. El-Kilşânî'nin bu yorumundan, ilimden beklenen temel faydanın, imana vesile olması yahut da onu desteklemesi olduğu sonucu çıkarılabilir. İlim-iman ilişkisini gösteren bir diğer hadis ise şöyledir: “Az fıkıh çok ibadetten hayırlıdır. İnsanlar mümin ve cahil olmak üzere ikiye ayrılır. Cahil ile münakaşa etmeyin.”⁹³ Hadiste inkârcıya karşılık cahil kelimesinin kullanılması ilim-iman ilişkisini açıkça göstermektedir. Zira bu hadise göre imanın karşısı cehalettir ki bu da imanın, ilimle

⁸⁷ Şafîî bir âlim ve fakihdir. Detaylı bilgi için bakınız: Ahmet Özel, “REMLÎ, Ahmed b. Hüseyin”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV, s. 561, 562.

⁸⁸ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin b. Alî b. Reslân el-Makdisî er-Remlî, Şerhu Süneni Ebî Dâvûd, 1. Baskı, thk. Hâlid er-Rabât'ın gözetiminde Dâru'l-Felâh'taki bir araştırma heyeti, Dâru'l-Felâh li'l-Bahsi'l-İlmî ve Tahkîk't-Turâs, Feyyûm (Mısır), H. 1437 (M. 2016), XII, 113.

⁸⁹ İbn Receb El-Hanbelî “mel'un” kelimesini, “Allah'tan uzak olmak” şeklinde anlamaktadır. Buna göre çeviri şöyle olmaktadır: “Kendisiyle Allah'ın rızası aranan şeyler hariç dünya da Allah'tan uzaktır, içindekiler de Allah'tan uzaktır.” Detaylı bilgi için bakınız: Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem, 10. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût ve İbrâhîm Bâcis, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, H. 1434 (M. 2013), II, 199.

⁹⁰ Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Et-Taberânî, Müsnedü's-Şâmiyyîn, 1. Baskı, thk. Hamdî b. Abdilmeccid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, H. 1405 (M. 1984), I, 353; Bir üstteki dipnotta verilen yerde Şuayb el-Arnaût, Heysemî'nin senetteki Hidâş b. el-Muhâcir'i tanımadığını söylediğini, Ebû Hâtim'in onun hakkında “Meçhul biridir. Hadislerini müstakîm olarak görüyorum.” dediğini, el-Ezdî'nin onu ed-Duâfâ adlı eserinde, ez-Zehbî'nin ise onu Lisânu'l-Mizân'da kaydettiğini söyler. Her iki eser de zayıf ravileri tanımak maksadıyla yazılmıştır.

⁹¹ Tunuslu Mâlikî bir fakih ve kadıdır. Detaylı bilgi için bakınız: Ahmed b. Muhammed el-Kilşânî, Tahrîru'l-Makâle fi şerhi'r-Risâle, 1. Baskı, thk. el-Habîb b. Tâhir ve Muhammed el-Medîni, Müessesetu'l-Me'ârif, Beyrut-Lübnan, H. 1429 (M. 2008), s. 36-39.

⁹² El-Kilşânî'den aktaran et-Tarnabâtî, Büluğu Eksa'l-Merâm, s.176.

⁹³ Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat (el-Evsat), thk. Târik b. İvâdu'llah ve Abdulmuhsin b. İbrâhîm, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, trs., VIII, 301; Heysemî, hadisi Mecma'u'z-Zevâid'de verdikten sonra şöyle demektedir: “Taberânî hadisi el-Kebîr ve el-Evsat'ta rivayet etmiştir. Senedinde İshâk b. Üseyd vardır. Ebû Hâtim onun hakkında: ‘Onunla iştiğal edilmez.’ demiştir. Ebu'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, Mecma'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid, thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, H. 1414 (M. 1994), I, 120.

kuvvetli bir ilişki içerisinde olduğu anlamına gelir. Resulullah'tan (s.a.v) bu konuda rivayet edilen bir diğer hadis ise şöyledir: “İlim iki türlüdür: Biri kalpteki ilimdir ki bu, faydalı bilgidir. Diğeri ise dildedir ki o, Allah'ın kulların aleyhine delilidir.”⁹⁴ Bu hadiste ilmin ikiye ayrılıp kalpteki ilmin faydalı ilim olarak nitelenmesi de ilim-iman ilişkisine zımnen işaret etmektedir. İbn Receb el-Hanbelî bu hadisi serdettikten sonra şöyle söylemektedir: “...Çünkü ilim iki şekildedir: Bir şekli, semeresi kalpte olan ilimdir ki bu, Allah'ı ve ona karşı haşyet duymaya, ondan korkmaya, onu yüceltmeye, ona boyun eğmeye, onu sevmeye, ona tevekkül etmeye vb. diğer hususlara ileten isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmektir. İşte faydalı ilim budur. Nitekim İbn Mes'ud (r.a) da ‘Kimi topluluklar Kur'an okur fakat bu Kur'an onların boğazlarından aşağıya geçmez. Ama eğer Kur'an kalbe yerleşir ve orada (kişinin Kur'an'ı anlamasıyla) derinleşirse fayda verir.’ demiştir.”⁹⁵

Konuyla ilgili bir diğer rivayette Resulullah (s.a.v) “akıllı kişi”nin ölümü çokça hatırlayan ve ölüm için en güzel şekilde hazırlanan kişi olduğunu söylemektedir.⁹⁶ Bilginin üretildiği ve karar bulduğu yer olan akla sahip kişilerin “ahirete îman ve bu iman gereğiyle amel”le nitelenmiş olmaları, ilimle iman arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Zira aklın, ölüm ve sonrasını ibret almak maksadıyla hatırlayabilmesi için evvela kişinin ahirete iman etmiş olması gerekmektedir. Bu da Resulullah'ın (s.a.v) akıllı kişilerden iman etmelerini beklediğini göstermektedir.

1.4. İLİM-AHLÂK İLİŞKİSİ

Ahlâk kavramının yapılmış tariflerine bakıldığında tıpkı ilim kavramı gibi çok farklı tariflere sahip olduğu görülmektedir.⁹⁷ Biz bu başlık altında ahlâk kavramını daha çok “insanın iyi ve kötü huylarını” ifade etmek üzere kullanacağız. Bu yönüyle bakıldığında

⁹⁴ Dârimî, Mukaddime 34; Bu hadis aynı yerde hem Hasan-ı Basrî'nin hem de Resulullah'ın (s.a.v) sözü olarak rivayet edilmektedir. Hasan-ı Basrî'nin sözü olarak rivayeti sahihtir. Ancak Resulullah'ın (s.a.v) sözü olarak rivayeti “sahih mürseldir.” Hadis, aynı zamanda Hasan-ı Basrî >> Enes b. Malik >> Resulullah (s.a.v) ve Hasan-ı Basrî >> Câbir b. Abdullâh >> Resulullah (s.a.v) senetleriyle Resulullah'ın (s.a.v) sözü olarak da rivayet edilmektedir. Ama ne var ki bunlar sahih görülmemişlerdir. Detaylı bilgi için bakınız: Nâsiruddîn el-Albânî, Silsiletu'l-Ehâdisi'l-Da'îfe ve'l-Mevdûa ve Eseruha's-Seyyie fi'l-Ummeh (ed-Da'îfe), I. Baskı, Dâru'l-Me'ârif, Riyad, H. 1412 (M. 1992), XIII, 413-415.

⁹⁵ İbn Receb el-Hanbelî, Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem, II, 299.

⁹⁶ İbn Mâce, Zühd 31; Taberânî, el-Evsat, V, 61; İbn Mâce'deki senet zayıftır. Fakat Taberânî'deki senet hasendir. Detaylı bilgi için hadisin İbn Mâce'de geçtiği yerdeki dipnota bakılmalıdır.

⁹⁷ Mustafa Çağrı ve Mehmet S. Aydın, “Ahlâk”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, II, 1-9.

ahlâk kavramını, amel kavramının altında incelemek daha doğru olacaktır. Bu sebeple, konuyu incelemek adına başvuracağımız ayet ve hadisler, aynı zamanda ilim-amel ilişkisine de değinmektedir. İlim-amel ilişkisini vurgulayan ayet ve hadisleri bu başlıkta da işlememizin sebebi, insanın “iyi ve kötü huyları”nın da birer amel oluşudur. Dolayısıyla kişinin ilmiyle amel etmesinin gerekliliğini anlatan her ayet/hadis/söz aynı zamanda kişinin ilmiyle ahlâklanmasının gerekliliğini de anlatmış olmaktadır.

İslâm’da ilim kavramı, daima amelle birlikte anılmış ve düşünülmüştür. İlmin amelden ayrılma durumu ise yerilmiş ve bu durumun azaba sebep olacağı haber verilmiştir.⁹⁸ Kur’an-ı Kerîm, kişinin yapmadığı şeyleri söylemesini/tavsiye etmesini yermektedir.⁹⁹ Nasihat makamında söz söyleyen kişinin ilim sahibi olmasının gerekliliği aklen zorunludur. Zira insanları iyiye yönlendirmenin ilk şartı “iyi”nin ne olduğunu bilmektir. Dolayısıyla ilgili ayet ilim ehline de seslenmiş olmakta ve onlara, söyledikleriyle amel etmelerinin gerekliliğini ifade etmiş olmaktadır. Yüce Allah Âl-i İmrân suresinde Müslümanlardan “öğretmekte ve okuyup okutmakta oldukları Kitap sebebiyle rabbâniler olmalarını” istemektedir.¹⁰⁰ Ayetin ilim ve ilim ehliyle ilgisi açıktır. Ayetteki “rabbânî” kelimesinin anlamıyla ilgili olarak tefsirlerde zikredilen görüşlerden biri de “ilmiyle amel eden âlim”dir.¹⁰¹ Buna göre Allah bu ayette ilim ehlinden “ilimleriyle amel etmelerini” istemiştir. Bu konudaki bir diğer ayet ise Cumâ suresindedir. Cumâ suresinde Allah, Tevrat’ı yüklenip sonra da onu hakkıyla taşımayanları, kitap yüklü eşeğe benzetmiştir.¹⁰² Ayetteki “hakkıyla taşıyama” durumu gereğiyle amel etmemek demektir.¹⁰³ Eşeğe benzetilmelerinin sebebi ise eşeğin taşıdığı kitaplardan faydalanamamasıdır. Dolayısıyla özelde Yahudiler, genelde de ilim elde etmiş herkesten bildiklerine göre hareket etmeleri ve bildiklerini davranışa dökmeleri istenmiştir. Yukarıdaki bölümlerde değinilen “Allah’tan kulları içerisinde ancak âlimlerin haşyet duyacağını” anlatan ayet de ilim-ahlâk ilişkisini gösteren bir diğer delildir. Zira haşyet, “bilgiye dayalı korku” olması sebebiyle bir yönüyle

⁹⁸ Cuma: 62/5; Bakara: 2/44; Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme 1.

⁹⁹ Bakara: 2/44.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân: 3/79.

¹⁰¹ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, 1. Baskı, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418, II, 25; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl, 3. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407, I, 378.

¹⁰² Cuma: 62/5.

¹⁰³ Beydâvî, Envâru't-Tenzîl, V, 211; Ez-Zemahşerî, El-Keşşâf, IV, 530.

imana dönükken bu “korku”nun kişinin davranışlarına yansması yönüyle de ahlâka dönüktür. Bu delillerden hareketle Allah’ın övdüğü âlimlerden olmanın bir şartının da ahlâkı, öğrenilen ilimle düzeltmek ve güzelleştirmek olduğu söylenebilir.

Resulullah (s.a.v) sözlerinde âlimin sahip olması gereken birçok vasıf zikretmiştir. Bu vasıflardan kimisi imana yönelikken kimisi ise amele ve dolayısıyla ahlâka yöneliktir. Öncelikle o (s.a.v), Allah rızası için öğrenilmesi gereken bir ilmin başka maksatla öğrenilmesinden sakındırmış¹⁰⁴ ve ihlâsla öğrenilmeyen ilmin, sahibi için cehenneme gidiş sebebi olacağını, hesap gününde gerçekleşecek bir olayı örnek vererek ifade etmiştir.¹⁰⁵ Dolayısıyla her işte olduğu gibi ilim öğrenme işinde de niyet Allah’ın rızası olmalıdır. Yine o (s.a.v), kişinin kıyamet günü, hesabını vermeden yerinden ayrılamayacağı şeyler arasında ilmiyle amel edip etmediği hususunu saymıştır.¹⁰⁶ Bir başka hadisinde ise bildiklerini başkalarına öğreten fakat kendisini unutan kişiyi, “çevresini aydınlattığı halde kendisini yakan kandil”e benzetmiştir.¹⁰⁷ Burada kişinin kendisini unutması, ilminin gereğiyle amel etmemesi anlamına gelmektedir. Zira kişinin zaten bildiğini kendisine tekrar öğretmesi söz konusu olamaz. Yine onun (s.a.v), Allah’tan faydalı ilim istemesi¹⁰⁸ de dolaylı yoldan ilim-ahlâk ilişkisini vurgulamaktadır. Zira daha önce de açıklandığı üzere hem Kur’an’daki hem de hadislerdeki ilgili anlatımlar bizi, ilmin, kuru bilgi olmaması ve kişiyi iman ve amel yönünden geliştirmesi gerektiği sonucuna ulaştırmıştır. Dolayısıyla İslâm’a göre kişi, ilmiyle ahlâkını düzelterek ilmini faydalı kılmalıdır. Bu hadislerden çıkan ortak sonuç, ilmin ahlâka sirayet etmesinin gerekliliğidir. İlim, ahlâka sirayet etmez ise kişi ilmiyle amel etmemiş olacak ve bu sebeple de ahirette azarlamayla karşılaşacaktır. Bu konuda Hz. Ebu’d-Derda (r.a) şöyle demiştir: “Bana (hesap gününde) “Ne bildin?” denilmesinden nefsim adına korkmuyorum. Fakat bana “Ne amel ettin?” denilmesinden korkuyorum.”¹⁰⁹

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, İlim, 12; İbn Mâce, Sünnet 23.

¹⁰⁵ Müslim, İmâre 152; İbn Mâce, Sünnet 23.

¹⁰⁶ Tirmizî, Sıfatul-kıyâme 1.

¹⁰⁷ Taberânî, el-Kebîr, II, 165; El-Albânî, el-Münzirî’nin hasen dediğini belirterek isnadının ceyyid olduğunu söylemiştir. Detaylı bilgi için bakınız: El-Albânî, es-Sahîha, VII, 1133.

¹⁰⁸ Hâkim, el-Müstedrek, I, 690.

¹⁰⁹ Dârimî, Mukaddime, 27; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, Şu’abu’l-İman, 1. Baskı, thk. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetu’r-Rüşd li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad, H. 1423 (M. 2003), III, 277. Dârimî’nin muhakkiki, orada geçen senedin zayıf olduğunu belirtmektedir. Rivayet Şu’abu’l-İman’da farklı bir senetle gelmekte ve muhakkik bu senet için hasen hükmünü vermektedir.

İlim ile ahlâk arasındaki ilişkiyi İslâm ulemâsı da görmüş ve erken sayılabilecek bir devirde konuyla ilgili kitaplar telif etmeye başlamışlardır. Bu eserlerin ilki İbn Sahnûn tarafından yazılmış olan “Âdâbu’l-Muallimîn” adlı eserdir.¹¹⁰ Onun bu eserinden sonra ilim talebesinin ahlâkını konu edinen birçok eser yazılmıştır. Konuyla ilgili bir diğer çalışma ise el-Hatîb el-Bağdâdî’nin “El-Câmi’ Li-âhlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi” adlı eseridir. Konu hakkındaki literatür geniş olup İslâm âlimlerinin ilim ile ahlâk arasındaki ilişkiye verdiği önemi ortaya koyma açısından gayet yeterlidir.

1.5. İLİM-DAVET İLİŞKİSİ

İlim talebeleri için nasslarda öngörülen özelliklerden biri de onun davetçi olmasıdır. Esasen davet işinin ilim talebeleri tarafından yapılması aklen de zorunlu bir husustur. Zira davetin temel amacı, davet edileni doğruya/iyiye iletmektir. Doğrunun/iyinin bilinmesi de ancak ilim talebiyle mümkün olduğu için davet etme görevi zorunlu olarak ilim talebelerine ait olmaktadır. Davet işinin, ilim ehli olmayanlar tarafından yapılması, hem davet edilenin hem de toplumun felakete sürüklenmesi demektir. Zira iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıramayan kimselerin topluma yön vermesi, toplumu uçuruma sürüklemesinden farksızdır. Bu durum ilim-davet arasındaki kuvvetli ilişkiyi ortaya koymaktadır. Elbette ki aklen, her ilim talebesinin davetçi olması zorunlu bir husus değildir. Fakat kategorik olarak bu görev ilim talebelerine aittir.

Kur’an-ı Kerîm’de içinde bulunduğu toplumu doğruya davet etmeyen, onları yanlıştan alıkoymayan âlimler yerilmiştir. Yahudilerle ilgili inen bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Bâri din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür!”¹¹¹ Bu ayet-i kerimeyle ilgili olarak “Kur’an Yolu” adlı tefsirde şöyle denmektedir: “Allah Teâlâ Yahudilerin yaptıkları haksızlıklar karşısında sessiz kalıp onları uyarmayan, yalan söylemelerine ve haram yemelerine rızâ gösterip bunu engellemeyen eğitimcileri, din adamlarını ve âlimleri kınamakta, bu davranışın kötülüğünü haber vermektedir. Âlimlerin ve eğitimcilerin tutumu,

¹¹⁰ İbn Sahnûn, Eğitim ve Öğretimin Esasları, s. 24; Bu bilgiyi mütercim Prof. Dr. M. Faruk Bayraktar vermektedir.

¹¹¹ Maide: 5/63.

halkın ahlâkının ve dininin bozulmasına sebep olduğu için esas sorumluluk bunların üzerindedir. Müfessirler Kur'an'da âlimleri uyaran en sert ifadenin bu âyette olduğu kanaatindedirler.”¹¹² Kur'an-ı Kerîm'de âlimlere yönelik en sert ifadenin davet ile ilgili bir bağlamda geçmesi, ilim ehlinin davet sorumluluğunun önemini ortaya koyması açısından gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Konuyla ilgili bir başka ayet ise şöyledir: “İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini -kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyip saklayanlar yok mu, işte onlara hem Allah lanet eder hem de lanet okuyanlar lanet eder.”¹¹³ Bu ayette Allah'ın indirdiği bilgi ve hidayeti saklayanların lanetlendiği bildirilmiştir. Ayetin ilim ehliyle olan irtibatı, bilgiyi ancak onu bilen saklayabilmesi yönüyledir. Buradaki lanetlenme sebebi “bilgiyi gizlemek”tir. Dolayısıyla ayetten anlaşılan şudur, ilim ehlinin ilimlerini gizlemesi haramdır. Bunun dışında Kur'an-ı Kerîm'de Müslümanlara “emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker”i (iyiliği emretmeyi ve kötülükten sakındırmayı) emreden ayetler¹¹⁴ de konumuzla ilgilidir. Zira iyiliği emretmenin, kötülüğü sakındırmanın gerçekleşebilmesinin ilk şartı iyiliği ve kötülüğü bilmektir. Dolayısıyla ilim ehli evleviyetle bu ayetlerin muhatabıdır.

Resulullah (s.a.v) birçok hadisinde ilim sahiplerini ilim öğretmeye teşvik etmiştir. O (s.a.v), bu hadislerinden birinde, yalnızca iki kişiye gıpta edilebileceğini söylemiş ve bunlardan birinin, Allah'ın kendisine ilim verdiği ve onun da bu ilimle hükmedip bu ilmi başkalarına öğreten kişi olduğunu söylemiştir.¹¹⁵ O (s.a.v), bu hadisiyle ilim sahiplerini ilimlerini öğretmeye ve yaymaya teşvik etmiştir. Bir başka hadisinde ise bir Müslümanın ilim öğrenip onu başka bir Müslümana öğretmesini en faziletli sadaka olarak ifade etmiştir.¹¹⁶ O (s.a.v) bu sözüyle, ilim ehlini muallim ve davetçi olmaya teşvik etmektedir. Yine bir başka hadisinde “Benden bir ayet bile olsa ulaştırınız.”¹¹⁷ demek suretiyle az-çok denmeden sahip olunan ilmin yayılmasını emretmiştir. O (s.a.v), ilmini yayan kişilere dua etmiş ve şöyle buyurmuştur: “Allah, bizden bir söz işitip, onu işittiği gibi (başkasına) ulaştıran kişinin yüzünü ak etsin. Kendisine (bilgi) ulaştırılan nice kimseler vardır ki onu

¹¹² Hayreddin Karaman ve diğerleri, Kur'an Yolu, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, II, 302.

¹¹³ Bakara: 2/159.

¹¹⁴ Örneğin Âl-i İmran: 3/104; 110, Tevbe: 9/71; Hac: 22/41.

¹¹⁵ Buhârî, İlim 15; Müslim, Salâtu'l-Musâfirîn 268.

¹¹⁶ İbn Mâce, Sünnet 20; Şuayb Arnaûd isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir.

¹¹⁷ Buhârî, Enbiyâ, 49; Tirmizî, İlim 13.

işiten (ve kendisine aktaran) kimseden daha kavrayışlıdır...”¹¹⁸ Konuyla ilgili bir başka hadiste ise öğretilmeyen ilim, harcanmayan hazineye benzetilmiştir.¹¹⁹ Hz. Peygamber (s.a.v) ayrıca, kendisine soru sorulduğunda, cevabını bildiği soruya bile bile cevap vermeyip ilmini gizleyen kişiye kıyamet günü gem vurulacağını söylemiştir.¹²⁰ Bu sebeple, ilim ehlinin kendilerine soru sorulması durumunda, eğer sorunun cevabını biliyorlarsa, cevap vermelerinin bir gereklilik olduğu anlaşılmış olmaktadır. Bütün bu rivayetlerden anlaşılan husus, ilim ile davet arasında kuvvetli bir ilişkinin bulunduğudır. Bu delillerden çıkan sonuca göre ilim ehli, sahip olduğu ilmi yaymak için çabalamalı ve içinde yaşadığı toplumun rehberi olmalıdır.

¹¹⁸ Tirmizî, İlim, 7; İbn Hibbân, es-Sahîh, I, 268, 272.

¹¹⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, Câmi’u Beyâni’l-İlmi ve Fadlihi, (I-II), 1. Baskı, thk. Ebi’l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru İbni’l-Cevzî, Suudi Arabistan, H. 1414 (M. 1994), I, 489.

¹²⁰ Tirmizî, İlim 3; İbn Mâce, Sünnet 24.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE İLİM TALİBİNİN ÖZELLİKLERİ

2.1. İLİM TALİBİNİN İMANI

Bir önceki bölümde ilim ile iman arasındaki ilişkiyi ayet ve hadislerden hareketle tespit etmeye çalışmıştık. Bu bölümde ise ilgili hadislerden hareketle ilim talebelerinin sahip olmaları gereken özellikleri tespit etmeye çalışacağız. Burada iman ile ilişkilendirdiğimiz bazı özelliklerin imanla ilişkisi çok açık değildir. Bizim buradaki hareket noktamız, söz konusu özelliğin amelle mi yoksa kalple ve kalpteki inançla mı ilişkili olduğudur. Eğer söz konusu özellik kalple ve kalpteki inançla ilişkiliyse onu bu bölüm altında işlemeyi uygun gördük. Örneğin duanın imanla ilişkisi açık değildir. Fakat duada amelden daha çok inanç yönü ağır bastığı için onu bu başlık altında işledik.

2.1.1. Sadece Allah Rızası için İlim Talep Etmelidir

Hadislerde ilim talebesinden sahip olması istenilen en temel vasıf hâlis niyettir. Zira niyet bir amelin kabulü için aranan temel şartlardan birisidir. Ayet ve hadislerde Allah'ın rızası için yapılmayan amellerin karşılığının mükâfat değil, azarlama ve kınama olacağı haber verilmiştir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerîm'de Hâbil ile Kâbil kıssası bağlamında şöyle buyurur: “Onların (kestiğiniz kurbanların) ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır.”¹²¹ Ayetteki “takva” kelimesinin geldiği anlamlardan biri de “ihlas”tır.¹²² Niyetin önemini vurgulayan ayetlerden biri de şöyledir: “Hâlbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”¹²³ Resulullah (s.a.v) da

¹²¹ Hacc: 22/37.

¹²² El-Beydâvî, Envâru't-Tenzîl, IV, 72; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, III, 159.

¹²³ Beyyine: 98/5.

Allah'ın yalnızca samimiyetle ve kendi rızası için yapılan amelleri kabul edeceğini ifade etmiştir.¹²⁴

İlim talebesi için hâlis niyetin önemini anlatan hadislerden birinde Resulullah (s.a.v), hesap gününde kendilerine verilen nimetlerden hesaba çekilen üç kişinin durumunu anlatmaktadır. Bu üç kişiden biri dünyadayken ilim öğrenen, öğreten ve Kur'an okuyan âlimdir. Resulullah (s.a.v) bu âlimin hesaba çekilişini şöyle anlatmaktadır: “(Hesaba ilk çekileceklerden biri de) İlim öğrenen, öğreten ve Kur'an okuyan kişidir. Bu kişi getirilir ve Allah ona, nimetlerini hatırlatır. O da bu nimetleri hatırlar. Bunun üzerine Yüce Allah sorar: ‘Bu nimetlere karşılık olarak neler yaptın?’ O da cevap verir: ‘İlim öğrendim, öğrettim ve senin rızan için Kur'an okudum.’ Allah da cevap olarak şöyle buyurur: ‘Yalan söyledin. Sen, sana âlim denilmesi için öğrendin. Kur'an'ı da sana ‘Ne iyi okuyucu!’ densin diye okudun. Zaten sana böyle dendi de. Sonra da emir verilir ve yüz üstü sürüklenerek cehenneme atılır.’”¹²⁵ Bu hadis, ilim talebesi için halis niyetin önemini ve niyette bozukluk olması durumunda kişinin akıbetini göstermesi açısından son derece önemli bir hadistir. Konuyla ilgili bir başka hadiste ise Resulullah (s.a.v) Kur'an'ın öğrenilmesini, öğrenildikten sonra da Kur'an konusunda tilavette yahut tevilde aşırıya gidilmemesini, Kur'an'dan uzak kalınmamasını, onun vasıta kılınarak menfaat temin edilmemesini ve dünya malının çoğaltılmamasını emretmektedir.¹²⁶ Bir defasında Ubâde b. Sâmit (r.a) birine Kur'an ve okuma-yazma öğretmişti. Öğrettiği kişi bunun karşılığında bir yay hediye etmiş ve o da bu yayı kabul etmişti. Ubâde b. Sâmit (r.a) bu olayı Resulullah'a (s.a.v) arz ettiğinde Hz. Peygamber (s.a.v) onu bu yayı almaktan sakındırmıştır.¹²⁷

İlmin fazileti konusunda, onun bizatihi insanlar arasında kıymetli oluşu ifade edilmişti. Bu kıymet, insanların ilim sahiplerine çokça ilgi göstermesine neden olmaktadır. Bu sebeple, ilim talebelerinin dikkat etmesi gereken en önemli niyet bozukluklarından biri de riya'dır. Resulullah (s.a.v) ilim talebelerini bu konuda uyarmış ve şöyle buyurmuştur: “İlmi, âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve insanların teveccühünü

¹²⁴ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, es-Sünenü's-Suğrâ - el-Muctebâ mine's-Sünen (es-Suğrâ), 2. Baskı, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, Halep, H. 1406 (M. 1986), Cihad 24.

¹²⁵ Müslim, İmâre, 152.

¹²⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, el-Müsne'd, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, H. 1421 (M. 2001), XXIV, 437.

¹²⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, es-Sünen, (I-VII), 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Karabelli, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, y.y., H. 1430 (M. 2009), Büyü' 37.

kazanmak için öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa o kimse ateştedir.”¹²⁸ Benzer başka bir hadiste ise yalnızca Allah’ın rızası için öğrenilmesi gereken bir ilmi, sırf dünya menfaati elde etmek için öğrenen birinin kıyamet günü cennetin kokusunu alamayacağını ifade etmiştir.¹²⁹ Hadiste yer alan “yalnızca Allah’ın rızası için öğrenilmesi gereken bir ilmi” ifadesinden maksadın, dini ilimler olduğu ve dini ilimlerin dışında kalan ilim dallarının dünyalık elde etmek maksadıyla öğrenilebileceği anlamına geldiği ifade edilmiştir.¹³⁰ Konuyla ilgili bir başka hadiste ise ilmi, Allah’ın rızasından başka bir maksat yahut ilimle Allah’ın rızası dışında başka gayeler elde etmek için öğrenen kişinin cehenneme gideceği ifade edilmiştir.¹³¹ Öte yandan bir başka hadiste ise sırf insanların kalplerini esir almak maksadıyla kelam etmeyi öğrenen kişiden, kıyamet gününde farz ya da nafile hiçbir şeyin kabul edilmeyeceği söylenmiştir.¹³² Resulullah’a (s.a.v) gizli şehvet sorulduğunda, cevaben gizli şehvetin “Kişinin ilim öğrenerek kendisiyle oturulup kalkılmasını istemesi olduğu”nu söylemiştir.¹³³ Hz. Peygamber bir başka hadiste ise ümmetin âlimlerinin hallerini ikiye ayırmıştır. Âlimlerden, sahip oldukları ilmi yayan ve onunla bedel talep etmeyenler için balıkların, yerdeki canlıların ve kuşların istiğfar ettiğini; sahip oldukları ilmi yayma konusunda cimrilik edip ilimleriyle istediklerini elde eden ve onu menfaat karşılığı öğretenlere ise kıyamet gününde ateşten bir gem vurulacağını ve bu grup için bir tellalın şöyle nidâ edeceğini söylemiştir: “Bu, kendisine Allah’ın ilim verdiği ama onu Allah’ın kullarına vermede cimrilik eden, ilme karşılık isteyen, onunla bir ücret satın alan kimsedir.” Devamında Resulullah (s.a.v) bu halin hesabın bitimine kadar böyle devam edeceğini söylemiştir.¹³⁴

Bu hadisler ilim talebi ve öğretiminin Allah rızası için yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte niyet bir defa düzeltilip geçilecek bir şey değildir. Sürekli bir

¹²⁸ İbn Mâce, Sünnet 23. Şuayb el-Arnaût “hasen ligayrihidir inşallah.” demiştir.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, İlim 12; İbn Mâce, Sünnet 23. Şuayb el-Arnaût, “İsnadı hasendir inşallah.” demiştir.

¹³⁰ İbn Reslân, Şerhu Süneni Ebî Dâvûd, X, 119.

¹³¹ Tirmizi, İlim 6; İbn Mâce, Mukaddime 23. Şuayb el-Arnaût zayıf olduğunu ifade etmiştir.

¹³² Ebû Dâvûd, Edeb 93. Şuayb el-Arnaût zayıf olduğunu ifade etmiştir. Çeviride (صرفا) kelimesi nafile olarak çevrilmiştir. Bu kelime için İbnu’l-Esîr, (توبة) tövbe anlamını da vermiştir. Ayrıca (علا) kelimesi farz olarak çevrilmiştir. İbnu’l-Esîr bu kelime için (فدية) fidye anlamını da vermiştir. Hadisin dipnotunda bu bilgiler İbnu’l-Esîr’in en-Nihâye’sinden nakledilmiştir.

¹³³ İbn Abdilberr, Câmi’u Beyâni’l-İlmi ve Fadlihi, I, 661. Muhakkik senedin zayıf olduğunu ifade etmiştir.

¹³⁴ Taberânî, el-Evsat, VII, 171; İbn Abdilberr, Câmi’u Beyâni’l-İlmi ve Fadlihi, I, 172. Ebi’l-Eşbâl ez-Züheyrî isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir. Ebi’l-Eşbâl, Taberânî’nin isnadına da değinmiş ve o isnattaki bir ravi hakkındaki ciddi tenkitleri nakletmiştir.

murakebe ister. Süfyân es-Sevrî'nin şu sözü bu hususu özetlemektedir: “Benim için ele alıp üzerinde uğraşmış olduğum en zor şey, niyetimdir. Çünkü niyet, sürekli olarak değişir.”¹³⁵

Son söz olarak şunu söylemekte fayda mülâhaza ediyoruz: Konu esnasında zikrettiğimiz rivayetleri ilim öğretmede ücret alınıp alınmayacağını tespit etmek amacıyla zikretmedik. Bu konuyla ilgili fıkıh kitaplarında detaylı bilgi mevcuttur. Fakat ücretli ya da ücretsiz fark etmeksizin ilim öğretiminde esas gaye Allah rızası olmalıdır. Zira bu, İslâmî eğitim ahlâkındaki en temel değerdir.¹³⁶

2.1.2. Takvalı Olmalıdır

Takva kavramı “Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik” şeklinde tanımlanmaktadır.¹³⁷ Hadislerde ilim talebesinden sahip olması beklenen vasıflardan biri de takvadır. Buna göre ilim talebesinin ilim öğrenirken ilk maksadı kendini inşa etmek olmalıdır. Böylece o, öğrendiği ilimle evvela kendisini faydalandırmış olur. Resulullah'tan (s.a.v) rivayet edilen bir hadiste o (s.a.v), âlimin abide üstünlüğünü zikretmiş ve ardından da “Kulları arasında ancak âlimler Allah'tan haşyet duyar.”¹³⁸ ayetini okumuştur.¹³⁹ Âlimin faziletinin zikredilmesinden hemen sonra bu ayetin okunması, âlimin üstünlük sebebinin haşyet olduğuna işaret etmektedir. Haşyet ilme dayalı korkuyu ifade etmektedir. Haşyet Kur'an-ı Kerîm'de insanlar arasında yalnızca âlimler için zikredilmiştir. Takva ise diğer müminler hakkında da çeşitli ayetlerde zikredilmiştir. Dolayısıyla haşyet, takvanın da ötesinde bir ruh hâlidir. Haşyet sahibi âlimler, Allah'ı hakkıyla bilerek onun emirlerine uyar ve yasaklarından kaçınır. Konuyla ilgili başka bir hadiste ise bir sahâbî, Resulullah'tan (s.a.v) ezberlediği hadisleri unutması sebebiyle kendisine bütün her şeyi kapsayan bir söz söylemesini istemiş, Resulullah (s.a.v) da bunun üzerine “Bildığın şeyler hususunda Allah'tan kork (Takvalı ol!)” buyurmuştur.¹⁴⁰ Bu hadis, kişinin bildiği şeylerle amel etmesini ve bu suretle de

¹³⁵ El-Hatîb El-Bağdâdî, El-Câmi', I, 317.

¹³⁶ Muhammed Şevki Aydın, Eğitim Ahlâkı, 1. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 45.

¹³⁷ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, XXXIX, s. 484.

¹³⁸ Fâtır: 35/28.

¹³⁹ Dârimî, Mukaddime, 29. Muhakkik isnadının mürsel olduğunu söylemektedir.

¹⁴⁰ Tirmizî, İlim 19. Tirmizî hadisi rivayet ettikten sonra senedinin muttasıl olmadığını ifade etmiştir.

takvalı olmasını emretmektedir. Konuyla ilgili zikredilen bu iki hadis her ne kadar zayıf olsa da mana itibariyle bir zayıflıkları yoktur. Zira Fâtır suresi 28. ayette âlimler, Allah'tan korkmayla tavsif edilmişlerdir. Nitekim daha ilk nesillerce ilim ehli ile takva arasındaki ilişki çok net anlaşılmış ve çokça ifade edilmiştir. Örneğin Şa'bî¹⁴¹ (ö. H. 104), “Ey âlim bana fetva ver!” diyerek kendisinden fetva isteyen birine “Âlim Allah'tan korkandır.” diye cevap vermiştir.¹⁴² Mesrûk¹⁴³ (ö. H. 63) da “Kişiyi ilim olarak Allah'tan korkması (أَنْ يَخْشَى), cehalet olarak da ilmiyle böbürlenmesi yeter.”¹⁴⁴ demiştir. Yahyâ b. Ebî Kesîr¹⁴⁵ (ö. H. 129) ise şöyle demiştir: “Âlim Allah'tan korkandır (يَخْشَى).”¹⁴⁶ Bu nakiller daha ilk devirlerden itibaren ilim ile takva arasındaki sıkı ilişkinin fark edildiğini ve vurgulandığını göstermektedir.

2.1.3. Kalbindeki Hissiyata Dikkat Etmelidir

İslâmî ilimlerde ilmin, salt teorik bilgi olarak değerlendirilmediğini önceki bölümlerde ifade etmiştik. Resulullah'tan (s.a.v) da rivayet edilen fakat senetleri sağlam olmadığı için merfu olarak sabit olmayan bir rivayette Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: “İlim iki türlüdür. Biri kalpte olan ilimdir ki bu faydalı ilimdir. Diğeri ise dildeki ilimdir ki bu, Allah'ın kulları aleyhine delilidir.”¹⁴⁷ Hasan-ı Basrî'nin ilmin bir türünün kalpte olduğunu ifade etmesi, İslâmî literatürde ilmin, salt teorik bilgi anlamında kullanılmadığını ifade eden delillerden biridir. Zira sözde vurgulanan “dildeki ilim”den kasıt kalbe fayda vermeyen yahut da amel edilmeyen ilimdir. Konuyla alakalı anılabilecek diğer bir söz ise İmâm

¹⁴¹ Tâbiünden olup meşhur bir hadis âlimidir. Detaylı bilgi için bakınız: M. Yaşar Kandemir, “ŞA‘BÎ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, XXXVIII, s. 217, 218.

¹⁴² Dârimî, Mukaddime 27. Muhakkik isnadının sahih olduğunu ifade etmektedir.

¹⁴³ Muhadremûndan olup tâbiî muhaddis ve fakihtir. Detaylı bilgi için bakınız: Bünyamin Erul, “MESRÛK b. ECDA’”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, XXIX, s. 336, 337.

¹⁴⁴ Dârimî, Mukaddime 30. Muhakkik isnadının sahih olduğunu ifade etmektedir.

¹⁴⁵ Tâbiünden olup Basralı bir muhaddistir. Detaylı bilgi için bakınız: Selçuk Camcı, “Yahyâ b. Ebû Kesîr”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIII, 241.

¹⁴⁶ El-Beyhakî, el-Medhal, s. 322.

¹⁴⁷ Dârimî, Mukaddime 34. Bu hadis aynı yerde hem Hasan-ı Basrî'nin hem de Resulullah'ın (s.a.v) sözü olarak rivayet edilmektedir. Hasan-ı Basrî'nin sözü olarak rivayeti sahihtir. Ancak Resulullah'ın (s.a.v) sözü olarak rivayeti “sahih mürseldir.” Hadis, aynı zamanda Hasan-ı Basrî >> Enes b. Malik >> Resulullah (s.a.v) ve Hasan-ı Basrî >> Câbir b. Abdullâh >> Resulullah (s.a.v) senetleriyle Resulullah'ın (s.a.v) sözü olarak da rivayet edilmektedir. Ama ne var ki bunlar sahih görülmemişlerdir. Detaylı bilgi için bakınız: Nâsiruddîn el-Albânî, ed-Daîfe, XIII, 413-415.

Mâlik'in şu sözüdür: “İlim, çok rivayet etmek değil. Fakat Allah'ın kalplere koyduğu bir nurdur.”¹⁴⁸

Ebu'd-Derdâ (r.a) anlatıyor: Günün birinde Resulullah (s.a.v) başını semaya dikip şöyle buyurdu: “İşte insanlardan ilmin kaldırılacağı zaman! Neticede ilim namına hiçbir şeye güçleri yetmeyecektir.” Resulullah (s.a.v) böyle deyince Ziyad b. Lebîd (r.a) dedi ki: “Kur'an'ı okuduğumuz halde ilim bizden nasıl kaldırılacaktır? Allah'a yemin ederim ki Kur'an'ı sürekli okuyacağız, onu kadınlarımıza ve çocuklarımıza da sürekli okutacağız.” Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Annen hasretine yansın Ziyâd! Ben de seni Medine halkının fakihlerinden sayıyordum. İşte Tevrat ve İncil, Yahudi ve Hristiyanların elindedir ama onlara ne faydası vardır?” Ebû'd-Derdâ'dan (r.a) bu hadisi duyan Cübeyr b. Nüfeyr diyor ki: “Sonra Ubâde b. Sâmit (r.a) ile karşılaştım ve “Arkadaşın Ebu'd-Derdâ'nın (r.a) nelerden bahsettiğini işittin mi?” diyerek kendisine Ebu'd-Derdâ'nın (r.a) bu rivayetini bildirdim. Ubâde b. Sâmit (r.a) şöyle dedi: “Ebu'd-Derda (r.a) doğru söylemiştir. İstersen insanlardan kaldırılacak ilk ilmi sana söyleyeyim: Huşûdur. Belki bir umumi meclise gireceksin ve orada huşû sahibi bir adam bile göremeyeceksin.”¹⁴⁹ Ubâde b. Sâmit'in (r.a) “huşû”u ilim olarak ifade etmesi konumuz açısından önemlidir. “Huşû” kalpte hissedilen bir haldir. Ubâde b. Sâmit'in ilmin kaldırılmasıyla ilgili bir hadisin hemen akabinde “huşû”a değinmesi, ilim talebelerinin kalplerindeki hissiyata dikkat etmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. İlim talebesinin kalbindeki hislere dikkat etmesinin gerekliliğini ifade eden bir diğer husus ise onların hâlis niyet sahibi olmasını emreden hadislerdir. Bu hadisler yukarıda geçmişti.

2.1.4. Dünyaya Gönül Bağlamamalıdır

İlim talebelerinin sahip olması beklenen özelliklerden biri de dünyaya gönül bağlamamalarıdır. İlmin ihlas ile öğrenilmesi gerektiğini anlatan hadisler, ilim talebesinin ilim öğrenirken temel maksadının asla ilimle dünyevi kazanç elde etmek olmamasını gerektirmektedir. Böyle bir maksatla ilim öğrenmek İslâmî ilimler öğrencileri için tehlikeli

¹⁴⁸ İbn Abdilberr, Câmî'ü Beyânî'l-İlmi ve Fadlih, I, 758.

¹⁴⁹ Tirmizî, İlim 5; Hâkim, el-Müstedrek, I, 179.

bir durumdur. Yukarıda¹⁵⁰ ilmin yalnızca Allah rızası için öğrenilmesinin gerekliliği ve böyle bir niyete sahip olmayanların karşılaşıacağı akıbet hakkında bilgi verilmişti. İşte bu bilgilerin doğurduğu zorunlu sonuç, ilim talebesinin dünyaya gönül bağlamamasının gerekliliğidir. Zira dünyaya gönül bağlamak, kalpteki esas maksadın dünya menfaati olması durumudur ki ilmin ihlas ile öğrenilmesi gerektiğini ifade eden hadisler, bu durumun İslâmî ilimler öğrencisinde asla olmamasını gerektirmektedir. Resulullah (s.a.v) bir hadisinde Kur'an'ın vasıta yapılarak menfaat temin edilmemesi ve onunla dünyalığın çoğaltılmaya çalışılmamasını emretmiştir.¹⁵¹ Günün birinde Hz. Ömer (r.a), Abdullah b. Selâm'a (r.a), ilim ehlinin kim olduğunu sormuş ve o da "Bildikleriyle amel edenlerdir." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) "Âlimlerin kalbinden ilmi yok eden şey nedir?" diye sormuş ve Abdullah b. Selâm (r.a) da "Tamah (açgözlülük)tır." demiştir.¹⁵² Burada dikkat edilmesi gereken şey ilmin kalpten yok edilmesinin sorulmasıdır. İlimin kalple ilişkilendirilmesine bakılarak burada hâlis niyete ve onun zıddı olan dünyalık sevdasına vurgu yapıldığı söylenebilir. Dolayısıyla Abdullah b. Selâm'ın (r.a) ifadesinden ilmin kalbe olan faydasının "tamah" sebebiyle yok olacağı anlaşılabılır. Zira İslâmî literatürde kalbin hissiyatına da ilim denilmiştir. Ubâde b. Sâmit'in (r.a) huşûa ilim demesi yukarıda zikredilmiştir.

2.1.5. Ölümü düşünmeli ve Ölüm Sonrası için Hazırlık Yapmalıdır

Bir defasında ensardan biri Resulullah'a (s.a.v) hangi mü'minin daha faziletli olduğu sormuş, o (s.a.v) da "Ahlâk bakımından en güzel olanları." diye cevap vermiştir. Ardından bu sahâbî "Mü'minlerin hangisi daha akıllıdır?" diye sorduğunda "Ölümü en çok hatırlayanları ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananları. İşte onlar en akıllı olanlardır." diye cevap vermiştir.¹⁵³ Hz. Peygamber (s.a.v) bir başka hadisinde ise "Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularının

¹⁵⁰ "Sadece Allah Rızası için İlim Talep Etmelidir" başlığı.

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XXIV, 437.

¹⁵² Dârimî, Mukaddime 48. Muhakkik isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.

¹⁵³ İbn Mâce, Zühd 31; Taberânî, el-Evsat, V, 61. İbn Mâce'deki senet zayıftır. Fakat Taberânî'deki senet hasendir. Detaylı bilgi için hadisin İbn Mâce'de geçtiği yerdeki dipnota bakılmalıdır.

peşinde koşup da Allah'tan bağışlanma dileyendir.”¹⁵⁴ buyurmuştur. Hiç şüphesiz insanlar arasında akıllı olma yönüyle tanınmaya en layık olanlar, ilim talebeleridir. Bu hadis, Allah katında ‘akıllı’ olarak anılmanın şartının ölümü çokça düşünmek ve ölüm sonrasına en güzel şekilde hazırlanmak olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu hadise göre ilim talebelerinin, Allah katında ‘akıllı’ olarak anılabilmeleri için mutlaka ölümü ve sonrasını düşünmeleri ve bunun için hazırlık yapmaları gerekmektedir.

2.1.6. İlim Hususunda Kendisini Muvaffak Kılması için Dua Etmelidir

İslâm dininde dua çok önemli görülmüştür. Kur’an’ı Kerîm’de dua için “De ki: "Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin!"¹⁵⁵ buyurularak duanın önemi açıkça ifade edilmiştir. Resulullah’ın (s.a.v) hayatına bakıldığında onun “Dua ibadetin ta kendisidir.”¹⁵⁶ diyerek duanın büyük önemini ifade ettiği ve hayatının her alanında dua ettiği görülmektedir. Örneğin o (s.a.v) tuvalete girerken,¹⁵⁷ tuvaletten çıkarken,¹⁵⁸ eve girerken¹⁵⁹ ve evden çıkarken¹⁶⁰ dua ederdi. Hz. Peygamber’in (s.a.v) hayatının her alanında dua etmiş olmasının bir sebebi de hiç şüphesiz Müslümanların da böyle yapmasını istemesidir. Resulullah (s.a.v) Allah’a kendisine ilim vermesi için de dua etmiştir. Allah’tan ilim istediği bir duasında şöyle demiştir: “Allah’ım, bana öğrettiklerinle beni faydalandır. Bana fayda verecek ilmi bana öğret ve beni, kendisiyle beni faydalandıracığın bir ilimle rızıklandır.”¹⁶¹ Farklı bir duasında ise aralarında “faydasız ilmin” de bulunduğu dört şeyden Allah’a sığınmıştır.¹⁶² Ahmed b. Hanbel’in rivayetinin sonunda Zeyd b. Erkam (r.a), Hz. Peygamber’in (s.a.v) bu duayı kendilerine öğrettiğini söylemektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) bu duayı sahabîlere öğretmesi, ilim talebelerinin ilim hususunda muvaffak kılınmak için dua etmelerinin gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Yine Kur’an’ı Kerim’de ilmin

¹⁵⁴ Tirmizî, Sıfatu’l-Kıyâme 25; İbn Mâce, Zühd 31. Şuayb el-Arnaût zayıf olduğunu ifade etmiştir.

¹⁵⁵ Furkan: 25/77.

¹⁵⁶ Ebû Dâvûd, Salât 356; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’an 3.

¹⁵⁷ Müslim, Hayz 122; Ebû Dâvûd, Taharet 3.

¹⁵⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret 17; Tirmizî, Tahâret 5.

¹⁵⁹ Ebû Dâvûd, Edeb 111. Şuayb el-Arnaût isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir. Fakat Hz. Peygamber’in eve girerken dua edilmesini tavsiye ettiği sahih bir hadis için bakınız: Müslim, Eşribe 103; Ebû Dâvûd, Et’ime 15.

¹⁶⁰ Tirmizî, Deavât 34; Ebû Dâvûd, Edeb 111.

¹⁶¹ Hâkim, el-Müstedrek I, 690.

¹⁶² Müslim, Zikir, 73; Tirmizî, Deavât 68; Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, XXXII, 61. Ahmed b. Hanbel’in rivayetinde Zeyd b. Erkam (r.a) Resulullah’ın (s.a.v) bu duayı kendilerine öğrettiğini belirtmektedir.

doğrudan insana nispet edilmeyip “Kendilerine ilim verilenler”¹⁶³ şeklindeki bir ifadeyle Allah’tan gelen bir lütuf olduğunun anlatılması da bu bağlamda önemlidir. İlmin direkt insana nispet edilmeyip “Allah tarafından verildiğine” vurgu yapan ayetler ile bu hadislerden elde edilen ortak sonuç, ilim talebelerinin Allah’a, kendilerine bu lütfu bahşetmesi için dua etmeleri gerektiğidir.

2.2. İLİM TALİBİNİN AHLÂKI

İlimle ile ahlâk arasındaki ilişkiyi birinci bölümde işlemiştik. Burada ise ilgili hadislerden hareketle ilim talebelerinin sahip olmaları gereken ahlâkî özellikleri tespit etmeye çalışacağız. Buradaki özelliklerin bir kısmı hadislerde açık olarak yer almaktayken diğer bir kısmı ise açıkça yer almamaktadır. Dolayısıyla bu bölümde tespit edilen ve işlenen özelliklerin bir kısmı hadislerden dolaylı olarak çıkarılmış sonuçlardır. Esasen ilim talebesiyle ilgili özelliklerin tamamının hadislerde açıkça yer almasını beklemek de pek gerçekçi değildir. Zira İslâm’da -spesifik bir takım özellikler hariç olmak üzere- ilim talebeleriyle normal Müslümanlar arasında bir fark görülmediğinden Müslüman için öngörülen özellikler aynı zamanda ilim ehli için de öngörülmekteydi. Bu durum sebebiyle, bu özelliklerin ilimle ilgili bir bağlamda özellikle zikrine ihtiyaç duyulmamıştır.

2.2.1. Güvenilir Olmalıdır

Emanet (güvenilirlik) her Müslümanın sahip olması gereken bir sıfattır. Resulullah’ın (s.a.v) ihaneti münafıklığın alametlerinden sayması,¹⁶⁴ güvenilirlik sıfatının ne derecede önemi haiz olduğunu ortaya koymaktadır. İlim talebesi olmayan Müslüman için durum böyleyse ilimle ilgilenen Müslümanlar için bu sıfat daha da önemli olmaktadır. Zira ilim talebesi, konumu gereği toplumun önünde olmakta ve topluma hitap etmektedir. Toplumun önünde olmak ve onlara hitap etmek, emanet konusunda daha fazla ihtimamı gerektirmektedir. Nitekim Resulullah’ın (s.a.v) şu sözünden ilim talebelerinde aranan

¹⁶³ Kasas, 28/80.

¹⁶⁴ Buhârî, İman 23; Müslim, İman 107.

vasıflardan birinin emanet olduğu zımnen anlaşılmaktadır: Yemenli bir grup Resulullah’a (s.a.v) gelip kendilerine, onlara İslâm’ı öğretecek bir öğretmen göndermelerini istemişti. Resulullah (s.a.v) bu istek üzerine Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh’ın (r.a) elini tutmuş, “Bu kişi, bu ümmetin emindir.” buyurmuş ve onlara Ebû Ubeyde’yi (r.a) göndermiştir.¹⁶⁵ Resulullah’ın (s.a.v) kendisinden öğretmen isteyen kişilere göndereceği öğretmeni sunarken onun güvenilir bir kimse oluşuna dikkat çekmesi, emanet vasfının ilim ehli için olmazsa olmaz sıfatlardan biri olduğunu göstermektedir.

2.2.2. Kibirli Olmamalıdır

Kibirli olmamak, konuyla ilgili hadislerde ilim talebesinden sahip olması beklenen temel vasıflardandır. Kibir ilim talebesi bir yana, sıradan bir Müslümanda dahi olmamalıdır. Zira kibir, Allah’ın sevmediği¹⁶⁶ ve cehenneme götüren huylardan biridir.¹⁶⁷ Resulullah’tan (s.a.v) yapılan bir rivayete göre o şöyle buyurmuştur: “İslâm iyice görünür olur, o kadar ki tacirler sık sık deniz yolculuğu yaparlar, hatta (fetihler sebebiyle) atlar Allah yolunda (önlerinde kara parçası kalmadığından denize) dalıverirler. Sonra Kur’an okuyan bir topluluk çıkar. Onlar, ‘Kim bizden daha iyi okumaktadır?’, ‘Kim bizden daha kavrayışlıdır?’, ‘Kim bizden daha bilgilidir?’ derler.” Resulullah (s.a.v) bundan sonra ashâbına sordu: “Bunlarda bir hayır var mıdır?” Onlar, “Allah ve Resulü (s.a.v) daha iyi bilir.” deyince Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “İşte bunlar sizden, bu ümmettendir ve onlar cehennemden yakıtıdırlar.”¹⁶⁸ Bu hadis, ilim talebeleri için kibrin tehlikesini gözler önüne sermektedir. Hadiste kibir, ilim talebelerinin cehenneme gidiş sebebi olarak zikredilmektedir. Günün birinde Resulullah’a (s.a.v) gizli şehvetin ne olduğu sorulmuş, o da “ilim öğrenip insanların kendisiyle oturup kalkmasını isteyen kişinin tavrı” şeklinde cevap vermiştir.¹⁶⁹ Resulullah’ın (s.a.v) amcası oğlu olan Abdullah b. Abbâs’ın (r.a), Zeyd

¹⁶⁵ Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe 54; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XIX, 282.

¹⁶⁶ Nahl: 16/23.

¹⁶⁷ Nahl: 16/29.

¹⁶⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, el-Bahru’z-Zehhâr (el-Müsned), 1. Baskı, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, Âdil b. Sa’d ve Sabrî Abdilhâlik eş-Şafi’î, Mektebetu’l-Ülûm ve’l-Hikem, Medine, 1988-2009, I, 405; Taberânî, el-Kebîr, XII, 250. El-Albânî isnadların birbirini desteklemesi sebebiyle hasen mertebesine yükseldiğini söylemektedir. Detaylı bilgi için bakınız: El-Albânî, es-Sahîha, VII, 700.

¹⁶⁹ İbn Abdilberr, Câmi’u Beyânî’l-İlmi ve Fadlih, I, 661. Muhakkik senedin zayıf olduğunu ifade etmiştir.

b. Sâbit'in atının üzengisini tutması ve ardından "Âlimlere ve büyüklere böyle yapılır."¹⁷⁰ demesi ilim talebesi için mütevaziliğin önemini göstermesi bakımından önemlidir. Zira Abdullah b. Abbâs (r.a) bunu yaparken bizzat kendisi de âlim bir kişiydi. Tâbiînden Mesrûk'un "cahil kişiye cehalet olarak ilmiyle böbürlenmesinin yeterli" olduğunu söylemesi de¹⁷¹ ilim-tevazu ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. Zira buna göre kibirli kişi ilim sahibi olsa da cahildir ve İslâmî literatürde gerçek anlamıyla âlim sayılamaz. Bununla beraber burada dikkat çekmek istediğimiz bir diğer husus ise kişinin, ilimde ne kadar yüksek bir mertebeye erişirse erişsin, yine de hocasının yanında mütevazı olması gerektiğidir. Bu açıdan, Ahmed b. Hanbel'in (r.a) Halefu'l-Ahmer'e¹⁷² söylediği, "Ben ancak, senin huzurunda otururum. Bize, kendisinden ilim öğrendiğimiz kimselere mütevazı olmamız emredilmiştir."¹⁷³ şeklindeki sözü, ilim talebelerinin örnek alması gereken bir tavidir.

2.2.3. Sabırlı Olmalıdır

İlim yolculuğu, meşakkatli bir yolculuktur. Bu yolculuğun meşakkatli olması, ilim ehlinin az olmasının temel sebeplerinden biridir. İlim yolculuğunun zor olması ve ilim ehlinin üstlendiği görevlerin çok önemli olması sebebiyle bu yolun yolcularına büyük mükâfatlar vâad edilmiştir. Bu yol öyle bir yoldur ki sonu cennettir.¹⁷⁴ Abdullah b. Mes'ud "Kişi âlim olarak doğmaz."¹⁷⁵ sözüyle ilim talebinin sıkıntılı sürecine işaret etmiştir. Resulullah'tan (s.a.v) rivayet edilen "İlim ancak öğrenmekle elde edilir."¹⁷⁶ hadisi de ilim

¹⁷⁰ Hâkim, el-Müstedrek, IV, 371; İbn Abdilberr, Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlih, I, 514. İbn Abdilberr'in eserinin muhakkiki sahih olduğunu ifade etmiştir.

¹⁷¹ Dârimî, Mukaddime 30. Muhakkik isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.

¹⁷² Arap dil bilgini ve şair, H. 180 yılında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: İsmail Durmuş, "Halef el-Ahmer", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, XV, 234.

¹⁷³ El-Hatîb el-Bağdâdî, el-Câmi', I, 198.

¹⁷⁴ Müslim, Zikir 38; Ebû Dâvûd, İlim 2; Tirmizî, Kıraât 12.

¹⁷⁵ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr, 1. Baskı, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1409, V, 284; İbn Abdilberr, Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlih, I, 420. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyrî isnadının sahih olduğunu söylemiştir.

¹⁷⁶ Taberânî, Müsnedü's-Sâmiyyîn, I, 431; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, Târihu Bağdâd, 1. Baskı, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, H. 1422 (M. 2002), X, 184. Taberânî'nin eserinde hadis Hz. Muâviye'den (r.a) Mekhûl (ö. H. 112) tarafından rivayet edilmiştir. Cerh ve ta'dil eserlerinde Mekhûl'un müdellis olduğu ve bazı sahâbilerden irsâl yaptığı söylenmiştir. Dolayısıyla bu senet zayıftır. El-Hatîb'in senedine ise El-Albânî es-Sahîha'da hasen ya da hasene yakın bir isnattır demiştir. (el-Albânî, es-Sahîha, I, 671) Fakat ed-Dârekutnî el-'İlel adlı eserinde bu senet de dahil olmak üzere rivayetin senetlerini zikretmiş ve mahfuz olanın Ebu'd-Derdâ'dan (r.a) mevkuf

talebinin zorlu bir yolculuk olduğuna ve dolayısıyla ilim talebelerinin bu yolun zorluklarına sabırla katlanmaları gerektiğine işaret etmektedir. Yahyâ b. Ebî Kesîr'in "İlim, beden rahatlığıyla elde edilmez" şeklindeki sözü de hatırdan çıkarılmamalıdır.¹⁷⁷ Bu yolculuğun zorlu olmasından dolayıdır ki Resulullah (s.a.v) ilim öğrenen ile öğretenin sevap konusunda eşit olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁸ Bu konuda ilim ehli için en büyük teselli ise Resulullah'ın (s.a.v) onlarla birlikte sabretmeye emrolunmaya hamdetmesidir. Resulullah (s.a.v) günün birinde mescitte birbirlerine Kur'an okuyan fakir sahâbîleri görüp "Ümmetim arasında, kendileriyle birlikte sabretmem emredilen kimseleri yaratan Allah'a hamdolsun!" dedikten sonra hepsine yakın olmak için tam ortalarına oturmuştur.¹⁷⁹ Aliyyu'l-Kârî bu hadisi şerh ederken Resulullah'ın (s.a.v) burada hamdetmesinin sebebinin, "Allah'ın kitabına sarılan fakirler zümresinden kılınması" olduğunu söylemektedir.¹⁸⁰ Dolayısıyla buradaki hamd, fakirlikle birlikte Allah'ın kitabıyla ilgilenmeyi de kapsamış olmaktadır.

2.2.4. Hayâlî Olmalı Fakat Hayâsî İlim Öğrenmesine Engel Olmamalıdır

Hayâ kelimesi sözlükte "utanma, çekinme, tövbe, vazgeçiş" gibi anlamlara gelmekte olup terim olarak Kâdî İyâz tarafından "Kötü bir işin yapılmasından veya iyi bir işin terk edilmesinden dolayı insanın yüzünü kızartan sıkıntı" şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸¹ Resulullah (s.a.v) hayânın imandan olduğunu söylemiştir.¹⁸² Hayâ, yüce bir ahlâk değeridir. Bununla beraber hayâ bazen ilmin bazı konularının öğrenilmesine engel teşkil edebilmektedir.¹⁸³ İlim öğrenirken hayâ daha çok bireysel hallere ilişkin meselelerde ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili hadislerden ilim talebesinin hayâ sebebiyle bu gibi konuları öğrenmekten geri durmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Hz. Aişe (r.a) diyor ki: "Ne mutlu

olarak rivayet edilmesi olduğunu söylemiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, el-'İlelu'l-Vârîde fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye, 1. Baskı, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi, Dâru Taybe (İlk 11 Cilt), Riyad, H. 1405 (M. 1985), X, 326.

¹⁷⁷ Müslim, Mesâcid 175.

¹⁷⁸ İbn Mâce, Sünnet 17. Şuayb el-Arnaût isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir.

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd, İlim 13. Şuayb el-Arnaût senedin zayıf olduğunu ifade etmiştir.

¹⁸⁰ Ebu'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan, H. 1422 (M. 2002), IV, 1500.

¹⁸¹ Mustafa Çağrıncı, "Hayâ", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, 554.

¹⁸² Buhârî, İman 14; Müslim, İman 59.

¹⁸³ Muhammed İbrâhîm Şa'bân El-Hisneyânî, İlim Talebesinin Yol Haritası, çev. Murat Oral, Takva Yayınları, İstanbul, 2015, s. 112-115.

ensar kadınlarına ki hayâları dinlerini öğrenmelerine engel olmadı.”¹⁸⁴ Her ne kadar bu hadis merfu değilse de Resulullah’ın (s.a.v) onları bu özellikleri sebebiyle azarlamaması, onların bu yönünü yadırgamadığı anlamına gelir. Hz. Aîşe’nin (r.a), onların bu yönünden övgüyle bahsetmesi de ilim öğrenirken bazı meselelerde hayâyı bir kenara bırakmanın övgüye değer bir iş olduğunu gösterir. Nitekim İmam Nevevî de öğrencinin dile getirmekte zorlandığı meseleleri dahi öğrenmekten geri durmaması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸⁵ Esasen ilim öğrenirken hayâ sebebiyle bazı meseleleri öğrenmekten geri durmak faydadan çok, zarar getirir. Zira İslâm hayatın her alanıyla ilgili hükümler getirmiştir ve bu hükümler arasında bireylerin özel hallerine dair olanlar da vardır. Açıktır ki bu hükümlerin yaşanılabilmesi için onların öğrenilip anlatılması şarttır. Resulullah’ın (s.a.v) ensar kadınların bu tavrını yadırgamaması ve Hz. Aîşe’nin (r.a) bu tavrı övmesi, hayânın ilim öğrenmeye engel olmamasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Soru sormak, ilmî gelişimin en büyük aktörlerinden biridir. Bilinmeyen yahut da öğreniminde sıkıntı çekilen konuların aydınlanması ancak soru sorma yoluyla mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte bazen öğrenciler tabiatlarından kaynaklanan utangaçlık duygusu sebebiyle soru sormaktan çekinebilmektedirler. Oysa bu durum yalnızca öğrencilerin aleyhine olmaktadır. Zira anlaşılmadığı halde sorulmayan her mesele, öğrencinin eksik kalması anlamına gelmektedir. Bu ise istenmeyen bir durumdur. Ensar kadınlarının hayâlarının ilim öğrenmelerine engel olmamasını öven Hz. Aîşe (r.a) bilmediği bir şey duyduğunda eğer onu anlamazsa anlayana kadar konunun üstünde dururdu. Buhârî, Hz. Aîşe’nin (r.a) bu tavrını, “Bir şey duyup onu anlamayanın, anlayana kadar o konu üzerinde durması” ismiyle açtığı bölümde şöyle rivayet etmektedir: “İbn Ebî Müleyke anlatıyor: Hz. Aîşe (r.a) bilmediği bir şey duyduğunda onu anlayana kadar konunun üzerinde dururdu. Hz. Peygamber (s.a.v) ‘Bir kişi hesaba çekilirse ona azap edilir.’ deyince Hz. Aîşe (r.a), “‘Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir.’ ayetini okuyup Allah böyle demiyor mu?” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “Bu (ayette kastedilen) yalnızca amellerin arz edilmesidir. Fakat hesap konusunda

¹⁸⁴ Buhârî, İlim 50; Müslim, Hayz 61. Buhârî muallak olarak zikretmektedir.

¹⁸⁵ Harun Yılmaz, “Bir 7./13. Yüzyıl Âliminin Gözünden Eğitim: Nevevî’nin Hoca ve Talebe Âdâbına Dair Görüşleri”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 58, Sayı: 58, 2020, s. 20.

kiminle münakaşa edilirse o helak olmuştur” demiştir.”¹⁸⁶ Resulullah (s.a.v) bu rivayette Hz. Aişe’nin (r.a) kafasına takılan şeyi sormasını yadırgamamış ve sorusunun cevabını vermiştir. Resulullah (s.a.v) ashabının soru sormasını yadırgamaz aksine teşvik ederdi. O (s.a.v) “Cehaletin ilacı sormaktır.”¹⁸⁷ sözüyle ashâbını bilmedikleri hususları sormaya teşvik etmiştir. Ayrıca Resulullah’ın (s.a.v) soru sorma konusundaki bu teşviklerinden hareketle öğretici konumunda olan ilim ehlinin, öğrencilerini bilmedikleri ve anlamadıkları noktaları sormaya teşvik etmelerinin gerektiği söylenebilir. Öğretmenlerin bu yönde teşvik edici tarzda hareket etmesi öğrencilerin, soru sorma konusundakini çekincelerini atmalarına vesile olur. Burada Kur’an-ı Kerim ve hadislerdeki soru sormaya dair sakındırıcı ifadeler akla gelebilir. Fakat bu sakındırma ifadeleri, mutlak olarak soru sormayı sakındırmamaktadır. Bu ifadeler, yalnızca öğrenilmesinde fayda bulunmayan şeylerin sorulmasını yasaklamaktadır. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır soru sormayı sakındıran Mâide Suresi 101. ayetin tefsirinde şöyle demektedir: “Anlaşıyor ki bunlar, haber verilmesi ve açıklanması sahiplerini rezil edecek olan gizli sırlar veya sorulması edepsizlik ve terbiyesizlik olan münasebetsiz, faydasız veya mânâsız şeyler kabilinden haberlere ilişik sorular yahut derinleştirilmesi, güç yetiştirilemeyecek birtakım meşakkatli teklifleri gerektirecek duyulmamış, işitilmemiş şeylerle ilgili sorulardır.”¹⁸⁸ Yine İbn Abdilberr de sorulması yasak olan ve olmayan sorularla ilgili açıklamasında; bilme arzusu ve cehaletini giderme niyetiyle, dini açıdan bilinmesi gereken bir konu hakkında soru sorulmasında bir beis olmadığını, bu yasağın, öğrenme maksadıyla sorulmayan sorularla ilgili olduğunu söylemektedir.¹⁸⁹ Nitekim bir ayette “Bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.” demek suretiyle bilinmeyen şeylerin sorulması istenmiştir.¹⁹⁰ Dolayısıyla öğrenme maksadıyla soru sormakta bir beis yoktur hatta yukarıdaki hadiste teşvik edilmiştir.

¹⁸⁶ Buhârî, İlim 36.

¹⁸⁷ Ebû Dâvûd, Tahâret 122; Hâkim, el-Müstedrek, I, 270.

¹⁸⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Azim Dağıtım, y.y., 2011, III, 384.

¹⁸⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, Et-Temhîd Limâ Fi’l-Muvatta Mine’l-Me’ânî ve’l-Esânîd, thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî – Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Vizâretu ‘Umûmî’l-Evkâf ve Şuûni’l-İslâmiyye, Mağrib, 1387, XXI, 292.

¹⁹⁰ Nahl: 16/43; Enbiyâ: 21/7.

2.2.5. Soru Sorma Âdabına Uymalıdır

Soru sormak, ilimde derinleşme açısından çeşitli faydalara sahip olmakla birlikte bazen sorular, karşıdaki kişiyi çelişkiye düşürmek, hata yaptırmak ya da hatasını göstermek için de sorulabilmektedir. Kişiyi çelişkiye düşürücü ya da hatasını gösterici soruları sormak, yerinde ve zamanında olursa kişiyi hakikate iletir. Fakat kişiye hata yaptırmak maksadıyla soru sormak, doğru değildir. Nitekim Resulullah'tan (s.a.v) yapılan bir rivayete göre o (s.a.v); kişiye, onu hataya düşürecek, onu küçük düşürecek şeyleri sormayı yasaklamıştır.¹⁹¹ Bu hadiste “ğalutât” (غلطات) kelimesi kullanılmıştır ki el-Hattâbî manasının; âlimlere, onları hataya sevk etmek ve görüşlerinde hata etmeleri maksadıyla, kendisinde çok hata yapılan zor meselelerle itiraz edilmesi olduğunu söylemiştir.¹⁹²

Soru sormayla ilgili rivayetlerden anlaşılan bir diğer husus ise soru sorarken dikkat edilmesi gereken hususlardan birinin de uygun yer ve zamanda soru sorulmasının gerekliliğidir. Günün birinde bir bedevî, Resulullah (s.a.v) insanlara nasihat ederken birden gelip “Kıyamet ne zamandır?” diye sormuştu. Resulullah (s.a.v) soruya cevap vermeyerek nasihat etmeye devam etmişti. Hadisi aktaran Ebû Hureyre (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a.v) cevap vermemesi üzerine oradakilerin bazılarının “Duydu fakat hoşuna gitmedi.”, bazılarının da “Duymadı.” dediğini nakleder. Hadisin devamında Hz. Peygamber (s.a.v) konuyu bitirmiş ve bedevînin sorusuna cevap vermiştir.¹⁹³ Hadiste dikkat çeken noktalar, bedevînin, Resulullah (s.a.v) bir topluluğa hitap ederken birden gelip soru sorması, Resulullah'ın (s.a.v) soruyu hemen o anda cevaplamaması ve bunun üzerine insanların Resulullah'ın (s.a.v) cevap vermemesinden hareketle çeşitli yorumlarda bulunmasıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) soruyu hemen o anda cevaplamamasından, soru sorarken uygun yer ve zamanda sorulmasının önemi anlaşılmaktadır. Zira soru doğru yer ve zamanda sorulmuş olsaydı, Hz. Peygamber'in (s.a.v) soruyu cevaplaması beklenirdi. Ayrıca oradakilerin bu durum üzerine çeşitli yorumlarda bulunması sorulan sorunun, oradakilerin dikkatini dağıttığını göstermektedir. Dolayısıyla bu rivayetten sorunun uygun zamanda ve yerde sorulmasının önemi anlaşılmaktadır. Hadiste dikkat çeken bir diğer nokta ise Resulullah'ın

¹⁹¹ Ebû Davûd, İlim 8; Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, XXXIX, 92. Şuayb el-Arnâut zayıf olduğunu söylemiştir.

¹⁹² El-Hattâbî, Me'âlimu's-Sünen, IV, 186.

¹⁹³ Buhârî, İlim 2.

(s.a.v) insanların cevap vermemesi üzerine yaptıkları yorumlarına da sessiz kalması ve hitabına devam etmesidir. Resulullah'ın (s.a.v) bu davranışı, âlimin böyle bir durumla karşılaşması durumunda ne yapması gerektiğini gösterir niteliktedir. Buna göre âlim böyle bir durumla karşılaşrsa hitabına devam etmeli ve soruyu soran kişiye bunu yaptığı için tepki göstermemelidir. Konuyla ilgili rivayetlerden anlaşılan bir diğer husus ise soru sorarken güzelce soru sormaktır. Hz. Peygamber (s.a.v) kendisinden rivayet edilen bir hadiste kadınlar adına soru sormak için elçi olarak gelen kadını dinledikten sonra “Siz, dini hakkında soru sorarken bu kadından daha güzel soru soran bir kadın gördünüz mü?”¹⁹⁴ buyurarak onun soru sorma üslubunu takdir etmiştir. O (s.a.v) böylece hem o kadını hem de orada bulunanların hepsini soru sorarken güzel bir üslupla sormaya teşvik etmiştir. Bu rivayette, Hz. Peygamber (s.a.v) bu hanım sahâbiyi meramını/sorusunu güzel bir şekilde ifade ettiği için övmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu tavrından, ilim talebelerinin dini bir konu hakkında soru sorarken sorusunu güzel sormasının gerekliliği anlaşılmaktadır.

2.2.6. Bildikleriyle Amel Etmelidir

İslâm medeniyeti, ilim medeniyetidir. İslâm'ın ilme verdiği önem ve ona vaat ettiği mükâfat, bu medeniyetin ilimle yoğrulan bir medeniyet olmasını sağlamıştır. İslâm tarihine bakıldığında zaman, Müslümanların her türlü ilim dalıyla uğraştıkları ve bu anlamda dünyaya büyük katkılar sağladığı açıkça görülmektedir.¹⁹⁵ İslâm medeniyetinde ilme büyük önem verilmeyle birlikte ona, sahibini Allah'a içten ve hissederek ibadet ettirme vazifesi de yüklenmiştir. Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerek hadislerde ilmin bu işlevi önemle ve açıkça vurgulanmıştır. İlim, bu işlevini çok çeşitli şekillerde ortaya koyabilmektedir. Evrenle ilgili keşiflerin kâşifini, evrenin kendi başına var olamayacağı, ancak bir yaratıcının mükemmel yaratışı sebebiyle bu kadar düzenli olabileceği anlayışına iletmesi, ilmin bu işlevlerinden biridir. Yine İslâmî ilimlerle ilgilenenlerin, elde ettiği bilgiler sayesinde Allah'a daha içten ibadet etmesi ve amelinin artması da ilmin bu işlevlerinden bir diğeridir. Bu işlevlere sahip

¹⁹⁴ Beyhakî, Şu'abu'l-İman, XI, 177. El-Albânî bu hadisin zayıf olduğunu ifade etmektedir. El-Albânî, ed-Daîfe, XIII, 524

¹⁹⁵ Sefer Turan'ın, Merhum Fuat Sezgin'le yaptığı ve “Bilim Tarihi Sohbetleri” adıyla yayınladığı söyleşi, Müslümanların ilim âlemine katkılarını göstermesi açısından önemli bir kitaptır. Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, 4. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019.

olan bir ilmin hadislerde önemle vurgu yapılan “faydalı ilim” olduğu söylenebilir. Dolayısıyla “faydalı ilim” tabiri, bir yönüyle kendisiyle amel edilen ilmi de anlatmış olmaktadır. Çalışmamızın başlarında ilmin tarifini yaparken İslâm’da ilmin çokça övüldüğünü fakat bununla beraber amelle taçlandırılmayan ilmin “faydalı” olarak nitelenemeyeceğini söyledik. Bunun sebebi Kur’an-ı Kerim’in ve hadislerin amelsiz ilim sahiplerini kınamasıdır. Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”¹⁹⁶ buyurarak anlattıklarını yaşamayan kimseleri kınamıştır. Hiç şüphesiz bu kınamanın muhataplarından biri de ilim sahipleridir. Zira insanlara hitap edenler çoğunlukla ilim sahipleri olmaktadır. Kişinin amel etmediği şeyleri anlatmasını kınayan bir diğer ayet ise şöyledir: “Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹⁹⁷ Bu ayet Yahudilerle ilgili bir bağlamda inmiştir. Ayet, ilim sahibi olup insanlara iyiliği emretmesine rağmen anlattıklarıyla amel etmeyen ilim ehlini akılsızlıkla nitelemektedir. Âl-i İmrân suresinde yer alan ve Müslümanlardan “öğretmekte ve okuyup okutmakta oldukları Kitap sebebiyle rabbâniler olmalarını” isteyen ayet de¹⁹⁸ bu bağlamda anılması gereken bir diğer ayettir. Ayetteki “rabbâniler” kelimesiyle ilgili, tefsirlerde zikredilen görüşlerden biri “ilmiyle amel eden âlim”dir.¹⁹⁹ Bu durum Kur’an’ın ilim-amel bütünlüğüne verdiği önemi açıkça göstermektedir. Öte yandan Tevrat’la yükümlü tutulan fakat onu hakkıyla taşımayan Yahudi ilim ehlini uyaran ve onları “kitap yüklü eşeğe” benzeten ayet de bu bağlamda önemlidir.²⁰⁰ Ayetteki “hakkıyla taşıyama” durumu, gereğiyle amel etmemek demektir.²⁰¹ Ayet ilim ehline, amel etmedikleri ilmin kendilerine herhangi bir fayda sağlamayacağını; eşeğin, üzerinde taşıdığı kitaplardan faydalanamaması benzetmesiyle anlatmıştır. İşte bu ayetler, Kur’an’da ilim-amel bütünlüğüne verilen önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber’in (s.a.v) hadislerine bakıldığında onun da ilim-amel bütünlüğünün önemini açıkça vurguladığı görülmektedir. Burada öncelikle anılması gereken husus onun

¹⁹⁶ Saff: 61/2, 3.

¹⁹⁷ Bakara: 2/44.

¹⁹⁸ Âl-i İmrân: 3/79.

¹⁹⁹ El-Beydâvî, Envârü’t-Tenzîl, II, 25; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 378.

²⁰⁰ Cuma: 62/5.

²⁰¹ Beydâvî, Envârü’t-Tenzîl, V, 211; Ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV, 530.

ilimden bahsederken faydalı ilme yaptığı vurgudur. Hz. Peygamber (s.a.v) Allah'tan faydalı ilim ister ve faydasız ilimden Allah'a sığınır.²⁰² Hiç şüphesiz ilmin kişiye sağlayabileceği en temel faydalardan biri, onu amele sevk etmesidir. Zira insanın bu dünyaya gönderilişinin temel maksadı Allah'a ibadet etmektir.²⁰³ Hz. Peygamber (s.a.v) zaman zaman cehennemde görülecek azap şekillerini anlatır ve böylece ashâbını, cehennem azabına sebep olacak amellerden sakındırırdı. Hz. Peygamber (s.a.v) bu hadislerinden birinde “Kıyamet günü bir adam getirilip cehenneme atılır ve bağırsakları dışarı fırlar. O kişi, eşeğin değirmen taşı ile döndüğü gibi bağırsaklarıyla birlikte dönmeye başlar. Derken etrafına cehennemlikler toplanır ve 'Ey falan, ne bu hâl? Sen iyiliği emredip, kötülükten alıkoymaz mıydın?' derler. O da, 'Evet, ben iyiliği emrederdim, ama onu kendim yapmazdım. Kötülükten alıkoyardım, ama onu kendim yapardım.' diye karşılık verir.”²⁰⁴ buyurmuştur. O (s.a.v), bu anlatımıyla hem ilim-amel bütünlüğünün önemini vurgulamış hem de ashâbını ve onlardan sonra gelecek bütün Müslümanları, söylediğiyle amel etmeme durumunun tehlikesinden sakındırmıştır. Resulullah (s.a.v) bir başka hadisinde ise kıyamet gününde insanın, hesabını vermeden yerinden ayıramayacağı beş şeyin “Ömrünü nerede ve nasıl geçirdiği, gençliğini nerede yıprattığı, malını nereden kazanıp nerede harcadığı, bildiği ile amel edip etmediği.”²⁰⁵ olduğunu söylemiştir. Bu hadis tek başına ilmin kişiyi kurtarmayacağını, aksine kendisiyle amel edilmeyen ilmin kişinin aleyhine hüccet olacağını göstermektedir. Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v) dört kul profili çizdiği uzun bir hadiste, “Allah'ın kendisine mal ve ilim verdiği ve onun da bunlarla Allah'tan sakındığı, sıla-i rahim yaptığı ve bunlarda Allah'ın hakkını bildiği” kişinin mertebesini en yüce mertebe olarak ifade etmektedir.²⁰⁶ Hiç şüphesiz kişinin ilmiyle Allah'tan sakınmasının bir yolu da onunla amel etmesidir. Yine konuyla ilgili bir başka hadiste insanlara hayrı öğretip de kendisini unutan âlim, kendisini yakarak çevresini aydınlatan kandile benzetilmiştir.²⁰⁷ Kişi, zaten bildiği bir bilgiyi yeniden kendisine öğretemeyeceğine göre bu hadiste “kişinin kendisini unutması”, bildiklerinin kendisine fayda sağlamaması anlamına gelir ki bu da ilmiyle amel etmemesi

²⁰² İbn Hibbân, es-Sahîh, I, 283; Nesâî, el-Kübrâ, VII, 205.

²⁰³ Zâriyât: 51/56.

²⁰⁴ Müslim, Zühd, 51.

²⁰⁵ Tirmizî, Sıfâtul-Kıyâme I.

²⁰⁶ Tirmizî, Zühd 17; Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, XXIX, 562.

²⁰⁷ Taberânî, el-Kebîr, II, 165. El-Albânî, el-Münzirî'nin hasen dediğini belirterek isnadının ceyyid olduğunu söylemiştir. Detaylı bilgi için bakınız: El-Albânî, es-Sahîha, VII, 1133.

demek olur. İşte bu hadisler, Resulullah (s.a.v) tarafından ilim-amel bütünlüğüne verilen önemi açıkça ifade etmektedir.

Sahâbeye (r.a) bakıldığında onların da ilim-amel bütünlüğünün farkında olduklarını ve sözlerinde bu bütünlüğe vurgu yaptıkları görülmektedir. Örneğin Ebu'd-Derdâ (r.a) “İlimle amel etmediğin sürece âlim olamazsın.”²⁰⁸ şeklindeki sözüyle bu bütünlüğü vurgulayanlardan biridir. Yine Hz. Ömer (r.a) ile Abdullah b. Selâm (r.a) arasında geçen bir diyalogda Abdullah b. Selâm'ın (r.a) ilim erbabını “ilmiyle amel edenler” olarak ifade etmesi de²⁰⁹ sahâbenin bu farkındalığını göstermektedir. Hz. Ali ilim ehline yaptığı bir çağrıda onlardan “öğrendikleriyle amel etmelerini” istemiştir.²¹⁰ Yine Muaz b. Cebel'den rivayet edilen “Allah amel etmediğiniz sürece yalnızca ilim sebebiyle size ecir vermeyecektir.”²¹¹ sözü de bu bağlamda önemlidir. Her ne kadar Hz. Ali (r.a) ve Muaz b. Cebel'den (r.a) gelen rivayetler zayıf olsa da ilk iki rivayet sahâbenin bu konuda bir farkındalık sahibi olduğunu göstermesi açısından yeterlidir.

İslâm uleması da ilim-amel bütünlüğünün önemini fark etmiş ve bu konuya dikkatleri çekmeye çalışmışlardır. El-Hatîb el-Bağdâdî “İktizâu'l-İlmi'l-Amel”²¹² isimli eserini bu bütünlüğe dikkat çekmek amacıyla yazmıştır. Sufyân b. Uyeyne bir sözünde insanların en âliminin, bildiğiyle amel eden kişi olduğunu söylemektedir.²¹³ Hasan-ı Basrî ise “Kişi ilimden bir bab öğrenip onunla amel ederdi de bu, onun için dünya ve içindekilerin onun olup bunları ahiret için harcamasından mutlaka daha hayırlı olurdu.”²¹⁴ demiştir. Hasan-ı Basrî'nin bu sözü o dönemdeki anlayışı yansıtmaktadır. İslâm âlimleri tarafından ilim-amel bütünlüğünü anlatan birçok söz söylenmiştir. Biz bu kadarını yazmanın yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Bu bölüm boyunca da görüldüğü üzere Hem Kur'an Hem Resulullah (s.a.v) hem de ondan sonra gelen nesiller ilim-amel bütünlüğünü vurgulamıştır. İşte bu deliller, ilim

²⁰⁸ Dârimî, Mukaddime 29. Muhakkik “İsnadı hasendir.” demiştir.

²⁰⁹ Dârimî, Mukaddime 48. Muhakkik isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.

²¹⁰ Dârimî, Mukaddime 27. Muhakkik Hz. Ali (r.a) ile kendisinden sonraki ravi arasında kopukluk olduğunu söylemiştir.

²¹¹ Dârimî, Mukaddime 27. Muhakkik Muaz b. Cebel (r.a) ile kendisinden sonraki ravi arasında kopukluk olduğunu söylemiştir.

²¹² Bu eser Abdullah Samed Afaracı'nın tercümesiyle “İlim Amel Etmeyi Gerektirir” ismiyle İ'tisam Yayınları tarafından yayınlamıştır. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, İlim Amel Etmeyi Gerektirir, çev. Abdullah Samed Afaracı, İ'tisam Yayınları, y.y., trs..

²¹³ Dârimî, Mukaddime 32. Muhakkik isnadın sahih olduğunu söylemektedir.

²¹⁴ Dârimî, Mukaddime 34. Muhakkik isnadın sahih olduğunu söylemektedir.

talebelerinin, öğrendikleri ilimle amel etme hususunda özel bir gayrete sahip olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Aksi takdirde öğrenilen ilmin, ahirette aleyhte hüccet olma tehlikesi vardır.

2.2.7. Zamanın Değerini Bilmelidir

Zaman, insanoğlunun elinden sürekli olarak kayıp giden bir hazine gibidir. Zamanı ne durdurmak mümkündür ne de geri getirmek. Bu durum, zamanın iyi değerlendirilmesini gerektirmektedir. Zira zamanın boşa geçirilmesi, telafisi olmayan bir hatadır. Fakat insanların büyük bir bölümü zamana gerekli kıymeti vermemekte ve böyle bir hazineyi boş şeyler için harcamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) zamanın kıymetini ve insanların zaman konusundaki gafletini şöyle ifade etmiştir: “İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman.”²¹⁵ Resulullah (s.a.v) bu hadisinde zamanın nimet olduğunu ifade etmektedir. Her nimetin bir şükrü vardır. Sahip olunan zamanın şükrü ise onun hayırlı işlerle geçirilmesiyle olur. Yüce Allah bir ayette “(Müminler) anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar.”²¹⁶ buyurarak müminlerin sahip olmaları gereken bir vasfın da boş şeylerden uzak durmak olduğunu sâlık vermektedir.

Zaman yönetimi tüm Müslümanların dikkat etmesi gereken bir mevzudur. Bununla birlikte ilim talebelerinin bu hususa özellikle dikkat etmesi gerektiği söylenebilir. Zira onların zamana olan ihtiyaçları herkesten daha fazladır. Boşa geçirilen zamanın kıymeti, ilim talebeleri açısından daha da büyüktür. Çünkü ilim talebeleri için boşa geçen her saat, öğrenilmemiş bir şeyler anlamına gelmektedir. Bu sebeple ilim talebelerinin, zamanlarını doğru değerlendirme konusunda bütün herkesten daha özenli hareket etmeleri gerekmektedir. Zira kişi her zaman, ilim öğrenmek için yeterli vakte sahip olmayabilir. Bu durum, ilim talebelerinin içinde bulundukları durumu iyi değerlendirmelerini gerektirmektedir. İlim talebeleri, bir süre öğrenim gördükten sonra çeşitli görevlere gelmektedir. Bu görevlere geldikten sonra artık sahip oldukları boş zaman eskisine nazaran daha az olmaktadır. Böyle bir konuma gelmiş fakat zamanını iyi değerlendirmemiş ilim

²¹⁵ Buhârî, Rikâk 1; Tirmizî, Zühd 1.

²¹⁶ Mü'minûn: 23/3.

talebesinin, karşılaşacağı bir soru veya mesele sebebiyle utanması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.v) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Beş şey gelmeden önce beş şeyin değerini iyi bilmelisin; ihtiyarlığından önce gençliğinin, hastalığından önce sağlığının, yokluğundan önce varlığının, meşguliyetinden önce boş vaktinin ve ölümünden önce hayatının.”²¹⁷ Aynı hususa Hz. Ömer (r.a) “Yönetici olmadan önce ilim öğreniniz”²¹⁸ diyerek değinmiştir. Hiç şüphesiz Hz. Ömer'in bu sözü söylemesinin bir sebebi de yönetimin, kişiye ilimle ilgilenmesi için yeterli zaman bırakmama ihtimalidir. Bugünün ilim talebeleri için ise durum daha da farklıdır. Günümüzde öğrenim sürelidir ve başarılı olanlar bu süre sonunda mezun olup çeşitli yerlerde göreve başlamaktadırlar. Göreve başladıktan sonra ise sahip olunan boş zaman eskiye oranla azalmaktadır. Bu durum ilim talebelerinin, öğrenimleri esnasında zamanlarını boşa harcamamalarını gerektirmektedir. Zira göreve başladıktan sonra onlar artık insanların önünde rehber olmaktadır. Şayet zamanlarını verimli geçirmemiş ve ilimde derinleşmemişlerse bu rehberliği hakkıyla yerine getiremeyebilirler. Bu ise ahirette kınamaya ve hatta azap görmeye sebep olabilir. Çünkü cehaletle insanları kötülüğe yönlendirme ihtimalleri vardır ki bu durumda, o kötülüğe yönelenlerin günahlarının aynısı onlara da yazılır.²¹⁹

2.2.8. Çalışkan Olmalıdır

Hz. Peygamber (s.a.v) bir duasında tembellikten Allah'a sığınmaktadır.²²⁰ Tembellik her işte yapılabildiği gibi ilim öğreniminde de yapılabilmektedir. İslâm'ın ilme attığı önem ve ilmin hem ahiret hayatı hem de dünya hayatının saadeti için gerekli olması, ilim talebelerinin tembel olmamasını gerektirmektedir. Öğrenimde tembellik öncelikle öğrenimi zayıf kılacaktır. Öğrenimin zayıf olması ise öğrencinin zamanını zayii etmesine neden olacaktır. Resulullah (s.a.v) bir hadisinde insanların çoğunun zamanın

²¹⁷ Hâkim, Müstedrek, IV, 341. Bu isnatta kopukluk vardır. İsnadın kopukluğu ve rivayetin durumu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Mültekâ Ehli'l-Hadîs, <https://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=188795>, (18.05.2020).

²¹⁸ Buhârî, İlim 15. Buhârî sözü senetsiz olarak (ta'lik) vermiştir. İbn Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî'de bu sözün başkaları tarafından sahih bir isnadla nakledildiğini söylemiştir. Detaylı bilgi için bakınız: İbn Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî, I, 166.

²¹⁹ Müslim, İlim 16; Ebû Dâvûd, Sünnet 7.

²²⁰ Buhârî, Deavât 37; Müslim, Zikir 50.

kıymetini yeterince bilmediğini vurgulayarak²²¹ zamanın boşa geçirilmemesini tavsiye etmiş olmaktadır. İlim öğreniminde tembelliğin bir diğer zararı ise ilim talebesinin ilimde gelişmesine engel olmak suretiyle ilmin faydasını azaltmasıdır. Zira ilmî gelişim, hem talebenin bizzat kendisine hem de onun aracılığıyla çevresine fayda sağlamaktadır. Tembellik ise bu gelişime engel olarak ilimden elde edilebilecek faydayı azaltmaktadır. İlim öğreniminde tembellik yapılması, Resulullah'ın (s.a.v), “Allah'ın her işte ihsanı emrettiğini” haber veren hadisine²²² de aykırıdır. Zira ihsanın anlamlarından biri, yapılan işin güzel bir şekilde yapılmasıdır.²²³ Ayrıca Resulullah'ın (s.a.v), Allah'ın bir iş yapıldığında onun en güzel şekilde yapılmasını istediğini haber verdiği hadisi²²⁴ de burada dikkate alınmalıdır. Zira tembellik, öğrenimi savsaklamak demektir ki bu da hadiste haber verilen duruma aykırıdır. Yine Hz. Peygamber'in kuvvetli müminin kuvvetsiz müminden daha hayırlı ve Allah'a daha sevimli olduğunu haber verdiği hadis²²⁵ de bu bağlamda önemlidir. Zira buradaki “kuvvet”, “nefsin azimet” şeklinde şerh edilmiştir.²²⁶ İlim talebesinin nefsinin azimetli olması ise ilim hususunda gevşeklik göstermemesidir. Dolayısıyla Allah katında, azimetli/kararlı ve çalışkan ilim talebesi, tembel ve gevşek ilim talebesine göre daha hayırlı ve daha sevimlidir. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.v) Allah'ın hayrını dilediği kişiyi dinde fıkıh sahibi kıldığını haber verdiği hadis²²⁷ hatıra gelmektedir. Allah'ın kendisi için hayır dilemesi ümit edilen kişilerin başında, sevdiği ve razı olduğu kişilerin olduğu söylenebilir. Bu da çalışkan kişinin, dinde derin kavrayış sahibi kılınma hususunda tembel kişiden bir adım daha önde olduğu anlamına gelir. Mezkur hadislerden, ilim talebelerinin, öğrenimlerinde muvaffak kılınmak için tembellikten sakınma ve çalışkan olmalarının gerekliliği anlaşılmaktadır.

²²¹ Buhârî, Rikâk 1; Tirmizî, Zühd 1.

²²² Müslim, Sayd 57; Tirmizî, Diyât 14.

²²³ Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdîrahîm el-Mübârekpûrî, Tuhfetu'l-Ahvezî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., IV, 553.

²²⁴ Taberânî, el-Evsat, I, 275; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî, el-Müsne'd, 1. Baskı, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimeşk, H. 1404 (M. 1984), VII, 349. Ebû Ya'lâ'nın eserinin muhakkiki Hüseyin Selîm Esed, isnadının leyyin olduğunu ifade etmiştir. El-Albânî ise bu rivayeti es-Sahîha'sına almış ve tariklerinin birbirini kuvvetlendirdiğini söylemiştir. Detaylı bilgi için bakınız: El-Albânî, es-Sahîha, III, 106.

²²⁵ Müslim, Kader 34; İbn Mâce, Sünnet 10.

²²⁶ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. El-Haccâc (El-Minhâc), 2. Baskı, Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1392, XVI, 215.

²²⁷ Buhârî, İlim 13; Müslim, Zekât 98.

2.2.9. Kur'an ile İlgilenmeli ve Düzenli Olarak Kur'an Okumalıdır

Resulullah (s.a.v) bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: “Sizden birinizin şu ve şu ayeti unuttum demesi ne kötüdür. Bilakis o, unutturulmuştur. Kur'an'ı daima okuyunuz müzakere ediniz. Çünkü Kur'an'ın kişilerin kalbinden ayrılıp kaçması devenin kaçmasından şiddetlidir.”²²⁸ Hadisin ilim talebeleriyle ilişkisi açık değildir. Fakat hadisi buraya almamızın sebebi, İslâmî ilimlerde ilmin üzerine inşa edildiği temelin Kur'an ve Sünnet olmasıdır. Hadis-i şerifte Resulullah (s.a.v) kişinin bir ayet için ‘unuttum’ demesini kötü görmekte ve onun unutturulduğunu vurgulamaktadır. Hadis şarihleri ‘unuttum’ demenin kötülenmesiyle ilgili farklı açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalardan biri de Resulullah'ın (s.a.v) bu sözü kötülemesinin ve unutturulmaya vurgu yapmasının sebebinin, kişinin Kur'an ile ilgilenmemesi ve Kur'an konusunda gevşek davranmasının cezası olarak ona Kur'an'ın unutturulduğunu ifade etmektedir. İbn Hacer el-Askalânî bu açıklamanın tercih edilmeye en layık açıklama olduğunu söylemiştir.²²⁹ Bu hadis ilim talebelerinin Kur'an ile ilişkilerini güçlü tutmalarını gerektirmektedir. Nitekim İbn Cemâ'a da Kur'an'ı unutmaktan sakındıran hadislere dayanarak bu hususa vurgu yapmakta ve kişinin Kur'an'dan düzenli bir virde sahip olması gerektiğini söylemektedir.²³⁰ Her gün az da olsa sürekli olarak Kur'an ile meşgul olmanın ilim talebesine çok çeşitli faydaları olacaktır. Zira Allah, Kur'an-ı Kerîm'i; öğüt, nur, rahmet, hidayet, şifa ve müjde olarak nitelemiştir.²³¹ İlim talebesinin Kur'an'dan uzak kalması, yolunu aydınlatacak nurdan, kendisini affettirecek rahmetten, doğru yolu bulmasını sağlayacak hidayetden, kalbinin manevi hastalıklarını giderecek şifadan, karşılaştığı sıkıntılara karşı teselli bulacağı müjdeden uzak kalması anlamına gelecektir.

²²⁸ Buhârî, Fedâiu'l-Kur'ân 23; Müslim, Salâtu'l-Musâfirîn 228.

²²⁹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 81.

²³⁰ İbn Cemâ'a, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı, s. 81.

²³¹ Nahl: 16/89; Yunus: 10/57; Nisa: 4/174.

2.2.10. İlmî Sevmelidir

Konuyla ilgili hadislerden çıkan bir sonuç da ilim talebesinin, yaptığı işin önemli bir iş olduğunun farkında olması ve yaptığı işi kalpten isteyerek yapmasının gerekliliğidir. Resulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Ya âlim ya öğrenen ya dinleyen ya da (ilmi) seven ol. Beşincisi olma, helâk olursun.”²³² Her ne kadar hadis zayıf olsa da mana itibarıyla dikkate alınması gereken şeyler barındırmaktadır. Hadiste sayılan şeyleri birbirine alternatif şeyler olarak düşünmemek gerekir. Dolayısıyla bu hadisten hareketle, ilim talebesinin bunların hepsi olmaya gayret etmesi gerektiği söylenebilir. Âlim diye itibar görmeye başlasa bile öğrenmeye, dinlemeye ve ilmi sevmeye devam etmelidir.

Resulullah (s.a.v) bir hadisinde “Doymayan iki kişi vardır. Bunlar ilim talep eden ve dünyalık peşinde koşandır.”²³³ buyurmaktadır. Bu hadis, ilim talebelerinin ilme doymayacağını ifade etmektedir. Buna göre gerçek ilim talebeleri daima ilim peşinde koşanlar olmaktadır. Yine bu hadisten çıkabilecek diğer bir sonuç ise bir şekilde ilimden bıkanların gerçekte ilim talibi olarak vasıflandırılmayacağıdır. Dolayısıyla bu hadis, ilim talebelerinin daima ilim peşinde koşmalarını ve ilim öğreniminden asla geri durmamalarını gerektirmektedir. Böyle bir gayretle ilim öğrenmenin faydası ise ilimde ve mükâfatta üstün mertebelere ulaşmasıdır. Eğer o ilme doyduğunu sanarsa ya da ilmin sonunun var olduğu vehmine kapılırsa Resulullah'ın (s.a.v) tavsif ettiği ilim talebesi portresinin dışına çıkmış olur. O, kendine ilim talebesi dese bile artık gerçek anlamda ilim talebesi değildir. Hadisten çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise ilim talebesinin, ilim öğrenirken dünyalığın kendisine engel olmamasına dikkat etmesi gerektiğidir. Zira hadisin ikinci kısmı, dünyalık peşinde koşanın dünyalığa doyamayacağını ifade etmektedir. Açıktır ki kişi aynı anda hem doyumsuz bir ilim sevgisine hem de doyumsuz bir dünya sevgisine sahip olamaz. El-Âcurrî bu konuda şöyle demiştir: “... Dünyasını ahiretine yeğ tutan ve dünyaya olan rağbeti, ahiret sevgisinden daha çok olan kişi nasıl ilim ehlinen olur?”²³⁴ Dolayısıyla bu hadise göre ilim

²³² El-Bezzâr, el-Müsned, IX, 94. Hadisin senesinde zayıflık vardır. Detaylı bilgi için bakınız: İbn Abdilberr, Câmi’u Beyâni’l-İlm ve Fadlih, I, 147’de hadise atılan dipnot.

²³³ Hâkim, el-Müstedrek, I, 169.

²³⁴ El-Âcurrî, Âlimlerin Ahlâkı, s. 105.

talebesinin yapması gereken, dünyayla yalnızca ihtiyaç kadar ilişki kurması ve ilim öğrenimine sürekli olarak devam etmesidir.

Konuyla ilgili hadislerde, ilim öğrenimi sürecinde ilim talebelerinin dikkat etmeleri gereken hususlardan birinin de kendisinden bir şey öğrenmeye uygun olan herkesten öğrenme gayretiyle ve sürekli olarak öğrenmeye devam etmeleridir. Bu bağlamda Hz. Musa (a.s) ile Hz. Hızır arasında geçen olaylar konumuz açısından önemlidir.²³⁵ Bir hadis-i şerifte Hz. Musa'nın (a.s), Hz. Hızır'dan haberdar olması şöyle anlatılmaktadır: “Musa, İsrailoğullarından seçkin bir topluluk içinde bulunduğu sırada ona bir kimse geldi ve “Senden daha âlim bir kimse biliyor musun?” diye sordu. Musa, “Hayır, bilmiyorum.” dedi. Bunun üzerine Allah, Musa'ya “Hayır, kulumuz Hızır vardır.” diye vahyetti. Musa da onunla görüşmeyi istedi. Allah da onun için balığı bir işâret yaptı...”²³⁶ Hz. Musa (a.s), vahiy almasına ve şeriat sahibi bir peygamber olmasına rağmen kendisinden daha bilgili birinin olduğunu öğrenince onunla görüşmek istemiş ve onun bildiklerini öğrenmek için yola çıkmıştır. Hz. Musa'nın (a.s) peygamber olmasına rağmen kendisinden daha bilgili olan birini duyduğunda, onun sahip olduğu ilmi öğrenmek için yola çıkması ve bunun hem Kur'an'da hem de hadislerde anlatılması, ilim talebelerinin bu tavrı örnek alması gerektiğini ihsas ettirmektedir. Zira Hz. Musa'nın (a.s) yüce konumuna rağmen öğrenmeye devam etmesi, kişinin her ne konumda olursa olsun öğrenmeye devam etmesinin güzel bir şey olduğunu göstermektedir. Yine hadisten anlaşılan bir diğer husus ise ilim öğrenen yahut da ilim öğrenilen kişinin, konumunun önemli olmadığıdır.²³⁷ Nitekim İbn Cemâ'a da ilim talebesinin, alacağı bilgiye odaklanması ve bilgiyi verenin kim olduğuna bakmaması gerektiğini ifade etmektedir.²³⁸ Zira burada aslolan ilimdir. İlim talebesinin bu sebeplerden birine dayanarak öğrenmeyi terk etmesi, yalnızca kendisine zarar verir. Çünkü ilmin ve öğrenmenin sonu yoktur. Öğrenimin sürekli olması gerektiğini vurgulayan bir diğer hadis ise şöyledir: “Mü'min, akıbeti cennet oluncaya kadar hayırlı şeylere asla doymaz.”²³⁹

²³⁵ Detaylı bilgi için bakınız: Kehf: 18/60 ve devamındaki ayetler.

²³⁶ Buhârî, İlim 16; Müslim, Fezâil 174.

²³⁷ M. Şevki Aydın, Eğitim Ahlakı, s. 62, 63. M. Şevki Aydın, sahibine bakılmaksızın bilginin herkesten öğrenilmesini “epistemolojik alçak gönüllülük” olarak nitelemektedir.

²³⁸ İbn Cemâ'a, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlakı, s. 89.

²³⁹ Tirmizî, İlim 19; İbn Hibbân, es-Sahih, III, 185. Şuayb el-Arnaût İbn Hibbân'ın kitabına attığı dipnotta zayıf olduğunu ifade etmiştir. Tirmizî ise hasen garip olduğunu söylemiştir. Tirmizî hayırdan maksadın ilim olduğunu düşünerek ilim kitabına almıştır.

Hadisteki hayır kelimesinden maksadın ilim olduğu birçok şerhte söylenmiştir.²⁴⁰ Tirmizi'nin bu hadisi ilim kitabında rivayet etmiş olması, onun da buradaki hayırdan kastın “ilim” olduğu kanaatinde olduğunu göstermektedir. Önceden beri söylenegelen “Sen ilme tamamını vermezsen o sana parçasını vermez.” sözü de bu konuda hatırlanmalıdır. Bu söz, ilim için çaba, emek ve zaman harcanmadıkça onun elde edilemeyeceğini çok özlü bir biçimde ifade etmektedir. Öte yandan İmam Şafî'nin, İmam Ahmed'e söylediği “Ey Ebû Abdullah, eğer (bizim verdiğimiz hükmün hilafına) yanınızda Resulullah'tan (s.a.v) gelen sahih bir hadis olursa bunu bize bildirin ki hadise dönelim.”²⁴¹ şeklindeki sözü, bu bağlamda ilim talebeleri için adeta bir yol işareti gibidir. Yine İbn Mübârek'in “Kişi öğrendiği sürece âlimdir. Ne zamanki öğrenimini tamamladığını zannederse o zaman cahil olur.”²⁴² şeklindeki sözü de öğrenmenin sürekliliğinin önemini çok güzel vurgulamaktadır. İlim ehlinin dediği gibi “öğrenmenin bir sonu olduğunu sananlar, yalnızca ilimden nasiplerini azaltmış olurlar.”

İlim talebelerinin sürekli olarak öğrenmeyi sürdürmeleri gerektiğini anlatan hadisler arasında Resulullah'ın (s.a.v) ilmin kaldırılacağına yönelik hadisleri de sayılabilir.²⁴³ Bu hadislerden çıkarılacak bir sonuç da âlimler sahip oldukları ilimle birlikte ölmeden önce onlardan sahip oldukları ilmi almaktır ki bu da sürekli bir öğrenim faaliyetini gerektirmektedir.

2.2.11. İlmin Bir Tür Cihat Olduğunu Bilmeli ve Buna Göre Hareket Etmelidir

Konuyla ilgili hadislerden anlaşılan bir diğer husus ise ilmin bir tür cihat olduğudur. Bu durum ilim ehlinin, ilmin ümmet ve insanlık açısından öneminin farkında olmasını ve buna göre hareket etmesini gerektirmektedir. Bir hadiste Resulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “İlim için yola koyulan kimse, dönünceye kadar Allah

²⁴⁰ El-Mübârekpûrî, Tuhfetu'l-Ahvezî, VII, 380; Aliyyu'l-Kârî, Mirkâtü'l-Mefâûh, I, 303.

²⁴¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, Dâru'l-Fikr ve Mektebetü'l-Hâncî, Beyrut-Lübnan, H. 1416 (M. 1996), IX, 170.

²⁴² Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî, el-Mucâlese ve Cevâhiru'l-İlm, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân, Cem'iyetu't-Terbiyyeti'l-İslâmiyye - Dâru İbn Hazm, y.y., 1409, II, 186.

²⁴³ Örneğin bakınız: Buhârî, İlim 34; Müslim, İlim 13.

yolundadır.”²⁴⁴ Bu hadiste ilmin peşinde olmak, Allah yolunda olmak (cihat) olarak ifade edilmiştir. El-Mübârekpûrî, ilmin cihat olarak sunulmasının sebebinin; dini ihya, şeytanı zelil kılma ve nefsi yorma konularında cihada benzemesi olduğunu söylemektedir.²⁴⁵ Dolayısıyla ilme bu pâyenin veriliş sebebinin, ilmin, toplumun dini hayatını tehdit eden durumlara karşı mücadele (dini ihya) anlamına gelmesidir denilebilir. Dolayısıyla bu hadise göre ilim talebesi, ilim öğrenerek cihadın farklı bir türünü icra etmiş olur. İlmin cihat olduğunun söylenmesi, ilmin önemini de ortaya koymaktadır. Bu hadisten hareketle ilim talebesinin, harcadığı emeği ve elde ettiği ilmi asla küçümsememesi ve bunun çok büyük bir ibadet olduğunun farkında olması gerektiği söylenebilir. İlim peşinde olmanın cihat olduğunun söylenmesinin bir anlamı da karşılık olarak alınacak mükâfât bakımından denk olmaları olabilir.

İlim-cihat ilişkisinde gözden kaçırılmaması gereken birçok husus vardır. Kişi, cihadın her türlüyle ilgili bilinci ancak ilim sayesinde elde edebilmektedir. Zira cihat bir ibadettir ve onun da kuralları vardır. Öte yandan mücâhidlerin cihat bilincini kazanabilmesi de yine ancak bir âlim sayesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ilim ve cihat birbirlerinden farklı iki ibadet olmalarıyla birlikte birbirlerinin âdeti olmazsa olmazdır. Çünkü cihat olmazsa ilim öğrencek ortam olmaz; ilim olmazsa cihat bilincine sahip mücâhidler yetiştirilemez. Nitekim bir ayette, “Müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”²⁴⁶ buyurulmak suretiyle bu duruma dikkat çekilmiştir. İlim-cihat ilişkisinde gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus ise emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münkerin (iyiliği tavsiye etmek, kötülükten sakındırmak) de cihadın bir türü olduğudur. İyiliğin tavsiye edilmesi ve kötülüğün sakındırılması da ancak ilimle yapılabilir. Dolayısıyla ilim ehlinin ilimleriyle cihat etmeleri mümkündür. Bu durum ilim-cihat arasındaki kuvvetli ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. İlimle cihat arasındaki bu ilişki ilim talebesinin, ilmin

²⁴⁴ Tirmizî, İlim 2; İbn Abdilberr, Camî’u Beyânî’l-İlmi ve Fadlih, I, 241. İbn Abdilberr’in eserinin muhakkiki Ebi’l-Eşbâl ez-Züheyri senedin illetlerini ortaya koyup zayıf demiştir. Ayrıca kimileri hadisi vakfederek rivayet etmiştir ki El-Albânî “Muhtemelen doğru olan budur.” demektedir. Detaylı bilgi için bakınız: El-Albânî, ed-Daîfe, V, 56.

²⁴⁵ El-Mübârekpûrî, Tuhfetü’l-Ahvezî, VII, 340.

²⁴⁶ Tevbe: 9/122.

ümmeî için öneminin farkında olması, cihat bilincine sahip olması ve ilmiyle cihat etmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2.2.12. Fetva Verirken Dikkatli Olmalıdır

Âlimler toplumun kanaat önderleridir. Toplumda bir sorun ya da kriz ortaya çıktığında insanlar, âlimlere yönelir ve onlardan çözüm bekler. Âlimlerin bu konumları sebebiyle fetva sorumluluğu da onlara yüklenmiştir. Fakat bu sorumluluk, dikkat edilmezse tehlikeli olmaktadır. Zira dikkatsizce fetva veren kişi hem fetva isteyen hem de kendisini tehlikeye atmış olur. Âlimin yanlış fetvası sebebiyle büyük zararlar ortaya çıkabilir. Bu durum âlimlerin kendilerine fetva sorulunca olayı ve kişiyi dikkatlice analiz etmeleri ve buna göre fetva vermelerini gerektirmektedir. Bu konudaki en küçük ihmâl olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Nitekim Resulullah (s.a.v) döneminde gerçekleşen bir olay, bilgisizce fetva vermenin doğurabileceği kötü sonuçları göstermesi açısından önemlidir. Bir sefer esnasında sahâbîlerden biri ihtilam (rüyalanma) olmuş fakat başındaki yara sebebiyle arkadaşlarına, gusûl niyetine teyemmüm alıp alamayacağını sormuştu. Bunun üzerine oradakiler su olması sebebiyle teyemmümün caiz olamayacağını ifade etmişti. Bu kişi başını suyla yıkamış ve bu sebeple de vefat etmişti. Resulullah (s.a.v) bu olayı duyunca şöyle demişti: “Onu öldürdüler, Allah da onların canını alsın! Mademki bilmiyorlar, bir bilene sorsalardı ya! Cehaletin ilacı sormaktır.”²⁴⁷ Bu olayda da açıkça görüldüğü üzere bilgisizlikle verilmiş bir fetva bazen can kaybına dahi sebep olabilmektedir. Bu sebeple Resulullah (s.a.v) bilgisizlikle hüküm veren kişilerin cehennemlik olduğunu söylemiştir.²⁴⁸ Eğer fetva soran, sorduğu kişinin bilgisizce fetva vermesi sebebiyle günaha düşecek olursa bu durumda bu günah fetva verenin üzerinedir. Resulullah (s.a.v) bunu şöyle ifade etmiştir: “Bilgisizce verilen bir fetva ile amel eden kimsenin günahı, o fetvayı verene aittir.”²⁴⁹ Konuyla ilgili bir başka rivayette ise fetva vermede aceleciliğin cehenneme gidiş sebebi

²⁴⁷ Ebû Dâvûd, Tahâret, 122; Hâkim, el-Müstedrek, I, 270.

²⁴⁸ Ebû Dâvûd, Akdiye 2; Hâkim, el-Müstedrek, IV, 101.

²⁴⁹ Ebû Dâvûd, İlim, 8; İbn Mâce, Sünnet, 8; Ahmed b. Hanbel, el-Müsneâ, XIV, 17.

olduğu şöyle ifade edilmiştir: “Fetva vermeye en cüretli olanınız, cehenneme girmeye en cüretli olanınızdır.”²⁵⁰

Rivayetlerde ilim sahiplerinin dikkat etmesi gereken bir diğer husus olarak, fetva verilirken hükmün, şer’î delillerden hareketle verilmesi yer almaktadır. Resulullah’tan (s.a.v) bu konuda şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: “Kim Allah’ın kitabı hakkında (yalnızca) kendi görüşüne dayanarak fikir beyan ederse isabet etse bile hata etmiştir.”²⁵¹ Bu hadise göre, verilen hüküm mutlaka ama mutlaka şeriatte makbul sayılan bir delile dayanmalı ve sadece kişisel görüşe dayanan hükümler vermekten ve söylemekten uzak durulmalıdır.

2.2.13. Telif Yapmalıdır

İnsanoğlu dünyaya geldiğinden bu yana gelişmektedir. Bu gelişimi elde ettiği ilim sayesinde kaydetmektedir. Fakat gelişimin sonraki nesillere aktarılması, katedilen mesafenin yok olmaması açısından önemlidir. Zira gelişim sonraki nesillere aktarılmazsa her nesil sıfırdan başlamak zorunda kalır ve bu da insanlığın sürekli aynı seviyede kalmasına sebep olur. İşte bu sebeple elde edilen verilerin yazıyla kayıt altına alınması önemlidir. Hz. Ömer’in (r.a) Yemâme savaşında hafızların vefat etmesi üzerine Kur’an’ın mushaflaştırılmasını teklif etmesi bu sebeptir. Yine Emevî Halifesi Ömer b. Abdilaziz’in (r.a) hadisleri yazdırması da aynı sebebe dayanmaktadır. Hz. Ömer, Kur’an’ın zayi olması endişesiyle bu teklifi yaparken Ömer b. Abdilaziz ise hadislerin yok olma endişesiyle tedvini başlatmıştı. Bugün dönüp bakıldığında ikisinin de doğru hareket ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Asr-ı saadetten bu yana ilim ehlinin yazdıkları şeylerden hâlâ faydalanabilmekteyken yazılmayan şeylere ise ulaşamamaktayız. Bu sebeple ilmin tedvin edilmesi yani yazıya dökülmesi ilmî gelişim açısından hayati önem arz etmektedir. Resulullah (s.a.v) bir hadisinde “İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir: Sadaka-i câriye (faydası kesintisiz sürüp giden sadaka), kendisinden faydalanan ilim ve kendisine dua

²⁵⁰ Dârimî, Mukaddime, 20; Ebû Mes’ûd el-Bedrî’den (r.a) yakın bir rivayet için bakınız: Ebû Dâvûd, Akdiye 3. Dârimî’deki isnad mu’daldır. Ebû Dâvûd’daki isnad ise bir ravinin cehaleti sebebiyle zayıftır.

²⁵¹ Ebû Dâvûd, İlim 5; Tirmizî, Tefsir 1. Şuayb el-Arnaût zayıf demiştir.

eden hayırlı evlât.”²⁵² buyurmuştur. Bu hadis, ilmin tedvin edilmesinin nebevî bir tavsiye olduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır. Zira yazıyla, yok olmaktan kurtarılmış ilimden faydalanma imkânı, her zaman için mevcuttur. Dolayısıyla bu hadisten hareketle ilim talebelerinin, ilimlerini yazmaya yönelmesi gerektiği söylenebilir.²⁵³ Burada önemli olan şey mükemmelliğin beklenmemesidir. Konuyla alakalı meşhur bir atasözünde şöyle denir: “Mükemmel, iynin düşmanıdır.”

Dikkat çekmek istediğimiz bir diğer nokta ise sahip olunan ilmin yazılmasının, öncelikle onu yazana fayda vereceği hususudur. Zira bir konu hakkında bir şeyler yazmak, o konuya daha fazla hakim olmayı gerektirmekte ve bu da yazarı ilgili konuda daha fazla araştırma yapmaya sevk etmektedir. Nitekim İmam Nevevî ve İbn Cemâ’a da bu hususa dikkat çekmiştir. Onlara göre eser yazmak, eserin konusunu iyice bilmeyi gerektirdiği için kişiyi bu yönde araştırmaya sevk edecek ve böylece bu araştırma sonucunda kişi, ilgili konuda daha fazla yetkinleşecektir.²⁵⁴ Bununla birlikte ilim talebesinin, ilmini yazması bunun dışında hem dünyevi hem de uhrevi çok çeşitli faydalara vesile olacaktır. Dünyevi faydası, insanların onun yazdıklarını okuyarak kendilerini geliştirmesi, uhrevi faydası ise o kitaptan birileri faydalandıkça yazanın amel defterine sevapların yazılmasıdır.

2.2.14. Unutma Musibetine Karşı Dikkatli Olmalıdır

İnsan çok çeşitli özelliklerle donatılmıştır. Yüce Allah tarafından ona verilen her özelliğin çeşitli hikmetleri vardır. “Unutma” da bu özelliklerden biridir. “Unutma” bazen faydalı olduğu gibi bazen zararlı da olabilmektedir. Söz gelimi unutma, insanın acılarını bir kenara bırakıp hayatını devam ettirebilmesi için gerekliken öğrendiklerini hatırlayamaması yönüyle ise zararlıdır. Unutmanın ilim talebesi için hoş görülme-yen kısmı da bu ikinci yöndür. Nitekim Abdullah b. Mes’ud (r.a) ilmin afetinin unutmak olduğunu söylemiştir.²⁵⁵ Abdullah b. Mes’ud’un (r.a) bu sözü ilim talebesinin, öğrendiklerini unutmamak için çabalaması gerektiğini ifade etmektedir. Resulullah (s.a.v) bu konuda

²⁵² Müslim, Vasiyyet 14; Tirmizî, Ahkâm 36.

²⁵³ El-Hisneyânî, İlim Talebesinin Yol Haritası, s. 98-102.

²⁵⁴ Harun Yılmaz, “Bir 7./13. Yüzyıl Âliminin Gözünden Eğitim: Nevevî’nin Hoca ve Talebe Âdâbına Dair Görüşleri”, s. 9; İbn Cemâ’a, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı, s. 91.

²⁵⁵ Dârimî, Mukaddime 51. Hüseyin Selim Esed isnadınının sahih olduğunu söylemiştir.

şöyle buyurmuştur: “Sizden birinizin şu ve şu ayeti unuttum demesi ne kötüdür. Bilakis o, unutturulmuştur. Kur’an’ı daima okuyunuz, müzakere ediniz. Çünkü Kur’an’ın kişilerin kalbinden ayrılıp kaçması devenin kaçmasından daha şiddetlidir.”²⁵⁶ Hadis şarihleri ‘unuttum’ demenin kötülenmesinin sebebine dair farklı açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalardan biri de Resulullah’ın (s.a.v) bu sözü kötülenmesinin ve unutturulmaya vurgu yapmasının sebebinin, kişinin Kur’an ile ilgilenmemesinin ve Kur’an konusunda gevşek davranmasının cezası olarak ona Kur’an’ın unutturulduğudur. İbn Hacer el-Askalânî bu açıklamanın tercih edilmeye en layık açıklama olduğunu söylemiştir.²⁵⁷ Bu hadis Kur’an-ı Kerîm ile ilgili vârid olmuş olsa da ilgilenmeme ve müzakere etmeme sebebiyle unutmak, ilmin tümü için geçerlidir. Dolayısıyla hadisten hareketle ilim talebesinin, unutma afetine maruz kalmamak için sürekli bir çaba içerisinde olması gerektiği söylenebilir. İlim talebesinin, sahip olduğu ilmi, müzakere etmeyerek unutması sebebiyle ahirette kınanıp kınanmayacağı bir tarafa bırakılarak söylenecek olursa, ilim müzakere edilmezse unutulur ve bu unutma en azından bu dünyada kötü görülür ve kötü sonuçlara sebep olur. Câfer es-Sâdık müzakere edilmeyen ilmin, unutulmaya mahkûm olduğunu özlü bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “Kalpler, topraktır. İlim de onun bitkisidir. Müzakere onun suyudur. Toprakten su kesilirse bitkisi kurur.”²⁵⁸

2.2.15. Faydasız Tartışma, Cedel ve Husumetlerden Uzak Durmalıdır

İlim yolculuğu şeytanın akamete uğratmak için çok uğraştığı bir yolculuktur. Şeytan, ilim öğrenen ilim talebelerini bu işten engelleyebilmek adına çok çeşitli çabalarda bulunur. Bu çabalardan biri de onları kendi aralarında birbirleriyle tartıştırmaktır. Tartışma kimi zaman ilmin gelişimine sebep olurken kimi zaman da ilmî gelişimi akamete uğratmakta ve ilim talebelerinin kalplerini birbirinden soğutmaktadır. Öğrenme, fikir alışverişinde bulunma ve istişare amaçlı tartışmalar faydalıyken nefsin ve şeytanın içine girdiği, “en iyi ben bilirim” iddiasının kanıtlanmak için uğraşıldığı ve “haklı çıkmak adına her türlü delilin keyfî bir biçimde kullanıldığı” tartışmalar ise zararlıdır. Konuyla ilgili

²⁵⁶ Buhârî, Fedâiu’l-Kur’ân 23; Müslim, Salâtu’l-Musâfirîn 228.

²⁵⁷ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, IX, 81.

²⁵⁸ El-Hatîb el-Bağdâdî, el-Câmi’, II, 278.

hadisler ilim talebelerinin bu tür tartışmalardan uzak durmalarını gerektirmektedir. Resulullah (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur: “Kur’an’ı, kalpleriniz onun üzerinde birleştiği müddetçe okuyun! Onun hakkında ihtilafa düşerseniz hemen kalkın.”²⁵⁹ Bir başka hadiste ise şöyle buyurmuştur: “Sizden öncekiler, peygamberlerine çok soru sormaları ve ihtilafa düşmelerinden dolayı helak oldular. Ben size bir şey emredince onu gücünüz yettiği kadar yapın, size bir şey yasaklayınca da onu terk edin.”²⁶⁰ Bir gün Resulullah (s.a.v) bir ayet hakkında tartışmakta olan iki adamın sesini duydu. Bunun üzerine yüzündeki öfke görülür şekilde bunların yanına gelerek “Sizden öncekiler ancak ve ancak Kitap hakkında ihtilafları sebebiyle helak oldular.” buyurdu.²⁶¹ Yine günün birinde Resulullah (s.a.v) ashâbının kader konusundaki tartışmalarını görmüştü. Bunun üzerine kızgınlıktan yüzünde nar taneleri varmış gibi kızarmış şekilde onların yanına çıkmış ve “Bunu yapmakla mı emredildiniz? Bunun için mi yaratıldınız? Kur’an’ın bir kısmını diğer kısmına vuruyorsunuz. Sizden önceki ümmetler bununla helak olmuştur.”²⁶² Resulullah’ın (s.a.v) ashâbın buna benzer tartışmalarına kızdığını anlatan başka birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu kadarıyla iktifâ etmeyi doğru buluyoruz. Bu ve buna benzer hadislerde tartışmanın kınanmasının sebebi özetle, herhangi bir faydaya mebni olmayan tartışmalar olmasıdır. Dine dair hükümlerin istinbat edilmesi, fayda elde etme yahut hakkın ortaya çıkarılması için yapılan münazaralar ile bu hususlardaki ihtilaflar bu hadislerin kapsamında değildir.²⁶³ Münazaranın terim anlamı, gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen ilmî disiplin olarak ifade edilmiştir.²⁶⁴ Ayrıca bir konu hakkında farklı iddialara sahip kişilerin tartışmalarına da münazara denilmektedir. Fakat bu tartışmalar yalnızca muhatabı yenmek, yermek yahut da onu haksız çıkarmak için yapılmamalıdır. Bu tartışmaların temel amacı, hakikatin ortaya çıkarılması olmalıdır.²⁶⁵ İmam Şafî’nin “Biriyle münazara ettiğim zaman, Allah’ın hakikati benim dilimde yahut onun dilinde ortaya çıkarmasına aldırış etmemişimdir.”²⁶⁶ şeklindeki sözü, münazaranın

²⁵⁹ Buhârî, Fezâilu’l-Kur’ân 37; Müslim, İlim 3.

²⁶⁰ Buhârî, İ’tisâm 2; Müslim, Fezâil 130.

²⁶¹ Müslim, İlim 2; Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, XI, 406.

²⁶² İbn Mâce, Sünnet 10; Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, XI, 250.

²⁶³ En-Nevevî, el-Minhâc, XVI, 219.

²⁶⁴ Yusuf Şevki Yavuz ve diğerleri, “Münâzara”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, XXXI, 576.

²⁶⁵ El-Âcurrî, Âlimlerin Ahlâkı, s. 78-83.

²⁶⁶ Ebû Nuaym, Hilyetu’l-Evliyâ, IX, 118.

amacını ifade etmesi bakımından önemlidir. Zira İmam Şafî bu sözüyle münazaradan maksadın hakikatin ortaya çıkması olduğunu ifade etmektedir. Münazara ile yakın bir anlam dünyasına sahip olan cedel kavramının münazaradan ayrıldığı nokta, doğru veya yanlış belli bir fikrin üstün gelmesi yahut geçersiz kılınmasını sağlama amacıyla yapılmasıdır. Bununla birlikte münazara ve cedeli eş anlamlı kabul eden âlimler de bulunmaktadır.²⁶⁷ Ma'rûf el-Kerhî (ö. H. 200),²⁶⁸ “Allah bir kuluna hayır dilediğinde ona amel kapısını açar ve cedel kapısını kapatır. Allah bir kuluna şer dilediğinde de ona amel kapısını kapatır ve cedel kapısını açar”²⁶⁹ şeklindeki sözüyle, yalnızca muhatabı yenmek maksadıyla yapılan tartışmaların tehlikesine dikkat çekmiş olmalıdır. Zira bu şekildeki tartışmalar kişiye fayda ve hayır getirmekten öte kin, düşmanlık ve nefret getirecektir.²⁷⁰ İlim talebeleri yapacakları münazaralarda, Hz. Peygamber’in (s.a.v) “İlmi, âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve insanların teveccühünü kazanmak için öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa o kimse ateştedir.”²⁷¹ şeklindeki hadisini dikkate almalı ve yalnızca hakikate tâbi olma maksadıyla tartışmaya girişmelidirler.

İlim talebelerinin dikkat etmesi gereken bir diğer nokta ise herhangi bir faydaya mebni olmayan soruları sormamaktır. Nitekim kişiye, onu hataya düşürecek ve onu küçük düşürecek şeyleri sormak bir hadiste yasaklanmıştır.²⁷² Bu hadiste Resulullah’ın (s.a.v) “Ğalûtât’ı yasakladığı” aktarılmıştır. El-Hattâbî bu kelimenin manasının âlimlere, onları hataya sevk etmek ve görüşlerinde hata etmeleri maksadıyla, kendisinde çok hata yapılan zor meselelerle itiraz edilmesi olduğunu söylemiştir.²⁷³ Resulullah (s.a.v) başka bir hadiste ise çok soru sormayı, Allah’ın hoşlanmadığı amellerden saymaktadır.²⁷⁴ Burada yasaklanan ‘çok soru sormak’tan maksat gereksiz sorulardır. Zira Resulullah (s.a.v) “Cehaletin ilacı sormaktır.”²⁷⁵ buyurarak öğrenme maksatlı sorular sormayı teşvik etmiştir. İşte bu deliller

²⁶⁷ Yusuf Şevki Yavuz ve diğerleri, “Münâzara”, s. 577.

²⁶⁸ Iraklı bir zâhid ve sûfidir. Detaylı bilgi için bakınız: Reşat Öngören, “Ma’rûf-i Kerhî”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, XXVIII, 67.

²⁶⁹ Ebû Nuaym, Hilyetu’l-Evliyâ, VIII, 361.

²⁷⁰ El-Âcurrî, Âlimlerin Ahlâkı, s. 80.

²⁷¹ İbn Mâce, Sünnet 23. Şuayb el-Arnaût “hasen ligayrihidir inşallah.” demiştir.

²⁷² Ebû Davûd, İlim 8; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XXXIX, 92. Şuayb el-Arnaût bir ravisinin meçhul olması sebebiyle zayıf olduğunu söylemiştir.

²⁷³ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattâbî, Me’âlimu’s-Sünen, 1. Baskı, el-Matba’atu’l-İlmiyye, Halep, H. 1351 (M. 1932), IV, 186.

²⁷⁴ Buhârî, İstikrâz 19; Müslim, Akdiye 10.

²⁷⁵ Ebû Dâvûd, Tahâret 122; Hâkim, el-Müstedrek, I, 270.

sebebiyle ilim talebesi, gereksiz yere soru sormaktan kaçınmalıdır. Onun sorduğu sorular bir faydaya mebni olarak sorulmuş olmalıdır.

2.2.16. İlim Talebi İçin Yolculuğa Çıkabilmelidir

İlim elde etme adına yolculuk yapmak, İslâm'ın ilk nesli olan sahâbeden beri devam etmektedir. Sahâbeden bazı kimseler tek bir hadisi ilk ravisinden duymak için yüzlerce kilometre yol giderdi. Onlarından ardından Tâbiîn nesli ve bugüne kadarki bütün nesiller bu güzel işi devam ettirdi. Bir hadisi, yaşayan ilk ravisinden duymak için yapılan yolculuklara “er-Rihle Fî Talebi'l-Hadîs” denir. El-Hatîb el-Bağdâdî bu isimle bir kitap yazmış ve hadis uğruna yolculuk edenlerin haberlerini bu kitabına toplamıştır. Resulullah (s.a.v) bu sebeple yapılan yolculukları teşvik etmiştir. O (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer...”²⁷⁶ Müslim'in rivayetinde ise bu hadisin yalnızca ilk cümlesi, farklı bir bağlamda geçmektedir.²⁷⁷ Bu hadis, ilim talebelerini, ilim uğruna yolculuk yapmaya teşvik etmektedir. İlim yolculuklarından elde edilecek olan temel faydanın her ilmin, uzmanından elde edilmesi olduğu söylenebilir. Yine bu yolcukların bir diğer faydası ise ilmin yayılmasına vesile olmasıdır. Hadislerde ilim yolculuğu için zikredilen faziletler, ilim yolcuklarının büyük bir öneme sahip olduğuna işaret etmektedir. İlim yolculuğu öyle faziletli bir iştir ki Resulullah (s.a.v) bu sebeple meleklerin; evinden, ilim elde etmek maksadıyla çıkan kimse için kanatlarını yere serdiğini söyler.²⁷⁸ Bu hadis ile hemen üstündeki hadis birbirine çok benzese de lafızları arasında farklılık vardır. İkinci hadiste yukarıdakinden farklı olarak “evinden çıkarsa” denmektedir ki bu, yolculuk yapılmasa dahi ilim için evden çıkılması durumunda meleklerin bu kişi için kanatlarını yere sereceği anlamına gelir. Bununla birlikte bu iki hadisteki lafız farklılığın sebebi, aynı hadisin manayla rivayet sebebiyle farklı şekillerde lafza dökülmesi de olabilir. Konuyla ilgili bir

²⁷⁶ Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Sünnet 17. Şuayb el-Arnaût şahitleriyle birlikte hasen olduğunu söylemektedir.

²⁷⁷ Müslim, Zikir 38.

²⁷⁸ İbn Mâce, Sünnet 17; İbn Hibbân, es-Sahîh, I, 286.

başka hadiste ise ilim yolculuğuna çıkan kimsenin dönünceye kadar Allah yolunda olduğu ifade edilir.²⁷⁹

2.2.17. İlimin Kıymetini Bilmelidir

İlimin fazileti başlığında ilmin değerini ayet ve hadislerden hareketle aktarmaya çalışmıştık. Böyle bir başlığı ayrıca açmamızın sebebi, hadislerde defaatle ilmin kıymetinin vurgulanması ve bu vurgunun dolaylı olarak ilim talebelerinin bu kıymetin farkında olmalarını gerektirmesidir. Hz. Peygamber (s.a.v) “Zikrullah ve zikrullaha yardımcı olanlarla âlim ve ilim öğrenenler hariç olmak üzere dünya ve içindekiler değersizdir.”²⁸⁰ sözüyle ilmin önemini vurgulamıştır. Hadisin muhatabı tüm Müslümanlar olsa da ilimle alakalı bir faziletten bahsettiği için ilim talebeleri hadisin evleviyetle muhatabıdır. Zira hadis bir yönüyle ilim talebelerine seslenmekte ve onlara peşinde oldukları şeyin önemini hatırlatmaktadır. İlimin öneminin ifade edildiği bir başka hadiste ise kıyametin, onlar gerçekleşmeden kopmayacağı olaylar arasında “ilmin kaybolması” söylenmektedir.²⁸¹ İlimin kaybolmasının bunlar arasında sayılmasının sebeplerinden biri, ilim yokluğunun maddi ve manevi birçok soruna sebep olmasıdır. Resulullah’ın (s.a.v) yalnızca iki kişiye gıpta edilebileceğini söyledikten sonra bunlardan birinin “Allah tarafından kendisine ilim verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse” olduğunu söylemesi de ilmin kıymetini ifade eden bir başka hadistir.²⁸² İlim o kadar önemli ve hayırlı bir iştir ki, sahibine gıpta caizdir. Hasan-ı Basrî’nin “Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik (hasene), ahirette de iyilik ver.” ayetindeki hasene kelimesini “ilim ve ibadet” olarak tefsir etmesi de burada anılmalıdır.²⁸³ Öte yandan Saîd b. Cübeyr’in, âlimlerin helak olmasını insanların

²⁷⁹ Tirmizî, ilim 2; İbn Abdilberr, Câmi’u Beyânî’l-İlmi ve Fadlih, I, 241. İbn Abdilberr’in eserinin muhakkiki Ebi’l-Eşbâl ez-Züheyri senedin illetlerini ortaya koyup zayıf demiştir. Ayrıca kimileri hadisi vakfederek rivayet etmiştir ki El-Albânî “Muhtemelen doğru olan budur.” demektedir. Detaylı bilgi için bakınız: El-Albânî, ed-Daîfe, V, 56.

²⁸⁰ Tirmizî, Zühûd 14; İbn Mâce, Zühûd 3. Burada Arapça metinde geçen “mel’un” kelimesi “değersiz” olarak çevrilmiştir. Bu çeviri, Riyâzu’s-Salihîn’in Türkçe tercüme ve şerhinde âlimlerin açıklamalarına dayanılarak yapılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Raşit Küçük, İsmail Lütfi Çakan ve Mehmet Yaşar Kandemir, Riyâzu’s-Sâlihîn, III, 220.

²⁸¹ Buhârî, İstiskâ, 26; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XVI, 502.

²⁸² Buhârî, İlim 15; Müslim, Salâtu’l-Musâfirîn 268.

²⁸³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân, 1. Baskı, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü’r-Risâle, y.y., H. 1420 (M. 2000), IV, 205.

helak olmasının alameti olarak söylemesi de²⁸⁴ ilim-toplum ilişkisi bağlamında ilmin önemini ortaya koyan bir başka ifadedir. Bu ve benzeri hadislerden dolayı olarak çıkarılabilecek sonuçlardan biri de ilim talebelerinin yaptıkları işin önemini fark etmeleri ve buna göre hareket etmelerinin gerekliliğidir. Zira bir işin önemini sürekli olarak vurgulamak, bir yönüyle, o işle uğraşanları bu işin öneminin farkındalığına davet etmek anlamına gelir.

2.2.18. Faydalı İlim Öğrenmelidir

İslâm dininde ilim çokça övülmüştür. İlmin faziletine dair açtığımız başlıkta ilmin üstünlüğüyle ilgili ayet ve hadisleri zikretmeye çalışmıştık. Fakat bununla beraber İslâm'da her ilim mutlak şekliyle övülmemiş, öğrenilen ilmin “faydalı” olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu vurgu Hz. Peygamber'in (s.a.v) dualarında görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) bir duasında dört şeyden Allah'a sığınmıştır ki bunlardan biri de “faydasız ilim”dir.²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel'in rivayetinin sonunda Zeyd b. Erkam (r.a), Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu duayı kendilerine öğrettiğini söylemektedir. Bu husus Hz. Peygamber'in (s.a.v) hem diğer üç şeye hem de “faydalı ilme” verdiği önemi göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) bir başka duasında ise “Allah'ım, senden faydalı bir ilim, helâl bir rızık, tarafından kabul gören bir amel istiyorum!”²⁸⁶ şeklinde dua etmiştir. Hz. Peygamber'in Allah'tan faydalı ilim istediği başka bir duası ise şöyledir: “Allah'ım, bana öğrettiklerinle beni faydalandır. Bana fayda verecek ilmi bana öğret ve beni, kendisiyle beni faydalandıracağın bir ilimle rızıklandır.”²⁸⁷ Resulullah'tan (s.a.v) rivayet edilen bu dualar, ilmin mutlak olarak övülmediğini aksine yalnızca faydalı olması durumunda övgüye değer olduğunu göstermektedir. Herhangi bir fayda sağlamayan ilim ise sahibi için yalnızca pişmanlıktır. Zira bu şekildeki bir ilim en azından vakit kaybına sebep olmuştur.

²⁸⁴ Dârimî, Mukaddime, 26. Muhakkik isnadının sahih olduğunu söylemiştir

²⁸⁵ Müslim, Zikir, 73; Tirmizî, Deavât 68; Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, XXXII, 61. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde Zeyd b. Erkam (r.a) Resulullah'ın (s.a.v) bu duayı kendilerine öğrettiğini belirtmektedir.

²⁸⁶ İbn Mâce, İkâmet 32; İbn Hanbel, XLIV, 140. Şuayb el-Arnaût isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hadisin bir şahidinin bulunduğunu fakat onun da zayıf belirttikten sonra İbn Hacer el-Askalânî'nin şahidi sebebiyle hadisin hasen olduğunu söylediğini nakletmiştir.

²⁸⁷ Hâkim, el-Müstedrek, I, 690.

Faydalı ilmin ne olduğuna ilişkin hadis şerhlerinde ve başka birçok eserde farklı görüşlere yer verilmiştir. İslâm tarihinin ilk devirlerinden bu yana az da olsa bazı insanlar yalnızca şer’î ilimlerin faydalı ilim olarak nitelendirilebileceğini söylemiştir. Bu anlayışa göre şer’î olmayan ilimler ise faydasız ilimdir.²⁸⁸ Bu anlayışın yaygın olmadığını ve çok az kişi tarafından benimsendiğini söylemek gerekir. İslâm ulemasınca yaygın olarak benimsenen anlayışa göre faydalı ilmin, “Allah’ı bilmeye götüren” her türlü ilim olarak ifade edildiğini söylemek mümkündür.²⁸⁹ Çalışmanın ilk bölümlerinde konuyla ilgili bir araştırmada, ulemanın faydasız ilmin ne olduğuna dair görüşlerinin üç noktada toplanabileceğinin belirtildiğini ifade etmiş ve o kategorileri aktarmıştık.²⁹⁰ Söz konusu taksimin ikiye seçeneğe de indirgenebileceğini fakat her türlü ihtimalde o şekildeki bir taksime katıldığımızı ifade etmiştik. Büyü ve sihir gibi ilimleri hariç tutarak söyleyecek olursak, ilmi faydalı ya da faydasız kılan hususun, onu öğrenen kişinin durumuyla alakalı olduğu söylenebilir. Buna göre bir ilim, onu öğrenenin niyetine, mesleğine, yaşına, onu nasıl kullanacağına bağlı olarak faydalı ya da faydasız olabilir. Örneğin Kur’an’ı sırf dünyevi menfaatler elde etmek uğruna ezberleyen kişinin ilmi faydasızdır. Fakat aynı ilim, amel edip öğretmek maksadıyla öğrenen kişi için faydalıdır. Kimya ilmi insanlara faydalı buluşlar sunmak adına öğrenildiğinde faydalıyken insanlara zarar verici icatlar bulmak maksadıyla öğrenildiğinde ise zararlı olmaktadır. Bu örneklendirmeyi bütün ilimler için yapmak mümkündür. Biz bu kanaate ilme yalnızca işlevi açısından baktığımızda ulaşmaktayız. Bunun ötesinde inançlı olmayan bireylerin işlevsel olan ilimleri söz konusu edilecek olursa bu ilimler, toplum yararına ise işlevleri açısından faydalıdır. Fakat aynı ilim İslâmî açıdan bakıldığında sahibini imana sevk etmediği için her ne kadar topluma fayda sağlasa da sahibi için fayda sağlayamamıştır. Bu şekildeki bir ilmi toplum için faydalı fakat sahibi için faydasız olarak nitelemek mümkündür. Dolayısıyla ilimler, işlevi ve onu öğrenenin durumuyla alakalı olarak faydalı da faydasız da olabilmektedir. İlgili hadislerden hareketle söylenecek olursa bu hususta özellikle Müslüman ilim talebelerine düşen görev,

²⁸⁸ Adnan Arslan, “‘Faydasız İlim’ Hadisi Çerçevesinde İlim Tahsiline Yönelik Bir Değerlendirme”, Eskiye Dergisi, Sayı: 38, 2019, s. 38.

²⁸⁹ Faydalı ilme dair söz söyleyen birçok âlim vardır. Şüphesiz bunların her biri, hangi ilmin faydalı olacağına dair kanaat bildirirken ilmin farklı yönlerine değinmişlerdir. Biz burada yalnızca özet bir genelleme yapmaya çalıştık. Adnan Arslan’ın “‘Faydasız İlim’ Hadisi Çerçevesinde İlim Tahsiline Yönelik Bir Değerlendirme” isimli çalışmasında konuya dair fikir bildiren bazı âlimlerin görüşleri verilmiştir. Detaylı bilgi için bu çalışmaya bakılabilir.

²⁹⁰ Ebubekir Sifil, Hikemiyât, s. 39.

öğrenimlerini hâlis niyetle yapmalarıdır. Zira İslâmî ilimler öğrenilirken niyet hâlis olmazsa öğrenilen ilmin işlevi ne olursa olsun, bu ilim sahibinin aleyhine olacaktır. İlmin ihlasla öğrenilmesi gerektiğini anlatan hadisler, ilim talebelerinin, niyetlerini hâlis kılma noktasında çaba içerisinde olmalarını gerektirmektedir.

2.2.19. Öğrencileriyle İyi İlişki Kurmalı ve Onların Durumunu Gözetmelidir

Âlim/öğretmen konumundaki kişilerin yumuşak bir üsluba sahip olması önemlidir. Eğitim bilimlerinde sertliğin, kabalığın ve şiddetin öğrenmeyi olumsuz etkilediği sıklıkla vurgulanmaktadır. Zira sertlik ve kabalık kalplerde olumsuz duyguların yeşermesine sebep olmaktadır. Öğretmenine karşı olumsuz duygular besleyen bir öğrencinin, öğretmeninden alacağı fayda son derece az olacaktır. Çünkü böyle bir öğrenci, öğretmenine bakarken kendisinden ilim alacağı kişi olarak değil, kendisini sevmediği ve kendisinden kurtulmak istediği kişi olarak bakacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v) de tebliği boyunca hep yumuşak davranmış ve bu sebeple de çok kısa sürede çok büyük kitlelerin hidayetine sebep olmuştur. Bu husus bir ayet-i kerime de şöyle vurgulanır: “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.”²⁹¹ Ayrıca bu ayetten kabalık ve katı yürekliliğin insanların uzaklaşmasına sebep olacağı anlaşılmaktadır. Yumuşak davranmanın önemini ortaya koyan nebevî bir olay şöyledir: “Muâviye b. Hakem es-Sülemî (r.a), bir gün namazda hapşıran birine “yerhamukellah” demiş ve bunun üzerine ashaptan tepki almıştır. Hz. Muâviye (r.a) olayın devamını şöyle anlatmaktadır: “... Anam babam ona feda olsun! Ne ondan önce ne de sonra daha güzel öğreten birini gördüm. Vallahi Resulullah (s.a.v) beni ne azarladı ne bana vurdu ne de hakaret etti. Sadece, ‘Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır.’ dedi.”²⁹² Resulullah’ın (s.a.v) bu sahâbîyi azarlamaması ve ona yumuşaklıkla yapması gerekeni göstermesi bu sahâbîyi çok etkilemiş ve “Anam babam ona feda olsun!” dedirtmiştir. Resulullah’ın (s.a.v) öğretirken sahip olduğu yumuşaklığı gösteren daha birçok olay vardır. Ahmed b. Hanbel’in rivayet ettiği bir

²⁹¹ Âl-i İmrân: 3/159.

²⁹² Müslim, Mesâcid 33.

hadiste Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Öğretiniz, kolaylaştırmız, zorlaştırmayınız. Sizden biri kızdığında sussun.”²⁹³ Bu hadislerden de açıkça anlaşıldığı üzere Resulullah (s.a.v) öğretim esnasında yumuşak bir üsluba sahip olmayı hem fiilen göstermiş hem de sözlü olarak tavsiye etmiştir. İşte bu sebeple ilim ehlinin de öğretim esnasında yumuşak davranması gerekmektedir. Esasen yumuşaklık/rıfk, olduğu her şeyi güzelleştirmektedir. Resulullah (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur: “Rıfk (yumuşaklık), olduğu her şeye güzellik katar. Rıfk, kendisinden sökülüp alındığı her şeyi de çirkinleştirir.”²⁹⁴ Öğrenciye yumuşak davranmanın gerekliliğini gösteren bir diğer hadiste Resulullah (s.a.v), ashâbına (r.a), ilim öğrenmek için doğu tarafından kendilerine insanlar geleceğini haber vermiş ve geldiklerinde onlara hayır tavsiye etmelerini/iyi davranmalarını²⁹⁵ ve onları ‘merhaba’ diyerek karşılamalarını emretmiştir.²⁹⁶ Yine bizzat Resulullah (s.a.v) da kendisine “İlim öğrenmeye geldim.” diyen bir sahâbîye (r.a) “Merhaba (hoş geldin) ey ilim talibi!”²⁹⁷ demiştir. Bu hadisler, ilim ehlinin yumuşak huylu olmasının önemini ortaya koymaktadır.

Resulullah’ın (s.a.v) takip ettiği öğretim metoduna bakıldığında onun (s.a.v), kendisine Müslüman olmak ve ondan (s.a.v) ilim öğrenmek için gelenlerin sıkıntılarıyla ilgilendiği görülmektedir. Örneğin onun (s.a.v), öğrencileri sayılabilecek Suffe ehlinin sıkıntılarıyla birebir ilgilendiği görülmektedir.²⁹⁸ Bu konuda anlatılabilecek bir diğer olay ise Mâlik b. Huveyris ve arkadaşlarının başından geçmiştir. Rivayete göre Mâlik b. Huveyris (r.a) İslâm’ı öğrenmek için Basra’dan Medine’ye gelenlerden biridir. O, bir grupta birlikte Medine’ye gelir ve İslâm’ı öğrenmeye başlar. Gelişinin üzerinden 20 gün geçtiğinde Resulullah (s.a.v) onlara bazı sorular sorar ve bu soruların cevabından Mâlik b. Huveyris ve arkadaşlarının, ailelerini özlediklerini fark eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) onlara “Haydi ailelerinizin yanına dönün, onların yanında kalın, (öğrendiklerinizi)

²⁹³ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, IV, 39. Şuayb el-Arnaût senedinin hasen ligayrihi olduğunu ifade etmiştir.

²⁹⁴ Müslim, Birr 78.

²⁹⁵ Hadisin bu kısmının iki şekilde de çevirisi mümkündür. Detaylı bilgi için bakınız: El-Mübârekpûrî, Tuhfetu’l-Ahvezî, VII, 342.

²⁹⁶ Tirmizî, İlim 4; İbn Mâce, Sünnet 22. Şuayb el-Arnaût bu senedin cidden zayıf olduğunu ifade ettikten sonra başka senedlerle de rivayet edildiğini fakat bunların hiçbirinin sahih olmadığını ifade etmiştir. İbn Abdilberr’in Câmi’u Beyâni’l-İlm adlı eserinin muhakkiki Ebi’l-Eşbâl ez-Züheyri ise hadisin senetlerinin birbiriyle kuvvet kazandığını ve bu sebeple de hasen olduğunu söylemektedir. Detaylı bilgi için bakınız: İbn Abdilberr, Câmi’u Beyâni’l-İlmî ve Fadlih, I, 578.

²⁹⁷ Taberânî, el-Kebîr, VIII, 54; İbn Abdilberr, Câmi’u Beyâni’l-İlmî ve Fadlih, I, 155.

²⁹⁸ Mustafa Baktır, “Suffe”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVII, 469, 470.

onlara öğretin ve yapmaları gerekenleri söyleyin.” der.²⁹⁹ Bu olayda Hz. Peygamber’in (s.a.v) kendisinden ilim öğrenmeye gelenlerin sıkıntılarıyla ilgilendiği açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) bu tavrından hareketle, ilim ehlinin, öğrencilerinin sıkıntılarıyla ilgilenmeleri gerektiği söylenebilir. Zira o (s.a.v) her konuda olduğu gibi bu konuda da örnektir. Nitekim İbn Cemâ’a da öğretmen, öğrencisinin maddi ve manevi sıkıntısıyla ilgilenmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁰⁰ Öğretmenin, öğrencisinin maddi ve manevi sıkıntılarıyla ilgilenmesinin önemli oluşunun sebeplerinden biri, ilim öğrenim sürecinin zorlu bir süreç oluşudur. Zira bazen talebe, başına gelen çeşitli sıkıntılar sebebiyle ilimden uzaklaşabilmektedir. Öğretmenin, öğrencilerinin sıkıntılarıyla ilgilenmesi, onların ilimden kopmasına engel olup öğrenime devam etmelerini sağlayabilir.

Rivayetlerden hareketle, öğretmen-öğrenci ilişkisinde dikkat edilmesi gerektiği söylenebilecek bir diğer husus ise ilim ehlinin ders verirken öğrencilerinin durumunu gözetmeleri ve sağlıklı öğretim için gerekli tedbirleri almalarının gerekliliğidir. Abdullah b. Mes’ud (r.a) insanlara her perşembe günü sohbet yapardı. Bir adam ona “Ey Ebû Abdurrahman! Keşke bize her gün sohbet yapsan...” deyince Abdullah b. Mes’ud (r.a) cevaben “onları biktırmaktan korktuğunu” söyleyip Resulullah’ın (s.a.v) da böyle yaptığını söylemiştir. Resulullah (s.a.v) irşad için insanların uygun zamanını gözetir ve onlara usanç gelmesini istemezdi.³⁰¹ Bu durum Resulullah’ın (s.a.v) sahâbîlerin istifadesini artırmak için bazı tedbirler aldığını göstermektedir. Bu hadis, Resulullah’ın (s.a.v) ashâbını sıkmayacak bir periyotta irşad faaliyetlerini yürüttüğünü göstermektedir. Bu konudaki bir başka örnek ise Resulullah’ın (s.a.v) kadınların, ondan yeterli derecede istifade edemediklerini bildirmesi üzerine kadınları irşad için özel bir gün belirlemesidir.³⁰² Bu rivayet de Resulullah’ın (s.a.v) istifadeyi artırma adına gerekli önlemleri aldığını göstermektedir. Burada alınan önlem ise ders/irşad için uygun öğrenme ortamının sağlanmasıdır. Konuyla ilgili bir başka rivayette ise Resulullah’ın (s.a.v) yeni Müslüman olan Abdulkays heyetinin öğrendikleri bilgileri kontrol ettiği anlatılmıştır.³⁰³ Rivayete göre Resulullah (s.a.v) Medine’ye gelen bir heyetteki kişilerin her birinin öğrendiklerini tek tek kontrol etmiştir.

²⁹⁹ Buhârî, Ezân 18; Müslim, Mesâcid 292.

³⁰⁰ İbn Cemâ’a, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı, s. 129; Ayrıca bakınız: M. Şevki Aydın, Eğitim Ahlâkı, s. 104, 105.

³⁰¹ Buhârî, İlim 12; Müslim, Sıfatu’l-Kiyâme 82, 83.

³⁰² Buhârî, İ’tisâm 9; Müslim, Birr 152.

³⁰³ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XXIV, 327. Şuayb el-Arnaût zayıf olduğunu ifade etmiştir.

Bu rivayet Resulullah'ın (s.a.v) öğretim sonrasında öğretilenlerin doğru öğrenilip öğrenilmediğini kontrol ettiğini bildirmektedir. Bu rivayetlerin hepsinin ortak noktası ise Resulullah'ın (s.a.v) ashâbın istifadesini artırmak adına çeşitli önlemler aldığını bildirmesidir. Bu hadislerden hareketle ilim ehlinin, öğrencilere tam istifade sağlayabilmek adına gerekli tüm önlemleri almaları gerektiği söylenebilir. Burada zikrettiğimiz rivayetlerde Resulullah'ın (s.a.v) bir emri bulunmamaktadır. Rivayetleri burada işlememizin sebebi, rivayetlerin temalarının öğretim olmasıdır. Açıktır ki öğretim, ilim ehlinin işidir. Bu sebeple çalışmamıza bu rivayetleri alıp işlemekte bir beis görmedik.

2.2.20. Ailesiyle ve Sorumluluğu Altındaki Kişilerle İlgilenmelidir

İlim-davet başlığında da ifade edildiği üzere ilim talebesinin bir görevi de içinde bulunduğu toplumun ıslahı için çalışmaktır. Fakat bu yapılırken ailenin eğitiminin de ihmal edilmemesi gerekmektedir. Zira kişi önce en yakınlarına fayda sağlamaya çalışmalıdır. Çünkü Resulullah (s.a.v) bir hadisinde herkesin kendi himayesi altındakilerden sorumlu olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁴ Hz. Ali (r.a) de “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”³⁰⁵ ayeti hakkında şöyle demiştir: “Kendinize ve ailenize hayrı öğretin.”³⁰⁶ İlim talebelerinin ailelerinin eğitimini ihmal etmemeleri gerektiğini ifade eden bir diğer olay ise Mâlik b. Huveyris (r.a) ve arkadaşlarının olayıdır. Bu olaya göre Mâlik b. Huveyris (r.a) ve arkadaşları Medine'ye gelip 20 gün kaldıktan sonra Resulullah (s.a.v) onların ailelerini özlediklerini fark etmiş ve bunun üzerine de onlara geride kimleri bıraktıklarını sormuş ve onlar bu soruyu cevapladıktan sonra şöyle buyurmuştur: “Ailelerinizin yanına dönün, onların yanında kalın, (öğrendiklerinizi) onlara öğretin ve yapmaları gerekenleri emredin. Beni namaz kılarken nasıl gördüyseniz, siz de aynı şekilde kılın. Namaz vakti geldiğinde içinizden biri ezan okusun ve en büyüğünüz de size imam olsun!”³⁰⁷ Hadiste görüldüğü üzere Resulullah (s.a.v) kendisinden İslâm'ı öğrenmek üzere gelenlere döndükleri zaman öğrendiklerini ailelerine öğretmelerini emir

³⁰⁴ Buhârî, İtk 17; Müslim, İmâre 20.

³⁰⁵ Tahrim: 66/6.

³⁰⁶ Hâkim, el-Müstedrek, II, 536. Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartına göre olduğunu ifade etmiş ve ez-Zehebî de buna muvafakat etmiştir.

³⁰⁷ Buhârî, Ezân 18; Müslim, Mesâcid 292.

buyurmuştur. Bu hadisle istidlalimize “O zaman İslâm henüz tam yayılmamış ve öğrenilememiştir. Resulullah’ın (s.a.v) emrinin sebebi de budur.” denerek itiraz edilebilir. Fakat bu şekildeki bir itiraz istidlalimize zarar vermemektedir. Zira İslâm’ın öğretilmesinden maksat aile bireylerinin Allah’a onu ve hükümlerini tanıyarak ibadet etmesidir. Aynı durum Müslüman ailede doğup büyüyen ilim talebesinin ailesinde de geçerlidir. Zira Allah’a onu ve hükümlerini tanıyarak ibadet etmek, her zaman herkes için geçerli bir maksattır. Konumuzla ilgili Resulullah’tan (s.a.v) rivayet edilen diğer bir hadis ise şöyledir: “İnsanların en hayırlısı, Kur’an’ı en güzel okuyanı, dinde en fakih olanı, Allah’tan en çok sakınanı, iyiliği en fazla emredip kötülükten en fazla sakındıranı ve akrabasını en fazla gözeteniştir.”³⁰⁸ Hadiste hem fıkıh hem de “akrabayı gözetme” hususunun bir arada zikredilmesi konumuz açısından önemlidir. Hadiste geçen “akrabaları gözetme hususu”, akrabaların eğitimini de kapsamaktadır. Hatta denebilir ki gözetimin en hayırlısı bu şekildedir. Zira akrabaların eğitimiyle ilgilenmek, onların ahiret saadetini elde etmelerine vesile olabilir.

İlim talebesi ailesinin eğitimine özellikle dikkat etmelidir. Çünkü Resulullah (s.a.v) çocukların doğdukları esnada fitrat üzere doğduklarını, daha sonradan anne ve babalarının onları Yahudi, Hristiyan ve Mecusi yaptıklarını söylemiştir.³⁰⁹ Bu hadis ilim talebesinin bu konudaki kusuru sebebiyle ailesinden birinin yanlış sürüklenme ihtimalinde onun da bundan sorumlu tutulacağını ifade etmektedir. Çünkü Resulullah (s.a.v) çocuğun Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi oluşunu, anne ve babayla ilişkilendirmiştir. Bu durum anne ve babanın bu din değiştirme olayında masum kabul edilmediğini göstermektedir. Burada ilim talebelerine özellikle dikkat çekmemizin sebebi ilim talebelerinin, çoğu zaman toplumu ıslah için uğraşırlarken ailelerini ihmal edebilmeleridir. Mezkûr hadis, herkesin ailesini bir şekilde etkilediğini ve bundan sorumlu tutulacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla ilim talebeleri de bu hadisin muhatabı olmaktadır.

Resulullah (s.a.v) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “Üç kişinin ikişer ecri vardır: Bunlardan biri ehl-i kitap olup hem kendi peygamberine, hem de Muhammed’e iman eden kimsedir. Diğer köle edilmiş bir kişidir ki hem Allah’ın hakkını, hem de

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XL, 452. Muhakkik Şuayb el-Arnaût senetteki bir ravinin meçhul olduğunu bir diğerinin ise zayıf olduğunu belirtmiştir.

³⁰⁹ Buhârî, Cenâiz 91; Müslim, Kader 24.

efendilerinin hakkını yerine getirir. Üçüncüsü öyle bir kimsedir ki yanında tasarruf edeceği bir carie bulunur da onu terbiye eder ve terbiyesini güzelce tamamlar ve onu eğitir ve eğitimini güzelce tamamlar, bundan sonra da onu hürriyete kavuşturup onunla evlenir. İşte böylesinin de iki ecir vardır.”³¹⁰ Hadiste konumuz açısından dikkat çeken kısım, kişinin cariyesini terbiye etmesi, eğitmesi ve onunla evlenmesi sebebiyle iki ecir elde etmesidir. Fıkıhî hüküm istinbat etmek maksatlı bir kıyas olarak değil fakat hareket noktası itibariyle bu hadisten kişinin sorumluluğu altındaki kişilerin eğitimiyle ilgilenmesi durumunda ecir alacağı anlaşılabılır. Bu delillerden, eğitim ve öğretimin merkezinde yer alan ilim talebesinin, sorumluluğu altındaki kişilerin eğitimiyle ilgilenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

2.2.21. Yöneticilerle İlişkisine Dikkat Etmelidir

İlim talebelerinin en büyük imtihanlarından biri devlet başkanlarıyla olan imtihanlarıdır. Zira devlet başkanlarıyla kurulan ilişki, kimi zaman ilim ehlinin yanlış olan şeyleri onaylamasına sebep olabilmektedir. Bu konuda Resulullah’tan (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Şüphesiz ümmetimden bazı insanlar dinde fıkıh sahibi olup Kur’an okuyacaklar ve ‘emirlerin yanına gidip onların dünyasından pay alıyoruz ve dinimizle onlardan uzak duruyoruz.’ diyeceklerdir. Bu, dedikleri gibi olmayacaktır. Nasıl ki given ağacından (dikenli bir ağaç) dikenden başka bir şey alınamıyorsa onlara (emirlere) yaklaşmakla da ancak günahlar alınır.”³¹¹ Hadiste de dikkat çekildiği üzere ilim talebesi, dünyalık kazanmak için yöneticilerle ilişki kurduğu zaman ahiret namına elde edeceği şey yalnızca günah olacaktır. Zira yöneticilerden dünyalık elde edebilmek için onların hoşuna gidecek şekilde konuşmak ve davranmak gerekecektir. Yöneticiler gūnahtan masum olmadığı için bu durum ilim ehlini doğru görmedikleri şeyi onaylamaya götürecek ve böylece ‘dinimizle onlardan uzak oluruz’ iddiası anlamsız kalacaktır. Dolayısıyla ilim ehli, yanlışla düşebilme tehlikesi sebebiyle devlet adamlarıyla ilişkilerine dikkat etmeli ve yüce olan ilmi, Allah katında kıymetsiz olan dünyevi herhangi bir menfaate feda

³¹⁰ Buhârî, İlim 31; Müslim, İman 241.

³¹¹ İbn Mace, Sünnet 23. Şuayb el-Arnaût senedinin bir ravisinin meçhul oluşu sebebiyle zayıf olduğunu söylemiştir.

etmemelidirler.³¹² Nitekim Gazzâlî ve Ebû Tâlib el-Mekkî de yöneticilerden uzak durmayı “ahiret âlimlerinin” vasıflarından biri olarak zikretmektedir.³¹³

2.2.22. Ehil Hoca Seçmelidir

Resulullah (s.a.v) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Kur’an’ı şu dört kişiden öğreniniz: Abdullah b. Mes’ûd, Ebû Huzeyfe’nin azatlısı Sâlim, Übeyy b. Kâ’b, Muâz b. Cebel.”³¹⁴ Bu hadis, ilim öğrenenlerin ehil hoca seçmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Zira hadiste Resulullah (s.a.v) Kur’an öğretimi konusunda dört kişinin ismini açıkça vermekte ve Kur’an öğrenmek isteyenleri onlara yönlendirmektedir. Ehil hoca seçmenin önemi ise öğrencinin, ancak hocasının ufku nispetinde gelişebilmesidir. Buna göre öğrenim konusu olan ilimde yeterli derecede uzmanlığı olmayan kişiler yerine o ilmin uzmanından ders almaya çalışmalıdır. Zira o ilmin uzmanından ders almak, öğrenciyi daha fazla geliştirecektir. Dolayısıyla Resulullah’ın (s.a.v) bu hadisinden hareketle ilim talebelerinin, kendilerinden ilim alacakları hocayı iyi seçmelerinin önemli ve bunun gerekli bir şey olduğu söylenebilir.

2.2.23. Hocasına Saygılı Olmalıdır

Âlimler, içinde yaşadıkları toplumlar için rehberdir. Toplumlar onlar sayesinde doğruyu bulur ve böylece saadete erer. Âlimlerin saygı görmediği toplumlar, cehalet karanlığında kaybolmaya mahkûmdurlar. Bu konuda İslâmî ilimler ile diğer ilimlerin âlimi arasında fark yoktur. Zira doğru kullanıldığı takdirde her türlü ilim fayda sağlar. Resulullah’tan (s.a.v) rivayet edilen “Büyüklerimize hürmet, küçüklerimize merhamet etmeyen ve âlimlerimizin hakkını (kadrini) bilmeyen benim ümmetimden değildir.”³¹⁵ şeklindeki hadis, ilim talebelerinin hocalarına karşı saygılı olmalarını gerektirmektedir. O (s.a.v), bu hadisiyle Müslümanları ve evleviyetle ilim talebelerini âlimlerin kıymetini

³¹² El-Âcurrî, Âlimlerin Ahlâkı, s. 75; Mustafa Canlı, “Rivâyetlerde Âlim Portresi”, s. 65.

³¹³ Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün, “Âlim Kime Denir? Kûtu’l-Kulûb ve İhyâu Ulûmi’d-Dîn Üzerinden Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, s. 554, 555.

³¹⁴ Buhârî, Ashâbu’n-Nebî 28; Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe 116.

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, XXXVII, 416. Şuayb el-Arnaût senedinde inkita’ olduğunu söylemektedir.

bilmeye davet etmektedir. Hocaya saygısızlığın en büyük zararı talebenin kendisinedir. Zira talebenin, hocasından faydalanmasını engeller.

Sahâbe (r.a) de içlerinden ilim sahibi olanlara kıymet verir ve onlara karşı saygılı davranırdı. Nitekim Abdullah b. Abbâs, Zeyd b. Sâbit'in atının üzengisini tutmuş ve Zeyd'in (r.a) "Bırak ey Resulullah'ın amcası oğlu!" sözünün üzerine de "Âlimlere ve büyüklere böyle yapılır." demiştir.³¹⁶ Sahâbeden (r.a) sonraki nesiller de hocalarına azami ölçüde saygı gösterirlerdi. Buhârî (r.a) şöyle diyor: "Muhaddislere karşı Yahyâ b. Maîn'den daha saygılı birini görmedim."³¹⁷ Bu sözdeki muhaddis, kendisinden hadis alınan hoca demektir. El-Hatîb el-Bağdâdî bu rivayetten sonra şöyle demektedir: "Talebe hocasına seslendiği zaman hitabında "ey âlim, ey hâfız" vb. bir lafızla onu ilme nispet ederek hocasını yüceltir." Bu konudaki örneklerin sayısı çok fazladır.³¹⁸ Hz. Ali'den (r.a) "Şunlar âlimin senin üzerindeki haklarındandır: Topluluğu genel olarak, onu ise özel olarak selamlaman, önünde oturman, onun yanında asla ellerinle işaret etmemen, gözlerinle başkasına işaret etmemen, başkasının onun dediğinin hilafına görüş belirttiğini söylememen, onun yanında hiç kimsenin gıybetini yapmaman, sürçmesini istememen, hata ederse mazeretini kabul etmemdir. Ona Allah için saygı göstermen gerekir. Eğer bir ihtiyacı olursa herkesten önce onun hizmetini görmek için çabalamalısın. Onun meclisinde fısıltılı konuşma, elbisesinden tutma, gevşediğinde onu sıkıştırma, uzun sohbetinden usanma. Çünkü o, hurma (ağacı) gibidir. Ondan senin üzerine bir şey düşmesini beklemelisin. Mümin âlimin eciri; (geceleri) namaz kılan, (gündüzleri) oruç tutan, Allah yolunda cihad eden müminin ecrinden muhakkak ki daha büyüktür. Âlim öldüğünde İslâm'da kıyamete kadar hiçbir şeyin kapatamayacağı bir gedik açılır."³¹⁹ dediği rivayet edilmiştir. İmam en-Nevevî de konuyla ilgili olarak şunu söylemiştir: "Seleften bazıları hocasının yanına giderken sadaka verir ve 'Allah'ım hocamın hatalarını benden gizle. Onun ilminin bereketini benden giderme.' diye dua ederdi."³²⁰ Bu duanın sebebi, ilim talebesinin,

³¹⁶ Hâkim, el-Müstedrek, IV, 371; İbn Abdilberr, Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlih, I, 514. İbn Abdilberr'in eserinin muhakkiki sahih olduğunu ifade etmiştir.

³¹⁷ El-Hatîb el-Bağdâdî, el-Câmi', I, 182.

³¹⁸ Bu konuda çeşitli örnekler için bk.z El-Hatîb el-Bağdâdî, el-Câmi', I, 182-183.

³¹⁹ El-Hatîb el-Bağdâdî, el-Câmi', I, 199; İbn Abdilberr, Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlih, I, 580. İbn Abdilberr'in eserinin muhakkiki Hz. Ali (r.a) ile kendisinden sonraki ravi arasında inkita' olması sebebiyle zayıf olduğunu söylemiştir.

³²⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân, 3. Baskı, thk. Muhammed el-Haccâr, Dâru İbn Hazm, Beyrut - Lübnan, H. 1414 (M. 1994), s. 47.

hocasının kusuruna muttali olması halinde ona olan saygısında azalma olmasıdır ki bu durum hocasından yeteri düzeyde istifade etmesine engel olur.

Sahâbe ve tâbiîn nesli, öğrencilerin, hocalarına saygıyla birlikte itaat etmeleri gerektiğini de ifade etmektedir. Câbir b. Abdullâh'ın (r.a), “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu’l-emre de.”³²¹ ayetindeki “ulu’l-emr”i, “fıkıh ve hayır ehli” şeklinde tefsir etmesi bu bağlamda önemlidir.³²² Tâbiînden Mücâhid³²³ (ö. H. 103) de “ulu’l-emr”i, “fakihler ve âlimler” olarak tefsir etmiştir.³²⁴ Bu ayeti bu şekilde tefsir eden daha başkaları da vardır.³²⁵ Buradaki itaat mutlak olmayıp şeriat sınırları içerisinde olmalıdır. Hoca, şeriata muhalif bir şey emrederse öğrencinin buna uyma zorunluluğu yoktur. Zira Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Mâsiyette (isyan) itaat yoktur, itaat yalnızca ma’rûf (iyi) şeylerdedir.”³²⁶

2.2.24. İlmî Âlimlerden Öğrenmelidir

Konuyla ilgili rivayetlerden anlaşılan bir diğer husus ise ilmin âlimlerden öğrenilmesi gerektiğidir. Nitekim İslâm âlimlerince de bir ilmin, o işin uzmanından elde edilmesi esas kabul edilmiştir. Bu yönüyle âlim bilgiye ulaşmanın en meşru yolu olarak görülmüştür. Âlimlere başvurmadan yalnızca kitaplardan ilim elde etmeye çalışmak ise hoş görülmemiş hatta böylelerinin ilmine itibar edilmemiştir.³²⁷ Bu şekilde ilim elde etmenin hoş görülmemesinin temel sebebi, kitaplardan öğrenirken hatalı öğrenme ihtimalinin fazla olmasıdır. Zira her ilmin bazı karışık meseleleri vardır ve bu meselelerin ehlerinden öğrenilmesi gerekir. Bu durum, ilim talebesinin, ilmi kitaplardan değil, o işin uzmanı olan âlimlerden elde etmeye çalışmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda onun, âlimlerle arasına mesafe koymasının kendisi için birçok eksikliğe sebep olacağı söylenebilir. Resulullah (s.a.v) “Kuşkusuz Allah, ilmi kullarının arasından çekip almaz, bilakis âlimlerin

³²¹ Nisa: 4/59.

³²² Hâkim, el-Müstedrek, I, 211.

³²³ Tâbiîn neslinden meşhur bir müfessirdir. Detaylı bilgi için bakınız: Muhammed Fatih Kesler, “MÜCÂHİD b. CEBR, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXI, s. 442, 443.

³²⁴ Et-Taberî, Câmi’u’l-Beyân, VIII, 500.

³²⁵ Et-Taberî, Câmi’u’l-Beyân, VIII, 499.

³²⁶ Buhârî, Ahbâru’l-Âhâd I; Müslim, İmâre 39.

³²⁷ Mehmet Efendioğlu, “Musahhaf”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, XXXI, 229, 230.

vefatıyla onu alır ve sonunda hiç âlim bırakmaz. İnsanlar da cahil kimseleri önder edinirler. Bu cahillere birtakım sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylelikle hem kendileri sapar hem de insanları saptırırlar.”³²⁸ buyurmuştur. Bu hadis ilmin âlimlerden alınması gerektiğini zımnen ifade etmektedir. Zira hadise göre sorular âlimlere sorulur ve cevaplar onlardan alınır. Hz. Peygamber’den (s.a.v) ilmin kaldırılmasıyla ilgili birçok rivayet gelmiştir. Bu rivayetlerden birinde Ziyâd b. Lebîd isimli sahâbî “Allah’ın kitabı aramızdayken ve biz onu eşlerimize ve çocuklarımıza öğretmişken ilim nasıl kaldırılacak?” şeklindeki bir soruyla Hz. Peygamber’e (s.a.v) itiraz etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) de bu soruya Yahudi ve Hristiyanların elinde de kitaplarının mevcut olduğunu fakat buna rağmen sapıttıklarını söyleyerek cevap vermiştir. Rivayetin devamında bu hadisin Şeddâd b. Evs’e (r.a) sorulduğuna ve Şeddâd’ın (r.a) ilmin kaldırılmasını “onu taşıyanların vefat etmesiyle” açıkladığı aktarılmıştır.³²⁹ Şeddâd’ın (r.a) bu açıklaması; ilmin, ehlinen öğrenilmesinin önemini ortaya koymaktadır. İşte bu deliller sebebiyle ilim talebesi, âlimlerle ilişkisini güçlü tutmalı ve daima onlarla birlikte olmaya gayret etmelidir.

2.3. İLİM TALİBİNİN DAVETÇİLİĞİ

Birinci bölümde ilimle davet arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmıştık. Orada açıkça görüldüğü üzere İslâm’da ilim ehline davetçilik görevi yüklenmiştir. Bu bağlamda onlardan topluma önderlik etmeleri, topluma rehberlik etmeleri ve toplumu kötülükten sakındırmaları ve iyiliğe yönlendirmeleri istenmiştir. Bu vazifelerin tamamı davetçilikle yakın ilişkidir. Biz de bu bölümde ilim talebelerinin bu vazifelerine yönelik hadislerde zikredilen özellikleri tespit etmeye çalıştık.

2.3.1. İlim Ehli Birbirine İyiliği Tavsiye Etmelidir

Konuyla ilgili rivayetlerden anlaşılan bir diğer husus ise ilim ehlinin birbirine iyiliği tavsiye etmeleri ve birbirine iyi davranmalarının gerekliliğidir. Resulullah (s.a.v) bu konuda

³²⁸ Buhârî, İlim 34; Müslim, İlim 13.

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, El-Müsned, XXXIX, 417. Şuayb el-Arnaût isnadının kavî olduğunu söylemiştir.

şöyle buyurmaktadır: “Size doğu tarafından ilim öğrenmek için insanlar gelecektir. Size geldiklerinde onlara iyi davranın.”³³⁰ Hadiste “iyi davranın” şeklinde çevirdiğimiz kısmın bir diğer muhtemel anlamı ise “onlara iyiliğin tavsiye edilmesi”dir.³³¹ Bu hadise göre ilim ehlinin, birbirine iyiliği tavsiye etmeleri gerekmektedir. Bu tavsiyenin önemi, ilim öğreniminin zorlu bir süreç olduğu düşünülünce açıkça anlaşılmaktadır. Zira ilim öğrenimi esnasında ilim talebeleri bazen bilmeyerek de olsa çeşitli yanlışlara düşebilmektedir. Bu yönüyle bu tavsiye bir otokontrol mekanizması oluşturmakta ve böylece ilim ehlinin belli bir kıvamda kalmasına katkı sağlamaktadır.

2.3.2. Topluma Öncü ve Örnek Olmalıdır

Dünyadaki bütün toplumlarda ilim ehli kıymetli kabul edilmiş ve onlara öncülük vazifesi yüklenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) de birçok hadisinde ilim talebelerinin bu vazifesine vurgu yapmıştır. O (s.a.v) bir hadisinde ilim ehlinin ölmesi neticesinde topluma cahillerin önderlik edeceğini ve bunların kendilerine sorulan sorulara bilgisizce verdikleri cevaplarla hem sapıtacaklarını hem de saptıracaklarını ifade etmiştir.³³² Bu hadiste ilim sahipleri toplumun önderi olarak kabul edilmiş ve onların yokluğunda toplumun sapıtacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla hadis ilim ehlinin, topluma öncülük yapmasını gerektirmektedir. Kur’an-ı Kerim’in, Yahudilerin yaptıkları yanlış şeylerden, onları sakındırmamaları sebebiyle Yahudi âlimleri kınaması da³³³ bu bağlamda özellikle önemlidir. Zira bu ayet, toplumu kötülükten alıkoyma ve dolayısıyla iyiliğe yönlendirme görevini âlimlere yüklemektedir. Müfessirler bu ayetin, âlimleri uyaran ayetler içerisinde en sert ayet olduğunu ifade etmişlerdir.³³⁴ Kur’an’da âlimlere yönelik uyarı ayetleri içerisinde en sertinin bu ayet olması, âlimlerin iyiliği emretme ve kötülüğü sakındırma görevlerinin önemini ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu ayette ilim ehline yüklenen bu

³³⁰ Tirmizî, İlim 4; İbn Mâce, Sünnet 22. Şuayb el-Arnaût bu senedin cidden zayıf olduğunu ifade ettikten sonra başka senedlerle de rivayet edildiğini fakat bunların hiçbirinin sahih olmadığını ifade etmiştir. İbn Abdilberr’in Câmi’u Beyâni’l-İlm adlı eserinin muhakkiki Ebi’l-Eşbâl ez-Zühayrî ise hadisin senetlerinin birbiriyle kuvvet kazandığını ve bu sebeple de hasen olduğunu söylemektedir. Detaylı bilgi için bakınız: İbn Abdilberr, Câmi’u Beyâni’l-İlmî ve Fadlih, I, 578.

³³¹ El-Mübârekpûrî, Tuhfetu’l-Ahvezî, VII, 342.

³³² Buhârî, İlim 34; Müslim, İlim 13.

³³³ Mâide: 5/63.

³³⁴ Hayreddin Karaman ve diğerleri, Kur’an Yolu, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, II, 302.

sorumluk, onların, topluma iyiliği emretme ve onu kötülükten sakındırma konusunda öncülük etmesini gerektirmektedir. Bununla beraber Kur'an-ı Kerîm tebliğ yapanlardan söz ve fiillerinin uyumlu olmasını istemiş ve sözleriyle fiilleri arasında uyumsuzluk bulunanları kınamıştır: “Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”³³⁵ Söz-fiil uyumsuzluğunu kınayan bir başka ayet de şöyledir: “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”³³⁶ Hz. Peygamber (s.a.v) de söz-fiil bütünlüğüne birçok hadisinde vurgu yapmıştır. Bu hadislerinden birinde “Kıyamet günü bir adam getirilip cehenneme atılır ve bağırsakları dışarı fırlar. O kişi, eşeğin değirmen taşı ile döndüğü gibi bağırsaklarıyla birlikte dönmeye başlar. Derken etrafına cehennemlikler toplanır ve 'Ey falan, ne bu hâl? Sen iyiliği emredip, kötülükten alıkoymaz mıydın?' derler. O da, 'Evet, ben iyiliği emrederdim, ama onu kendim yapmazdım. Kötülükten alıkoyardım, ama onu kendim yapardım.' diye karşılık verir.”³³⁷ buyurmuştur. İnsanlara tebliğ ve davet yapanların söz-fiil bütünlüğüne sahip olmasının bir katkısı da yalnızca fiilî tebliğin sözle yapılan tebliğe göre daha etkili olmasıdır.

2.3.3. İlmini Yaymalıdır

İlim, yayıldıkça ve öğretildikçe artar. İlmin giderek daha da artması için onun öğretilmesi şarttır. Zira her ilim sahibi, öğrendiklerine bir şeyler ekler ve onu yazı ve öğretim suretiyle kalıcı hale getirir. Fakat yazı veya öğretim suretiyle kalıcı hale getirilmezse âlimin ölümüyle, onun sahip olduğu ilim de ölmüş olur. Öğrenilen ilmin yazılmasının önemini ilgili başlıkta işlemiştik. Burada ise ilgili hadislerden hareketle öğretimin önemine değineceğiz. Daha önce de ifade edildiği gibi ilim, toplumsal dengenin temel gerekliliklerinden biridir. İlmin yok olduğu, cehaletin yaygınlaştığı bir toplum kaos ve krizlerden kurtulamaz. İlimsizliğin ve cehaletin yayıldığı bir dünya da aynı şekilde kaos ve krizlerden kurtulamaz. Resulullah (s.a.v) ilmin kaybolup cehaletin yayılmasını kıyamet

³³⁵ Bakara: 2/44.

³³⁶ Saff: 61/2, 3.

³³⁷ Müslim, Zühd, 51

alametleri arasında saymıştır.³³⁸ Kıyamet yerde ve gökte dengenin bozulması sonucu, evrenin yok olmasıyla başlayan bir süreçtir.³³⁹ İlimin ortadan kalkmasının ve cehaletin yayılmasının kıyamet alametleri arasında sayılması, dünyadaki dengenin devamı açısından ilmin sahip olduğu önemi ifade etmektedir. Resulullah'ın (s.a.v) Mescid-i Nebevî'de fakir sahâbîler ve ilim öğrenenler için bir bölümü tahsis etmesi, onun ilmin yaygınlaşmasına verdiği önemi ifade eden bir başka olaydır.³⁴⁰ O (s.a.v), bizzat kendisi ilmi yaymak için çabaladığı gibi, ilim sahiplerini de ilimlerini yaymaya teşvik etmiştir. O (s.a.v), “Benden bir ayet bile olsa ulaştırınız.”³⁴¹ demek suretiyle ilmin yayılmasını ve öğretilmesini emretmiş, kendisinden bir söz işitip onu işittiği gibi başkasına ulaştıran kişiye “Allah onun yüzünü ak etsin” diye dua etmiştir.³⁴² Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v), “Sadakanın en faziletlisi, Müslüman'ın bir bilgi öğrenmesi, sonra da o bilgiyi Müslüman kardeşine öğretmesidir.”³⁴³ buyurarak bilginin öğretilmesini sadaka olarak nitelemiştir. Bir başka hadisinde ise “Bir ilim öğreten kimseye, -onların sevabında bir eksilme olmaksızın- öğrettiği ilimle amel edenlerin kazandıkları sevap kadar sevap verilir.”³⁴⁴ buyurarak öğretilen bilgiyle amel edildiği sürece onu öğretilene de sevabın gideceğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) bir başka hadiste ise öğretilmeyen ilmi, kendisinden harcanmayan hazineye benzetmiştir.³⁴⁵ Resulullah'tan (s.a.v) rivayet edilen bu hadisler, onun ilmin yayılmasına verdiği önemi göstermektedir. O (s.a.v), ilim sahiplerini ilimlerini yaymaya teşvik etmekle kalmamış, ilmini gizleyen kişileri ahirette bekleyen kötü sonuçları haber vererek onları bu durumdan sakındırmıştır. Bu konuda şöyle buyurmuştur: “Her kim, kendisine sorulan bir meseleyi bile bile gizler de cevabını vermezse, kıyamet günü ona ateşten bir gem vurulacaktır.”³⁴⁶

İlim ehline, sahip oldukları ilmi gizlememe uyarısı Kur'an-ı Kerim'de de yapılmış ve bunu yapmaları durumunda karşılaşacakları kötü durumlar haber verilmiştir. Kur'an bu şekilde ilimlerini gizleyenleri “Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen

³³⁸ Buhârî, İlim 21; Müslim, İlim 8.

³³⁹ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, XXV, 519.

³⁴⁰ Muhammed Hamidullah, İslâm Müesseselerine Giriş, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 64.

³⁴¹ Buhârî, Enbiyâ 49; Tirmizî, İlim 13.

³⁴² Tirmizî, İlim 7; İbn Hibbân, es-Sahîh, I, 268, 272.

³⁴³ İbn Mâce, Sünnet 20. Şuayb el-Arnaût senedinin zayıf olduğunu ifade etmiştir.

³⁴⁴ İbn Mâce, Sünnet 20. Şuayb el-Arnaût isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir.

³⁴⁵ İbn Abdilberr, Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi, I, 489.

³⁴⁶ Tirmizî, İlim 3; İbn Mâce, Sünnet 24.

kimseden daha zalim kimdir?” diyerek zalim olarak nitelemiş³⁴⁷ ve bunlara Allah’ın ve diğer lanet edicilerin lanet ettiğini haber vermiştir.³⁴⁸ Belli bir bedel karşılığında bildiklerini gizleyen kimselere ise karşılaştıkları sonuç hakkında şöyle demiştir: “Allah’ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya), işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar.”³⁴⁹ Tüm bu ayet ve hadislerden net olarak ortaya çıktığı üzere ilim talebelerine düşen, sahip oldukları ilimleri yaymaktır. Onlar, doğru bildikleri şeyleri herhangi bir menfaat uğruna asla gizlememelidir. Aksi takdirde ahirette bu amelleri cehenneme gitmelerine sebep olacaktır.

2.3.4. Eğitim Metotlarını İyi Bilip Bunları Etkin Biçimde Kullanmalıdır

İlim talebelerinin ilimlerini yaymalarının gerekliliği yukarıda³⁵⁰ anlatılmıştı. Fakat ilim öğretimi esnasında takip edilmesi gereken yöntemler vardır. Bu yöntemlerden bazıları; içeriğin kolaylaştırılması, öğrenciye ilgili konunun ya da dersin sevdirmesi, üslubun sadeleştirilmesi, birbirleriyle alakalı meselelerin birbiri ardına anlatılması gibi hususlardır. Biz burada ilgili hadislerden hareketle içeriğin kolaylaştırılması ve öğrenciye içeriğin sevdirmesi hususlarına dikkat çekeceğiz. İlim öğretimi esnasında içeriğin kolaylaştırılması prensibine riayet önemlidir. Zira içeriğin zor olması, öğrenen kişinin şevkini kırar. Bu da onun öğrenimden elde edeceği istifadeyi azaltır. Bu sebeple içeriğin kolaylaştırılması gerekir. Riayet edilmesi gereken bir diğer nokta ise öğrenciye içeriğin sevdirmesidir. Öğrencinin içeriği sevmesi, onun konuya olan ilgisini artıracaktır. Bu da o konuyu daha çabuk ve daha iyi kavramasını temin edecektir. Hz. Peygamber (s.a.v) “Öğretiniz, kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Sizden biri kızdığında sussun.”³⁵¹ buyurarak öğretim esnasında içeriğin kolaylaştırılmasına vurgu yapmıştır. Bu hadise yakın olan diğer bir hadisinde ise “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin.”³⁵² diyerek müjdelemeye, dolayısıyla sevdirmeye vurgu yapmıştır. O (s.a.v) bizzat, ashâbı bu iki ilkeye

³⁴⁷ Bakara: 2/140.

³⁴⁸ Bakara: 2/159.

³⁴⁹ Bakara: 2/174.

³⁵⁰ “İlmini Yaymalıdır” Başlığı.

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, IV, 39. Şuayb el-Arnaût senedinin hasen ligayrihi olduğunu ifade etmiştir.

³⁵² Buhârî, Edeb 80; Müslim, Cihâd 6.

riayet ederek eğitmiştir. Muâviye b. Hakem es-Sülemî (r.a), bir gün namazda hapşırarak birine “yerhamukellah” demiş ve bunun üzerine ashtan tepki almıştı. Hz. Muâviye (r.a) olayın devamını şöyle anlatmaktadır: “... Anam babam ona feda olsun! Ne ondan önce ne de sonra daha güzel öğreten birini gördüm. Vallahi Resulullah (s.a.v) beni ne azarladı, ne bana vurdu ne de hakaret etti. Sadece, ‘Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır.’ dedi.”³⁵³ Resulullah'ın (s.a.v) bu sahâbîyi azarlamaması ve ona yumuşaklıkla yapması gerekeni göstermesi bu sahâbîyi çok etkilemiş ve “Anam babam ona feda olsun!” dedirtmiştir. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.v) sevdirmeye metodunu takip ettiğini görüyoruz. Zira yanlış fiile karşı, şefkatle nasihat ettiğinde muhatabı bu üsluptan son derece etkileniyor ve Resulullah'a (s.a.v) karşı sevgisi kat kat artıyor. Onun içeriği kolaylaştırmak için birçok metot kullandığı ilgili rivayetlerde görülmektedir.³⁵⁴ Namazın günahları yok etmesini anlatırken günde beş vakit namaz kılmayı, bir kişinin günde beş defa bir nehirde yıkanmasına benzeterek anlatması, içeriği kolaylaştırarak anlatmasına bir örnektir.³⁵⁵ Bu deliller, öğretici konumunda olan ilim ehlinin de içeriği kolaylaştırma ve sevdirmeye yoluyla öğretim yapmalarını gerekli kılmaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v), insanları irşad ederken takip ettiği metot ve yöntemleri Hadislerle İslâm'ın “Hz. Peygamber: En Güzel Mürebbi” bölümünden³⁵⁶ maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

- 1- Şefkatle öğretirdi.
- 2- İnsanları ilme iltifatla teşvik ederdi.
- 3- Kendisinden nasihat isteyen herkese, onun bireysel durumunu gözeterek tavsiyelerde bulunurdu.
- 4- İlim öğrenen insanlarla yakından ilgilenilmesini ve ihtiyaçlarının giderilmesini isterdi.
- 5- Muhatabını mahcup etmez ve onu zor duruma sokmazdı.

³⁵³ Müslim, Mesâcid 33.

³⁵⁴ Merhûm Abdulfettâh Ebû Gudde, Hz. Peygamber'in (s.a.v) öğretimde takip ettiği metotlar hakkında bir kitap yazmıştır. Bu kitap Türkçeye “Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları” ismiyle çevrilmiştir. Abdulfettâh Ebû Gudde, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları, çev. Enbiya Yıldırım, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2014.

³⁵⁵ Buhârî, Mevâkîtu's-Salât 6; Müslim, Mesâcid 283.

³⁵⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, Hadislerle İslâm, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, VI, 575-589.

6- Bir yanlış davranış gördüğünde bunu, davranışın sahibinin yüzüne vurmaz, genel bir hitapla uyarı ve tavsiyelerde bulunurdu.

7- Kolaylık göstermeye çalışır, zorlaştırıcı olmazdı.

8- Muhatablarına yumuşak davranır, onlara tebessüm eder ve onlarla diyalog kurarken güzel bir üslup ile konuşurdu.

9- Eğittiği kişileri rencide ederek kaybetme yolunu seçmezdi. Her zaman muhatabını kazanmaya çalışırdı.

10- Muhatabının konuya ilgisini celp etmek ve onu meraklandırmak maksadıyla zaman zaman farklı şekillerde sorular sorardı.

11- Sorunlara farklı çözüm yolları sunardı.

12- Bazen anlatacağı konuyu herkesin anlayabileceği şekilde örneklendirerek anlatırdı.

13- Muhatabların ilgisini celp etmek için onların dikkatini çekecek kıssalar anlatırdı. Dolayısıyla bazen maksadını kıssalar yoluyla ifade ederdi.

14- Ashâbının eğitimi için onların uygun olduğu zamanları seçerdi. Böylece onları bıktırmaktan geri dururdu.

15- Muhatablarının her birine ayrı ayrı değer verirdi. Öyle ki onların her biri, Resulullah'ın (s.a.v) kendisine daha çok değer verdiğini düşünürdü.

16- Şefkatli ifadeleriyle çocukların duygu dünyasına hitap ederdi.

17- Konuşmalarında beden dilini kullanırdı.

18- Muhatabın durumuna göre sesinin yüksekliğini ve tonunu ayarlardı.

19- Zaman zaman anlatacağı konunun iyi anlaşılması maksadıyla çeşitli benzetmeler yapar, şekiller çizerdi.

20- Bazen anlattıklarının daha iyi anlaşılması için uygulayarak anlatırdı.

21- Gerektiği takdirde tavsiyelerine uymayan kişileri uyarırdı.

22- Muhatablarıyla diyalog kurarken üslubuna dikkat ederdi.

23- Muhatablarının dikkatini çekmek maksadıyla zaman zaman onlara isimleriyle seslenir, böylece dikkatlerini çeker ve sonra da anlatacağını anlatırdı.

24- Kadınların eğitimi için onların talebi üzerine onlara mahsus bir gün belirlemişti.

2.3.5. Kendisinden İlim Öğrenmeye Gelenlere Kıymet Vermelidir

Konuyla ilgili hadislerden çıkan bir diğer sonuç ise öğretmenlerin öğrencilere kıymet vermesinin gerekliliğidir. Resulullah (s.a.v) ashâbına kendilerine, ilim öğrenmek için doğu tarafından insanlar geleceğini haber vermiş ve geldiklerinde onlara iyi davranmalarını ve onları ‘merhaba’ (hoş geldiniz) diyerek karşılamalarını emretmiştir.³⁵⁷ Hadiste “iyi davranma” olarak çevrilen kısmın bir diğer muhtemelen anlamı ise “hayır tavsiye etmektir.”³⁵⁸ Dolayısıyla bu hadise göre ilim ehli, öğrencilerine kıymet vermeli ve iyi davranmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v) bu konuda da en güzel örneği ortaya koymuş ve kendisine gelip “İlim öğrenmeye geldim.” diyen bir sahâbîye “Merhaba (hoş geldin) ey ilim talibi!” diyerek ilim talebelerine karşı takınılması gereken yumuşak tavrı göstermiştir.³⁵⁹ Öğrenciye kıymet vermenin faydası ise öğrenciyi ilim yolunda devam etmeye teşvik etmesidir.

2.3.6. İnsanlara Yalnızca Güzel Şeyleri Öğretmelidir

Resulullah (s.a.v) bir hadisinde “İlim meclisinde oturup hikmetli şeyler öğrenen, sonra arkadaşına öğrendiklerinin kötülerini aktaranın hâli şu (yolcuya) benzer: (Yolcu) bir çobana gelip der ki: ‘Ey çoban, bu sürüden bana bir koyun kes!’ Çoban da ‘Git, en iyisinin kulağından tut ve getir.’ der. Adam koyunların içine girer ve sürünün köpeğini kulağından tutup getirir.”³⁶⁰ buyurarak öğretmenleri faydasız ve kötü şeyler öğretmekten sakındırmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) bu hadisiyle, ilim ehlinde insanlara yalnızca hikmetli/faydalı/güzel şeyler öğretmelerini istemektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de de bu husus emredilmiş ve şöyle buyurulmuştur: “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle

³⁵⁷ Tirmizî, İlim 4; İbn Mâce, Sünnet 22. Şuayb el-Arnaût bu senedin cidden zayıf olduğunu ifade ettikten sonra başka senedlerle de rivayet edildiğini fakat bunların hiçbirinin sahih olmadığını ifade etmiştir. İbn Abdilberr’in Câmi’u Beyâni’l-İlm adlı eserinin muhakkiki Ebi’l-Eşbâl ez-Züheyrî ise hadisin senetlerinin birbiriyle kuvvet kazandığını ve bu sebeple de hasen olduğunu söylemektedir. Detaylı bilgi için bakınız: İbn Abdilberr, Câmi’u Beyâni’l-İlmî ve Fadlih, I, 578.

³⁵⁸ El-Mübârekpûrî, Tuhfetu’l-Ahvezî, VII, 342.

³⁵⁹ Taberânî, el-Kebîr, VIII, 54; İbn Abdilberr, Câmi’u Beyâni’l-İlmî ve Fadlih, I, 155.

³⁶⁰ İbn Mâce, Zühâd 15; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XIV, 284. Şuayb el-Arnaût isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir.

davet et.”³⁶¹ Öte yandan hadiste yer alan “kötülük” kelimesinin iki şekilde anlaşılması mümkündür. Birincisi, bazen hoca da hata ve yanlış yapabilmektedir. Öğrenci bunları anlatmaktan ve aktarmaktan geri durmalıdır. Verilebilecek ikinci bir anlam ise ilim talebesinin, insanların işine yaramayacak yahut da onları kötülük yapmaya sevk edebilecek şeyleri anlatmaktan geri durması gerektiğidir. Her iki şekilde de anlam vermek mümkündür. Nitekim hem El-Âcurrî hem de İbn Cemâ’a kişilere, yalnızca işlerine yarayabilecek bilgiler verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁶²

³⁶¹ Nahl: 16/125.

³⁶² El-Âcurrî, Âlimlerin Ahlâkı, s. 76; İbn Cemâ’a, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı, s. 117.

SONUÇ

İslâm dininin ilme verdiği önem, kendisinden neşet eden medeniyetin temel taşlarından birinin ilim olmasını sağlamıştır. İslâm her konuda olduğu gibi ilim konusunda da inanlarına çeşitli yükümlülükler yüklemiştir. Bu yükümlülüklerin bir kısmı Kur'an-ı Kerim'de bir kısmı da hadislerde yer almaktadır. Biz bu çalışmamızla bu yükümlülükleri hadislerden hareketle tespit etmeye çalıştık. Çalışmanın ilk bölümünde ilmin ve âlimin tarifi ile ilim-iman, ilim-ahlâk ve ilim-davet ilişkisini inceledik. Ardından da İslâm'ın ilim talebelerinden sahip olmalarını istediği ahlâkî özellikleri hadisler çerçevesinde işledik.

Çalışmanın ilk bölümünde ilmin farklı ilim dalları tarafından farklı yönleriyle tanımlandığı sonucuna ulaştık. Bu bölümde er-Râgıb el-İsfahânî'nin ilmi, nazarî ilim ve amelî ilim olarak ikiye ayırması, konumuzun hedefi açısından önemli bir bulguydu. Er-Râgıb el-İsfahânî nazarî ilmi, bilinmekle tamam olan; amelî ilmi ise ancak amel olunmakla tamam olan ilim şeklinde tanımlamaktadır. Onun bu yaklaşımı, İslâm'ın elde edilen ilimle amel edilmesine verdiği önemi ifade etmesi yönünden önemlidir. Buna göre İslâmî ilimler, amelî ilim türü kapsamında değerlendirilmelidir. Zira bu ilimler, kendisiyle amel edilmesi istenen ilimlerdir.

İlim kavramının tarifinin ardından âlim kavramının tarifi yapılmaya çalışıldı. İslâm'ın âlim kavramına yüklediği anlam dünyasına bakıldığında İslâm'ın bilgiye sahip olup da bunun gerekleriyle amel etmeyen kişinin ilmini meşru kabul etmediği sonucuna ulaşıldı. Fâtır suresinin 28. ayetinde “Allah'tan ancak âlimler haşyet duyar.” buyurulması, İslâm'ın âlimlerden ilim sebebiyle haşyet sahibi olmalarını göstermesi bakımından önemli bir ayettir. Haşyet, “bilgiye dayalı korku” anlamına gelmektedir. Âlimin böyle bir vasfa sahip olabilmesi için ilmiyle amele etmesi gerekmektedir. Yine Ebu'd-Derdâ'nın (r.a) “Âlim ilmiyle amel edendir.” şeklindeki sözü de bu bağlamda önemli bir sözdür. Öte yandan Hz. Peygamber'in (s.a.v) “faydalı ilme” yaptığı vurgu da ilim sahiplerinin, ilimlerini faydalı kılmalarını gerektirmektedir. İlmi faydalı kılmanın yollarından biri ise onunla amel etmektir. Tüm bunlar, İslâm'ın âlim kavramına yalnızca “ilim sahibi” kişi anlamını yüklediği sonucunu doğurmaktadır. Bu başlıktan sonra İslâm'da ilmin fazileti konusu incelenmeye başlandı.

İslâm'ın ilim için zikrettiği faziletlerle bakıldığında, İslâm'da ilim sahiplerinin övüldüğü ve cehaletin yerildiği sonucuna ulaşıldı. Zümer suresi 9. ayette “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” buyurularak âlimlerin, cahillere olan üstünlüğü vurgulanmıştır. Yine Kur'an'da Tâha suresinin 114. ayetiyle, Hz. Peygamber'den artırılması istenen tek şeyin “ilim” olması da İslâm'ın ilmin önemini ortaya koymaktadır. Öte yandan Resulullah'ın (s.a.v) ilim sahibinin âbide olan üstünlüğünü; kendisinin, ümmetinden en düşük mertebede olanına üstünlüğü gibi olduğunu söylemesi, hadislerde de ilmin faziletinin açıkça zikredildiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Allah'ın, kendisini “kolaylaştırıcı bir muallim olarak gönderdiğini” ifade etmesi ilmin faziletiyle ilgili bir başka delildir. Bu başlık ilmin, İslâm medeniyetinin temel taşlarından biri olmasının sebeplerinden birinin, ona atfedilen fazilet olduğunu göstermiştir. Bu başlığın ardından ilim-iman ilişkisi incelenmiştir.

İlim-iman ilişkisine dair açtığımız başlığın sonucunda ulaştığımız netice, ilim ile iman arasında kuvvetli bir ilişkinin bulunduğudır. Buna göre ilim, imanın sebebi yahut da destekleyicisi olabilmektedir. Kur'an'ın (Âl-i İmrân, 18) “Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti. Melekler ve adaleti ayakta tutarak âlimler de buna şahitlik ettiler.” ayetiyle ilim ehlini tevhidin şahidi olarak ifade etmesi onun ilme, imanın sebebi olarak baktığını göstermektedir. Bu ve buna benzer ayetler bizi, ilmin, imanın sebebi olduğu sonucuna iletmektedir. Fâtır suresi 28. ayetinde “Allah'tan ancak âlimler haşyet duyar.” buyurulması da ilmin, imanı destekleyici yönünü vurgulamaktadır. Bu ayet, ilmin haşyete sevk etmesi gerektiğini göstermektedir. Haşyet ise kişinin bilgiye dayalı bir korkuya ve dolayısıyla daha fazla hissedilebilir bir imana sebep olmasını sağlamaktadır. Bu durum ilmin, imanı destekleyici boyutunu ortaya koymaktadır. Öte yandan hadislerde vurgu yapılan “faydalı ilim” hususu da bir yönüyle ilmin bu işlevine işaret etmektedir. Bu deliller ilmin, imanın sebebi yahut da destekleyicisi olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu başlığın ardından ilim-ahlâk ilişkisi incelenmiştir.

İlim-ahlâk ilişkisini incelediğimiz başlığın sonucunda ulaştığımız netice, İslâm'ın ilim sahiplerinden ilimlerini fillerine yansıtmalarını istediğidir. Âl-i İmrân suresi 79. ayette “öğretmekte ve okuyup okutmakta oldukları Kitap sebebiyle rabbâniler olmalarını” buyurulması ve ayette geçen “rabbânî” kelimesinin “ilmiyle amel eden âlim” olarak

açıklanmış olması, bizi bu sonuca ulaştıran delillerden biridir. Öte yandan çalışmamız boyunca da işlemeye çalıştığımız hadisler de bu konudaki delillerdendir. Bu hadislerden önemli bir bölümü ahlâkî özellikler belirtmektedir. Bu durum bizi, ilim ile ahlâk arasındaki ilişkinin, ilmin ahlâkî dönüştürmesi şeklinde olduğu sonucuna iletmiştir. Bu başlığın ardından ilim-davet ilişkisi incelenmiştir.

İslâm'da davet; kişinin, Allah'ın emirlerine yöneltilmesini ifade etmektedir. Bu durum, davetin ilim ehli tarafından yapılmasını gerekli kılmaktadır. Zira Allah'ın emirlerini en iyi bilenler onlardır. Bu durum aklen böyle olmakla birlikte naklen de böyledir. Kur'an-ı Kerîm'de (Maide 63) Yahudi âlimleriyle ilgili olarak "Bâri din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür!" buyurulması Kur'an'ın, davet sorumluluğunu ilim ehline yüklediğini göstermektedir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) yalnızca iki kişiye gıpta edilebileceğini belirttiği hadisinde, bunlardan birinin, Allah'ın kendisine ilim verdiği ve onun da bu ilimle hükmedip bu ilmi başkalarına öğreten kişi olduğunu söylemesi de davet sorumluluğunun ilim ehline yüklendiğini göstermektedir. Bu deliller, ilim ile davet arasında kuvvetli bir ilişki bulunduğu ve davetin ilim ehli tarafından yapılması gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Bu başlık birinci bölümün son başlığı olup bundan sonra hadislerde ilim talebelerinin özellikleri incelenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü, üç kısma ayrılmıştır. Bunlar "İlim Talibinin İmanı, İlim Talibinin Ahlâkî ve İlim Talibinin Davetçiliği" başlıklarıdır. Her başlığın altında hadislerde ilim talebeleri için zikredilen vasıflardan o konuyla alakalı olanlar işlenmiştir. İlim Talibinin İmanı başlığında hadislerden hareketle ulaştığımız sonuçlar maddeler halinde şöyledir: İlim talebeleri,

1. Yalnızca Allah rızası için ilim talep etmelidir. Bu, Resulullah'ın (s.a.v) "İlmi, âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve insanların teveccühünü kazanmak için öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa o kimse ateştedir." şeklindeki sözü sebebiyledir.

2. Takvalı olmaya çalışmalıdır. Bu, bir sahâbînin Hz. Peygamber'e (s.a.v), ezberlediği hadisleri unutması sebebiyle kendisine bütün her şeyi kapsayan bir söz söylemesini istemesi üzerine söylenen şu hadis sebebiyledir: "Bildiğin şeyler hususunda Allah'tan kork (Takvalı ol!)"

3. Kalbindeki hissiyata dikkat etmelidir. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilmin kaldırılmasından bahsettiği bir hadiste, "Yahudi ve Hristiyanların elindeki kitapların onlara fayda sağlamadığını" söylemesi sebebiyledir. Bu hadisin sonunda Ubâde b. Sâmit (r.a) kendisine gelen bir soru üzerine "Huşû"u ilim olarak nitelediği anlatılmaktadır. Ubâde b. Sâmit'in (r.a) bu nitelemesi, ilmin ortadan kalkmasının bir şeklinin, kalpte ilmin sebep olduğu herhangi bir duygunun bulunmaması olduğunu göstermektedir.

4. Dünyaya gönül bağlamamalıdır. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Kur'an'ı öğreniniz. Onu öğrenince de, ona uygun düşmeyen yorumlarda aşırı gitmeyiniz, onu okumaktan uzak kalmayınız, Onu vasıta yaparak yemeyiniz (menfaat temin etmeyiniz). Onunla dünyalığınızı çoğaltmaya çalışmayınız." şeklindeki sözü sebebiyledir.

5. Ölümü düşünmeli ve ölüm sonrası için hazırlık yapmalıdır. Bu, Hz. Peygamber'in akıllı kişiyi "kendisini hesaba çekmek ve ölüm sonrası için çalışmakla" nitelemesi sebebiyledir.

6. İlim hususunda kendisini muvaffak kılması için Allah'a dua etmelidir. Bu sonuca, Zeyd b. Erkam'ın (r.a); Hz. Peygamber'in, içerisinde "faydasız ilmin" de bulunduğu dört şeyden Allah'a sığındığı bir duayı kendilerine öğrettiğini söylemesinden ulaştık.

Bu başlığın ardından "İlim Talibinin Ahlâkı" başlığı gelmektedir. Bu başlıkta hadislerde ilim talibinin ahlâkına dair zikredilen vasıfları incelemeye ve işlemeye çalıştık. Bu hadislerden hareketle ulaştığımız sonuçları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz: İlim talebeleri,

1. Güvenilir olmalıdır. Bu, Yemenlilerin, İslâm'ı kendilerine öğretmesi için öğretmen göndermesini istemesi üzerine Resulullah'ın (s.a.v) Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın (r.a) elini tutup "Bu kişi, bu ümmetin emindir." diyerek onu göndermesi sebebiyledir. Zira burada Resulullah (s.a.v) öğretmen olarak gönderdiği Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın emanet (güvenilirlik) yönüne vurgu yapmıştır.

2. Kibirli olmamalıdır. Bu, Resulullah'ın (s.a.v), Kur'an okuyan fakat bununla beraber kıraatte, ilimde ve fıkıhta sahip oldukları seviyeyle kibirlenen bir gruptan haber verip bunların cehennemin yakıtı olduğunu söylemesi sebebiyledir.

3. Sabırlı olmalıdır. Bu, Resulullah'ın (s.a.v) "İlim ancak öğrenmekle elde edilir." sözü sebebiyledir. Bu sonuca ulaşmamıza sebep olan bir diğer olay ise Resulullah'ın (s.a.v)

günün birinde mescitte birbirlerine Kur'an okuyan bir grup fakir sahâbîyi görüp "Ümmetim arasında, kendileriyle birlikte sabretmem emredilen kimseleri yaratan Allah'a hamdolsun!" diyerek onların tam ortalarına oturmasıdır.

4. Hayâlî olmalıdır fakat hayâsı ilim öğrenmesine engel olmamalıdır. Bizi bu sonuca ulaştıran şey Hz. Aişe'nin (r.a) "Ne mutlu ensar kadınlarına ki hayâları dinlerini öğrenmelerine engel olmadı." şeklindeki sözüdür. Bu söz Resulullah'ın (s.a.v), ensar kadınlarına öğrenmeleri gereken şeyler konusunda hayâyı değil ilmi öncelemeleri sebebiyle kızmadığını göstermektedir. Eğer Resulullah (s.a.v) onlara bu tavırları sebebiyle kızmış olsaydı, Hz. Aişe (r.a) onların bu tavırlarından memnuniyetle bahsetmezdi.

5. Soru Sormaktan Utanmamalıdır. Resulullah'ın "Cehâletin ilacı sormaktır." şeklindeki hadisi ve Ensar kadınlarına ilmi, hayâyâ öncelemeleri sebebiyle kızmaması, bizi bu sonuca vardirmiştir.

6. Bildikleriyle amel etmelidir. Vardığımız bu sonuç, gerek Kur'an'da gerekse hadislerde ilimle ilgili olarak üzerinde önemle durulan hususlardan biridir. Konuyla ilgili ayetler ve hadisler, ilmiyle amel etmeyen kişiyi yermekte ve öğrendikleri ilmin ahirette onların aleyhine olacağını haber vermektedir. Resulullah (s.a.v) bu konuyla ilgili bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: "Kıyamet günü bir adam getirilip cehenneme atılır ve bağırsakları dışarı fırlar. O kişi, eşeğin değirmen taşı ile döndüğü gibi bağırsaklarıyla birlikte dönmeye başlar. Derken etrafına cehennemlikler toplanır ve 'Ey falan, ne bu hâl? Sen iyiliği emredip, kötülükten alıkoymaz mıydın?' derler. O da, 'Evet, ben iyiliği emrederdim, ama onu kendim yapmazdım. Kötülükten alıkoyardım, ama onu kendim yapardım.' diye karşılık verir." Bu hadis kişinin bildikleri ve söyledikleriyle amel etmemesi durumunun tehlikesini açıkça göstermektedir.

7. Zamanının değerini bilmelidir. Bizi bu sonuca, Hz. Peygamber'in (s.a.v) "İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman." şeklindeki hadisi ulaştırdı.

8. Çalışkan olmalıdır. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) tembellikten Allah'a sığınması ve Allah'ın her işte ihsanı (en güzel şekilde yapmayı) emrettiğini haber vermesi sebebiyledir.

9. Kur'an ile ilgilenmeli ve düzenli olarak Kur'an okumalıdır. Bu, Resulullah'ın (s.a.v) "Sizden birinizin şu ve şu ayeti unuttum demesi ne kötüdür. Bilakis o, unutturulmuştur. Kur'an'ı daima okuyunuz müzakere ediniz. Çünkü Kur'an'ın kişilerin kalbinden ayrılıp kaçması devenin kaçmasından şiddetlidir." şeklindeki hadisinde "unutturulmaya" yaptığı vurgu sebebiyledir. Zira şerhlerde "unutturulma"ya özellikle vurgu yapılmasının muhtemel sebeplerinden birinin, Kur'an ile ilgilenmemek olduğu söylenmiştir.

10. İlmî sevmelidir. Bu sonuç Resulullah'ın (s.a.v) "Ya âlim ya öğrenen ya dinleyen ya da (ilmi) seven ol. Beşincisi olma, helâk olursun." şeklindeki hadisinden çıkarılmıştır. Burada kişiden olması istenen dört şey, birlikte algılanmalıdır. İlim talebeleri bu dört vasfın dördüne de sahip olmak için çabalamalıdır.

11. İlim/bilgi tutkusuna sahip olmalıdır. Bu durum, Resulullah'ın (s.a.v) ilim talebelerini "doyumsuz olmak"la nitelemesi sebebiyledir. Aynı hadiste dünyalık peşinde koşan kişinin de doyumsuzlukla nitelenmesi, ilim talebelerinin dünyalık elde ederken dünyayla ilişkilerinin doyumsuzluk seviyesine varmamasına dikkat etmelerini gerektirmektedir.

12. Öğrenmeyi içtenlikle sürdürmelidir. Bu, Resulullah'ın Hz. Musa'nın Hz. Hızır ile yolculuğuna dair anlattığı bir hadis sebebiyledir. Bu hadiste Hz. Musa bir peygamber olmasına rağmen kendisinden daha bilgili birinin olduğunu duyunca onunla görüşüp ondaki ilmi de öğrenmek istemektedir. Bu hadis, zımnen ilim talebelerinin daima ilim elde etme peşinde olmalarının gerekliliğine işaret etmektedir.

13. Derslerine devam etmeli ve bu konuda kusur göstermekten kaçınmalıdır. Bu, Resulullah'ın (s.a.v) "Mü'min, akıbeti cennet oluncaya kadar hayırlı şeylere asla doymaz." şeklindeki hadisi sebebiyledir. Hadis şârihleri bu hadisteki "hayırlı şeyler"den kastın ilim olduğunu ifade etmektedir.

14. İlmin bir tür cihat olduğunu bilmeli ve buna göre hareket etmelidir. Bu durum Resulullah'tan rivayet edilen (s.a.v) "İlim için yola koyulan kimse, dönünceye kadar Allah yolundadır." hadisi sebebiyledir. Bu hadis, ilmin cihat olduğunu ifade etmektedir. Cihat ise bireylerin, İslâm toplumunun salâh ve selameti için yaptığı bir ibadettir.

15. Fetva verirken dikkatli olmalıdır. Bilmediği konularla ilgili fetva vermekten geri durmalıdır. Bizi bu sonuca Resulullah (s.a.v) zamanında yaşanan bir olay iletmiştir. Bu olay şöyledir: “Bir sefer esnasında sahâbîlerden biri ihtilam olmuş fakat başındaki yara sebebiyle arkadaşlarına, gusûl niyetine teyemmüm alıp alamayacağını sormuştu. Bunun üzerine oradakiler su olması sebebiyle teyemmümün caiz olamayacağını ifade etmişti. Bu kişi başını suyla yıkamış ve bu sebeple de vefat etmişti. Resulullah (s.a.v) bu olayı duyunca şöyle demişti: “Onu öldürdüler, Allah da onların canını alsın! Mademki bilmiyorlar, bir bilene sorsalardı ya! Cehaletin ilacı sormaktır.” Bu sonucu destekleyen bir diğer hadis ise şöyledir: “Kadılar üç sınıftır. Birisi cennette, diğer ikisi ateştedir. Cennette olanı, hakkı bilip onunla hüküm verendir. Diğer hakki bilip hükümde haksızlık yapandır ki bu, ateştedir. Diğer de insanlara bilgisizce hüküm verendir ki bu da ateştedir.”

16. Telif yapmalıdır. Resulullah’ın (s.a.v) “İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir: Sadaka-i câriye (faydası kesintisiz sürüp giden sadaka), kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlât.” şeklindeki hadisi, bizi bu sonuca vardirmiştir. Bu hadis kişinin kendisinden sonraya bıraktığı ilmin, o öldükten sonra dahi sevap getireceğini ifade etmektedir.

17. Unutma musibetine karşı dikkatli olmalıdır. Zira ilmin afeti, unutmaktır. Bu, Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Sizden birinizin şu ve şu ayeti unuttum demesi ne kötüdür. Bilakis o, unutturulmuştur. Kur’an’ı daima okuyunuz, müzakere ediniz. Çünkü Kur’an’ın kişilerin kalbinden ayrılıp kaçması devenin kaçmasından daha şiddetlidir.” şeklindeki hadisi sebebiyledir. Hadiste yalnızca Kur’an’dan bahsedilmiş olsa da bunun diğer ilimlere teşmil edilmesi mümkündür.

18. Faydasız, tartışma, cedel ve husumetlerden uzak durmalıdır. Bu durum Resulullah’ın (s.a.v), ashâbının tartıştığını gördüğünde “Bunu yapmakla mı emredildiniz? Bunun için mi yaratıldınız? Kur’an’ın bir kısmını diğer kısmına vuruyorsunuz. Sizden önceki ümmetler bununla helak olmuştur.” buyurması sebebiyledir.

19. İlim talebi için yolculuğa çıkabilmelidir. Bu, Resulullah’ın (s.a.v) “Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer...” şeklindeki hadisi sebebiyledir.

20. İlmin kıymetini bilmelidir. Bu, Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet edilen “Zikrullah ve zikrullahı yardımcı olanlarla âlim ve ilim öğrenenler hariç olmak üzere dünya ve içindekiler değersizdir.” şeklindeki hadis sebebiyledir.

21. Faydalı ilim öğrenmelidir. Bu, Resulullah'ın (s.a.v), ashâbına “faydasız ilimden Allah’a sığınmayı” içeren bir duayı öğretmesi sebebiyledir.

22. Öğrencilerine saygı duymalı ve onlara karşı tahammüllü ve yumuşak olmalıdır. Bizi bu sonuca Resulullah'ın (s.a.v), ashâbını irşat ederken yumuşak üslupla irşat etmesi ve kendilerine ilim öğrenmek için gelenlerin olacağını söyleyerek ashâbından, gelenleri “Hoş geldiniz.” demek suretiyle karşılamalarını istemesidir.

23. Öğrencilerinin dertleriyle ilgilenmelidir. Bu sonuca varmamızın sebebi, Resulullah'ın (s.a.v) ashâbının maddi ve manevi her türlü dertleriyle ilgilenmesidir. Resulullah'ın (s.a.v) ilgilendiği bu kişiler arasında ilim öğrenmekte olanlar da vardı.

24. Öğrencilerin iyi anlamaları için önlem almalıdır. Bizi bu sonuca, Resulullah'ın (s.a.v), ashâbını irşat ederken onları bıktırmamaya özen göstermesi, önemli şeyleri tekrar etmesi, yavaş konuşması ve kullandığı diğer eğitim metotları sevk etmiştir.

25. Ailesi ve sorumluluğu altında bulunan kişilerle ilgilenmelidir. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) “İnsanların en hayırlısı, Kur'an'ı en güzel okuyanı, dinde en fakih olanı, Allah'tan en çok sakınanı, iyiliği en fazla emredip kötülükten en fazla sakındıranı ve akrabasını en fazla gözeteni.” şeklindeki hadisi sebebiyledir. Bu sonucu destekleyecek bir diğer hadis ise “Hepiniz birer çobansınız ve hepiniz yönettiklerinizden sorumlusunuz.” şeklindeki hadistir.

26. Yöneticilerle ilişkisine dikkat etmelidir. Hz. Peygamber'in “emirlere yaklaşmakla onlardan ancak günah alınabileceğini” ifade etmesi, bizi bu sonuca vardırıştır.

27. Öğreneceği ilimlerde, o alanda uzman olan bir hoca seçmelidir. Bu durum, Resulullah'ın (s.a.v), bazı sahâbîlerin ismini zikrederek Kur'an öğreniminin bunlardan yapılmasını istemesinden hareketle ulaştığımız sonuçtur.

28. Hocasına karşı saygılı olmalıdır. Bu sonuç, Hz. Peygamber'in (s.a.v) “Büyüklerimize hürmet, küçüklerimize merhamet etmeyen ve âlimlerimizin hakkını (kadrini) bilmeyen benim ümmetimden değildir.” şeklindeki hadisinden çıkarılmıştır.

29. Hocasına soru sorarken uygun bir şekilde ve öğrenme maksadıyla soru sormalıdır. Resulullah'tan (s.a.v) yapılan bir rivayete göre onun (s.a.v); kişiye, onu hataya düşürecek, onu küçük düşürecek şeyleri sormayı yasaklaması, bizi bu sonuca ulaştırmıştır.

30. İlimi âlimlerden öğrenmeye çalışmalıdır. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Kuşkusuz Allah, ilmi kullarının arasından çekip almaz, bilakis âlimlerin vefatıyla onu alır ve sonunda hiç âlim bırakmaz. İnsanlar da cahil kimseleri önder edinirler. Bu cahillere birtakım sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylelikle hem kendileri sapar hem de insanları saptırırlar." şeklindeki hadisi sebebiyledir.

Bu başlığın ardından "İlim Talibinin Davetçiliği" başlığı gelmektedir. Bu başlıkta hadislerde ilim talibinin davetçiliğine dair varid olmuş vasıflar işlenmektedir. Bu hadislerden çıkan sonuçları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür: İlim talebeleri

1. Birbirlerine nasihat etmeli ve birbirlerini iyiliğe yöneltmelidir. Bu sonuca Hz. Peygamber'in (s.a.v) şu sözünden vardık: "Size doğu tarafından ilim öğrenmek için insanlar gelecektir. Size geldiklerinde onlara iyiliği tavsiye edin/iyi davranın."

2. Topluma öncü ve örnek olmalıdır. Bu sonuç, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilim ehlinin ölmesiyle insanların cahilleri önder edinecekleri ve bunun sonucunda sapıtacaklarını anlattığı hadisten çıkmaktadır. Zira bu hadise göre öncülük, cahillerin değil, ilim ehlinin vasfıdır.

3. İlmini yaymalıdır. Bu sonuca Resulullah'ın (s.a.v) "Benden bir ayet bile ulaştırınız." şeklindeki hadisinden vardık.

4. Eğitim metotlarını bilip bunları etkin biçimde kullanmalıdır. Bu sonuç, Hz. Peygamber'in "Öğretiniz, kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Sizden biri kızdıgında sussun." şeklindeki sözüne ve bizzat kendisinin öğretimde çok çeşitli metotlar takip etmesine dayanmaktadır.

5. Kendisinden ilim öğrenmeye gelenlere kıymet vermelidir. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v), ashâbına kendilerinden ilim öğrenmeye gelenlere hayır tavsiye etmelerini ve onları güzelce karşılamalarını emretmesi sebebiyledir.

6. İnsanlara yalnızca güzel şeyleri öğretmeli ve onlara, onlar için faydalı olmayan şeyleri öğretmek için uğraşmamalıdır. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) "İlim meclisinde oturup hikmetli şeyler öğrenen, sonra arkadaşına öğrendiklerinin kötülerini aktaranın hâli

şu (yolcuya) benzer: (Yolcu) bir çobana gelip der ki: ‘Ey çoban, bu sürüden bana bir koyun kes!’ Çoban da ‘Git, en iyisinin kulağından tut ve getir.’ der. Adam koyunların içine girer ve sürünün köpeğini kulağından tutup getirir.” şeklindeki hadisinden elde edilen bir sonuçtur.

Araştırmamızın sonucunda vardığımız genel hüküm özetle, ilim ehlinin, yalnızca bilgiyle yetinmesinin doğru olmadığı, aksine öğrendiklerini yaşama ve anlatma noktasında bir gayrete sahip olmasının gerektiğidir.

KAYNAKÇA

El-Âcurrî Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî, Âlimlerin Ahlâkı, 5. Baskı, çev. Mehmet Emin Akın, Medarik Yayınları, Ankara, 2019.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, ez-Zühed, 1. Baskı, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut - Lübnan, H. 1420 (M. 1999).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, el-Müsned, (I-LII), 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, H. 1421 (M. 2001).

Ahmed Beşîr Muhammed, Dirâsetun Havle Aşîreti'l-Hisneyân, <https://issuu.com/alhasinyany/docs/>_____, (18.05.2020).

Akpınar, Cemil, “İbn Cemâa, Bedreddin”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, XIX, s. 388-392.

El-Albânî, Nâsiruddîn, Silsiletu'l-Ehâdîsi'l-Da'îfe ve'l-Mevdûa ve Eseruha's-Seyyie fi'l-Umme (ed-Da'îfe), (I-XIV), 1. Baskı, Dâru'l-Me'ârif, Riyad, H. 1412 (M. 1992).

El-Albânî, Nâsiruddîn, Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha ve Şey'un min Fıkhiha ve Fevâidiha (es-Sahîha), (I-VI), 1. Baskı, Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, H. 1415-1422 (M. 1995-2002).

Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed, Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh, (I-IX), 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan, H. 1422 (M. 2002).

Arslan, Adnan, “‘Faydasız İlim’ Hadisi Çerçevesinde İlim Tahsiline Yönelik Bir Değerlendirme”, Eskiye Dergisi, Sayı: 38, 2019, (s. 31-44).

Aydın, Muhammed Şevki, Eğitim Ahlâkı, 1. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2018.

Bakkal, Ali, “İbn Sahnûn”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, XX, s. 300-302.

Baktır, Mustafa, “Suffe”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVII, s. 469-470.

El-Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl, (I-V), 1. Baskı, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşlî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1418.

El-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, Şu’abu’l-İman, (I-IV), 1. Baskı, thk. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetu’r-Rüşd li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad, H. 1423 (M. 2003).

El-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, El-Medhal İla’s-Süneni’l-Kübrâ (el-Medhal), thk. Muhammed Diyaurrehmân el-A’zamî, Dâru’l-Hulefâ li’l-Kutubi’l-İslâmî, Kuveyt, trs..

El-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî, el-Bahru’z-Zehhâr (el-Müsned), (I-XVIII), 1. Baskı, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, Âdil b. Sa’d ve Sabrî Abdilhâlik eş-Şafi’î, Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medine, 1988-2009.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, es-Sahîh, (I-IX), 1. Baskı, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir, Dâru Tavki’n-Necât, y.y., 1422.

Camcı, Selçuk, “Yahyâ b. Ebû Kesîr”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, XLIII, s. 241-242.

Canlı, Mustafa, “Rivâyetlerde Âlim Portresi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, 2013, (s. 43-70).

Çağrııcı, Mustafa ve Mehmet S. Aydın, “Ahlak”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 1-14.

Çağrııcı, Mustafa, “Hayâ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, s. 554-555.

Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Öğrenimi, 5. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

Çeker, Orhan, “Âcurrî”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, I, s. 329.

Ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, el-‘İlelu'l-Vâride fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye, (I-XI), 1. Baskı, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi, Dâru Taybe (İlk 11 Cilt), Riyad, H. 1405 (M. 1985).

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, es-Sünen, (I-IV), 1. Baskı, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', Suudi Arabistan, H. 1412 (M. 2000).

Ed-Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân, el-Mucâlese ve Cevâhiru'l-İlm, (I-X), thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân, Cem'iiyetu't-Terbiyyeti'l-İslâmiyye ve Dâru İbn Hazm, y.y., 1409.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Hadislerle İslâm, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

Doğan, Lûtfî, “İslâm’da İlim Anlayışı”, Diyanet Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 82-83, 1969, (s. 108-110).

Durmuş, İsmail, “Halef el-Ahmer”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, XV, s. 234-236.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, es-Sünen, (I-VII), 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Karabelli, Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, y.y., H. 1430 (M. 2009).

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, Hilyetu’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-Asfiyâ, (I-X), Dâru’l-Fikr ve Mektebetu’l-Hâncî, Beyrut-Lübnan, H. 1416 (M. 1996).

Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, el-Müsned, (I-XIII), 1. Baskı, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, Dimeşk, H. 1404 (M. 1984).

Ebu’s-Su’ûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ, İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm, (I-IX), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, trs..

Efendioğlu, Mehmet, “Musahhaf”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, XXXI, s. 229-230.

Ergün, Ümmügül Betül Kanburoğlu, “Âlim Kime Denir? Kûtu’l-Kulûb ve İhyâu Ulûmi’d-Dîn Üzerinden Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, 2020, (s. 536-558).

Erul, Bünyamin, “MESRÛK b. ECDA”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, XXIX, s. 336-337.

Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, Mefâtîhu'l-Ğayb, (I-XXXII), 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, El-Müstedrek Ala's-Sahîhayn, (I-IV), 1. Baskı, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, H. 1411 (M. 1990).

El-Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân, Kitâbu'l-'Ayn, (I,VIII), thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâî, Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, y.y., trs..

Hamidullah, Muhammed, İslâm Müesseselerine Giriş, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016.

El-Hatîb el-Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, İlim Amel Etmeyi Gerektirir, çev. Abdullah Samed Afaracı, İ'tisam Yayınları, y.y., trs..

El-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, (I-XVI), 1. Baskı, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, H. 1422 (M. 2002).

El-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, El-Câmi' Li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi' (el-Câmi'), (I-II), thk. Mahmûd Takhân, Mektebetu'l-Me'ârif, Riyad, trs..

El-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh(el-Fakîh), (I-II), 2. Baskı, thk. Ebû Abdirrahmân Âdil b. Yûsuf el-Ğarâzî, Dâru İbnu'l-Cevzî, Suudi Arabistan, 1421.

El-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed, Me'âlimu's-Sünen, 1. Baskı, el-Matba'atu'l-İlmiyye, Halep, H. 1351 (M. 1932).

El-Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, Mecma'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid, (I-X), thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, H. 1414 (M. 1994).

El-Hisneyânî Muhammed İbrâhîm Şa'bân, İlim Talebesinin Yol Haritası, çev. Murat Oral, Takva Yayınları, İstanbul, 2015.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, Câmi'u Beyânî'l-İlmi ve Fadlihi, 1. Baskı, thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan, H. 1414 (M. 1994).

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, Et-Temhîd Limâ Fi'l-Muvatta Mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd, (I-XXIV), thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Vizâretu 'Umûmi'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, Mağrib, 1387.

İbn Cemâ'a, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh el-Kinânî el-Hamevî, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı, 2. Baskı, çev. Prof. Dr. Muhammet Şevki Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr, (I-VII)1. Baskı, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1409.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, (I-XIII), thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb ve Abdulazîz b. Abdullâh b. Bâz, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, es-Sahîh, (I-XVIII), 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1988.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed, es-Sünen, (I-V), 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, Muhammed Kâmil Karabelli ve Abdullatîf Hirzullah, Daru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, y.y., 2009.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, Lisânu'l-Arab, (I-XV), 3. Baskı, Dâru Sâdir, Beyrut, 1414.

İbn Receb el-Hanbelî, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem, (I-II), 10. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût ve İbrâhîm Bâcis, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, H. 1434 (M. 2013).

İbn Reslân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Makdisî er-Remlî, Şerhu Süneni Ebî Dâvud, (I-XX), 1. Baskı, thk. Hâlid er-Rabât'ın gözetiminde Dâru'l-Felâh'taki bir araştırma heyeti, Dâru'l-Felâh li'l-Bahsi'l-İlmî ve Tahkîk't-Turâs, Feyyûm (Mısır), H. 1437 (M. 2016).

İbn Sahnûn Ebû Abdillâh Muhammed, Eğitim ve Öğretimin Esasları, 4. Baskı, çev. M. Faruk Bayraktar, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.

Kandemir, M. Yaşar, “Hatîb el-Bağdâdî”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, s. 452-460.

Kandemir, M. Yaşar, “ŞA‘BÎ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, XXXVIII, s. 217-218.

Kara, Ömer ve Anar Gafarov, “RÂGİB el-İSFAHÂNÎ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV, s. 398-403.

Karaman, Hayreddin ve diğerkleri, Kur'an Yolu, (I-V), 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Kesler, Muhammed Fatih, "MÜCÂHİD b. CEBR, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXI, s. 442-443.

El-Kilşânî, Ahmed b. Muhammed, Tahrîru'l-Makâle fî şerhi'r-Risâle, 1. Baskı, thk. el-Habîb b. Tâhir ve Muhammed el-Medînî, Müessesetu'l-Me'ârif, Beyrut - Lübnan, H. 1429 (M. 2008).

Kutluer, İlhan, "İlim", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, XXII, s. 109-114.

Küçük, Raşit, İsmail Lütü Çakan ve Mehmet Yaşar Kandemir, Riyazu's-Salihîn (Tercüme ve Şerh), (I-VIII), Erkam Yayınevi, İstanbul, H. 1425 (M. 2004).

Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve el-Basrî es-San'ânî, El-Câmi' (Abdurrezâk es-San'ânî'nin Musannef'iyle birlikte), (I-II), 2. Baskı, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Meclisu'l-İlmî ve Tevzî'u'l-Mektebi'l-İslâmî, y.y., 1403.

El-Mübârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, Tuhfetu'l-Ahvezî, (I-X), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs..

Mültekâ Ehli'l-Hadîs, <https://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=188795>, (18.05.2020).

Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî, es-Sahîh, (I-V), thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs..

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, es-Sünenü'l-Kübrâ (el-Kübrâ), (I-XII), 1. Baskı, thk. Hasan Abdulmun'im Şiblî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, H. 1421 (M. 2001).

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, es-Sünenü's-Suğrâ - el-Muctebâ mine's-Sünen (es-Suğrâ), (I-IX), 2. Baskı, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, Halep, H. 1406 (M. 1986).

En-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. El-Haccâc, (I-XVIII)2. Baskı, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392.

En-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân, 3. Baskı, thk. Muhammed el-Haccâr, Dâru İbn Hazm, Beyrut - Lübnan, H. 1414 (M. 1994).

Öngören, Reşat, "Ma'rûf-i Kerhî", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, XXVIII, s. 67-68.

Özel, Ahmet, "REMLÎ, Ahmed b. Hüseyin", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV, s. 561-562.

Er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, 1. Baskı, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem ve ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrut - Lübnan, 1412.

Sezgin, Fuat, Bilim Tarihi Sohbetleri, 4. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019.

Sifil, Ebubekir, Hikemiyât, 2. Baskı, Rihle Kitap, İstanbul, 2015.

Sönmez, Mehmet Ali, "ŞERÎK b. ABDULLAH", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXIX, s. 5-6.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat (el-Evsat), (I-X), thk. Târik b. İvadullah ve Abdulmuhsin b. İbrâhîm, Dâru'l-Harameyn, Kahire, trs..

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, el-Mu'cemu'l-Kebîr (el-Kebîr), (I-XXV), 2. Baskı, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, trs..

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, Müsnedü's-Şâmiyyîn, (I-IV), 1. Baskı, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, H. 1405 (M. 1984).

Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, (I-XXIV), 1. Baskı, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, y.y., H. 1420 (M. 2000).

Et-Tarnabâtî Ebû Abdillâh Muhammed b. Mes'ûd b. Ahmed b. Muhammed el-Fâsî, Büluĝu Eksa'l-Merâm Fî Şerefi'l-İlmi Ve Mâ Yete'allaku Bihî Mine'l-Ahkâm, 1. Baskı, çev. Muhammet Şevki Aydın, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, es-Sünen, (I-VI), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996.

Topaloĝlu, Bekir, "Kıyamet", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, XXV, s. 516-522.

Topaloĝlu, Bekir, Kelam İlmine Giriş, Damla Yayınevi, Ankara, 2014.

Uğur, Mücteba, “ABDURRAHMAN b. MEHDÎ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, I, s. 167-168.

Uludağ, Süleyman, “Takvâ”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, XXXIX, s. 484-486.

Yavuz, Yusuf Şevki ve diğerleri, “Münâzara”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, XXXI, s. 576-581.

Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, (I-X), Azim Dağıtım, y.y., 2011.

Yılmaz, Harun, “Bir 7./13. Yüzyıl Âliminin Gözünden Eğitim: Nevevî'nin Hoca ve Talebe Âdâbına Dair Görüşleri”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 58, Sayı: 58, 2020, (s. 1-23).

Ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, (I-XXV), 3. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, y.y., H. 1405 (M. 1985).

Ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl, (I-IV), 3. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı	Hikmet GÜMÜŞLÜ
Uyruğu	Türkiye Cumhuriyeti
Doğum tarihi ve yeri	1993 - Şanlıurfa
E-Posta	hikmetgumuslu@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Şair Nabi Anadolu Lisesi	2013
Lisans	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2018
Yüksek Lisans	Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri - Hadis	Devam ediyor.

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2019-Devam ediyor	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen (Şanlıurfa/Haliliye)

Yabancı Dil	90 (Arapça, YÖKDİL-27.11.2019)
-------------	--------------------------------